

Buludxan Xəlilov

**İSMAYIL ŞİXLİNİN
DİLÇİLİK
GÖRÜŞLƏRİ**

Bakı - 2014

Elmi redaktor:

Rəyçilər:

Buludxan Xəlilov. “İsmayıl Şıxlının dilçilik görüşləri”. “Bakı Çap evi” nəşriyyatı, 2014, səh.

Kitabda İsmayıl Şıxlının XX əsrin 50-80-ci illərində dil və üslub məsələlərinə münasibəti, yanlış ifadə və təşbihlərə diqqətlə yanaşması, hər ifadənin, sözüün düzgün və yerli-yerində işlənməsinə çağırışı təhlil olunur. Bundan başqa, dilin imkanlarından düzgün faydalanmağın, bir sözlə, dilin sadəliyinə, təbiiyyətinə fikir verməyin əhəmiyyəti nəzərə çatdırılır. Gənc nasirlərin dil məsələsinə tələbkar yanaşmasının vacibliyi xüsusi olaraq vurğulanır. Eyni zamanda dilin yazıçıya verdiyi imkanlar İsmayıl Şıxlının dillə bağlı görüşləri əsasında tədqiq olunur.

Kitabda İsmayıl Şıxlının bədii dil və üslub məsələlərinə obyektiv münasibəti ədəbi-bədii materiallar əsasında, faktlara istinad olunmaqla diqqət mərkəzində saxlanılır. İsmayıl Şıxlının şeir, poeziya dili ilə bağlı fikirləri dilin poetik imkanları müstəvisində nümunələr əsasında təqdim olunur.

Kitabda Azərbaycan dilinin özəl və gözəl xüsusiyyətlərini (fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik) xarakterizə edən cəhətlər İsmayıl Şıxlının dillə bağlı fikirləri əsasında nəzərə çatdırılır. Onun dillə bağlı fikirlərinin təsir gücünü və dəyərini praktik olaraq oxucuya çatdırmaq üçün məqalələrindəki dillə bağlı məqamlardan seçmələr – nümunələr verilir.

Kitabdan dilçilər, ədəbiyyatşünaslar, nitq mədəniyyəti və natiqlik sənəti ilə məşğul olanlar faydalana bilərlər.

ISBN 978-995-220-793-4

© Buludxan Xəlilov

Kitab İsmayıl Şıxlının anadan olmasının 95 illiyinə ithaf olunur.

GƏNC NASİRLƏRİN DİLİ

İsmayıl Şıxlı keçən əsrin 50-ci illərində, daha dəqiq desək, 1955-ci ildə yazdığı “Gənc nasirlər haqqında” məqaləsində dil və üslub məsələlərinə, düzgün işlədilməyən söz və ifadələrə dərin və düzgün müşahidələr əsasında öz münasibətini bildirmişdir. O vaxt gənc nasir hesab olunan Nəriman Süleymanovun “Ayna xala” hekayəsinin bədii keyfiyyətlərinə, hekayədəki təbiət təsvirlərinə yüksək qiymət versə də, hekayədəki yanlış ifadə və təşbihlərə də münasibət bildirmişdir. “Hekayədə yanlış ifadə və təşbihlər də vardır. Məsələn, “təkərək kimi dəyirmi gözlər” nə deməkdir? Yaxud “kürəyin dəstəsinə yonub kənara qoydu”. Məlumdur ki, kürək ağacdandır. Özü də ayrıca dəstəsi olmur.

Gənc nasir bu cəhətlərə mütləq fikir verməlidir”¹. Göründüyü kimi, İsmayıl Şıxlı hər ifadənin, sözün düzgün, yerli-yerində işlənməsi üçün gənc nasirləri diqqətli, məsuliyyətli olmağa çağırır, dilin imkanlarından faydalanmaq istiqamətində yol göstərir. Gənc nasirlərdən Xalid Əlimirzəyevin “Peşmançılıq” və Rəhimə Zeynalovanın “Narahat ürəklər” hekayələrinin qüsurlu cəhətləri içərisində dil məsələsinə də toxunur. Hər iki nasirin bu hekayələrinin dilindəki qüsurlar barədə yazır: “Bu hekayələrin dili də qüsurludur. Həddindən artıq uzun, bərli-bəzəkli cümlələr, süni ah-uflar olduqca çoxdur. Onlar süni yollarla melodramatik səhnələr yaratmaq istəyirlər. Realist ədəbiyyat üçün isə bunlar lazım deyil”². Deməli, İsmayıl Şıxlı dilin təbiiliyini, sadəliyini, hər bir oxucuya aydın olan imkanını hekayələrin dilinə gətirməyi vacib sayır. Əlbəttə, belə olarsa, əsərin bütövlükdə özü və əsərdəki obrazların, hadisələrin hər biri oxucu tərəfindən təbii qəbul olunur. Bunun özü də yazıcının ustalığı, həssaslığı, təbiiliyi, bir sözlə, müsbət keyfiyyətləridir.

¹ Gənc nasirlər haqqında. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.202

² Yəni orada. s.203

İsmayıl Şıxlı dilin gözəlliyini şərtləndirən amillər barədə yazır: “Bəzi gənc nasirlər əsərin dilini, yaxşılığını ürəyə toxunan sözlərin çoxluğunda görürlər. Bu, tamamilə yanlışdır. Dilin gözəlliyi, hər şeydən əvvəl, onun sadəliyi və təbiiliyindədir. Xalq ifadələrinin çox və yerində işlədilməsindədir. Hər tipin xarakterinə, yaşına, sənətinə, uyğun fikir tərzini, ifadə formasını tapmaqdır”¹. Əlbəttə, hər tipin yaşına, işinə, və fəaliyyətinə uyğun dili də olmalıdır. Belə olmazsa, tipləri yazıçı oxucuya təqdim edə bilməz, onların oxucunun yaddaşında qalmasına süni maneələr yaradar, oxucuda yazıçıya inam hissələrini öldürür. Adətən o tiplər yadda qalır ki, onun öz xarakterinə uyğun dili, özünü ifadə forması, özünü təqdim etmək qabiliyyəti və s. olur. Bu da yazıcının istedad və ustalığından asılı olan bir məsələdir. Belə ki, yazıçı istənilən bir epizodu, istənilən bir obrazı, tipi bütün incəliklərinə qədər açıb göstərməyi bacarmalıdır. Bunun üçün yazıçı təbii və səmimi olmalıdır. Təbii və səmimi olmağın ən mühüm göstəricilərindən biri də hər bir epizodda, hər bir obrazda dilin imkanları

¹ Gənc nasirlər haqqında. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.203

oxucuya təsir etməlidir, oxucuları baş verən hadisələrə inandırmalıdır. Hər şey həm də dilin imkanları çərçivəsində real təsvir olunmalı, sünilikdən çox-çox uzaq olmalıdır. Bu baxımdan İsmayıl Şıxlı gənc nasir Vasif Əfəndiyevin “Yarımçıq qalmış roman” hekayəsində düzgün olmayan ifadə və təsvirlər barədə yazır: “...hekayədə düzgün olmyan ifadə və təsvirlərə çox rast gəlirik. Müharibə epizodu başdan-ayağa qeyri-realdır. Müəllif kinoda gördüklərini yazır. A.M.Qorki demişkən “Dürüst bilik olmayan yerdə, uydurma işə düşür, on uydurmanın doqquzu isə yanlış olur”.

Gənc yazıçılar yadda saxlamalıdırlar ki, realist sənətdə təbiilik və səmimiyyət olmalıdır. Bu isə həyatı və insanları düzgün müşahidə etməklə yaradıla bilər”¹.

İsmayıl Şıxlı gənc yazıçıların dili mükəmməl öyrənmələrini, Azərbaycan dilinin zəngin poetik imkanlarından istifadə etmələrini, hər sözün, ifadənin yerli-yerində işlədilməsini onlara məsləhət bilir. Bu mənada İsmayıl Şıxlı yazır: “Gənc yazıçılar ilk növbədə onların əsas silahı olacaq dili mükəmməl öyrənməlidirlər. Bi-

zim Azərbaycan dilinin zəngin poetik imkanlarından istifadə etməlidirlər. Sadəliklə adiliyi seçə bilməlidirlər. Elə ifadələr tapmalıdırlar ki, hər sözün özündə belə daxili dramatism olsun. Ancaq çox vaxt dilin adi axınını duymayan, qrammatik qaydaları belə bilməyən adamların roman və povestlərinə rast gəlirik. Bəzən belə hallar da olur ki, hər şey yerindədir, ancaq əsərin emosional təsir gücü hiss edilmir. Kəlmələr ölü olur. Yazıçı bu barədə düşünməlidir”¹.

İsmayıl Şıxlı dil məsələsinə çox tələbkar olmuşdur. O, sözün zahiri təmtərağına uymağı, yaradıcılıqda zahiri effekt axtarmağı acizlik əlaməti saymışdır. Hətta özünün cəbhə gündəliyindəki qeyd əsasında yazdığı ilk hekayəsi olan “Həkimin nağılı” hekayəsini tənqid etmişdir. Onun öz hekayəsinə tənqidi münasibəti belə olmuşdur: “... bu hekayədə də mən nəsrin sakit və təmkinli təsvir vasitələrini lazımınca tapa bilməmişəm. Burada da sözün zahiri təmtərağına, zahiri təsir gücünə daha çox uymuşam. Hadisənin daxili dramatizmini açmaqda çətinlik çəkdiyimə görə təsiredici ifadələr, “şairanə” söz-

¹ Gənc nasirlər haqqında. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.204

¹ Ürəklərə yol tapmalı. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.353

lər axtarmışam. Əlbəttə, bu zəiflik əlamətidir. Mən bu qənaətə gəlmişəm ki, sənətdə zahiri effekt axtarmaq ancaq acizlik əlamətidir”¹.

Oxucu istəyir ki, yazıçıdan nəyisə öyrənsin. Onun yazdıqlarını məhəbbət və həvəslə oxusun. Konkret olaraq dil məsələsinə gəldikdə onu qeyd etmək lazımdır ki, oxucu yazıçıdan sözü, onun mənalərini, sözün yerli-yerində işlənməsini, sözün işlənmə imkanlarını öyrənməlidir. Çünki yazıçı sözlə işləyir. Söz vasitəsilə yazdıqlarını, eləcə də obrazlarını oxucuya təqdim edir. Ona görə də yazıçı hər bir cəhətdən, o cümlədən sözdən yerli-yerində və düzgün istifadə etmək baxımından oxucudan yüksək səviyyədə dayanmalıdır. Bunu bacaran yazıçı ürəklərə təsir edə bilir, oxucunu inandırır, onu öz fikir və düşüncəsi arxasında apara bilir. Bunu bacarmayan yazıçı isə oxucunun hissi ilə oynayır, ona heç nə verə bilmir. Bu mənada İsmayıl Şıxlı indi də və gələcəkdə də çox müasir səslənən və müasirliyi ilə diqqəti cəlb edən fikir yürüdü: “Unutmaq olmaz ki, bizim indiki oxucular hərtərəfli inkişaf etmiş oxuculardır. Əsrin məlumat-

larını bilən, yeni texniki nailiyyətlərdən xəbərdar olan, həyat hadisələrinə analitik münasibət bəsləyən, özünün şəxsi fikri və mülahizəsi olan adamlardır. Onların çoxu bir neçə dil bilir, dünya klassiklərini orijinaldan oxuyur. Belə bir vəsiyyətdə məhdud ölçülərlə yaşayan yazıçı oxucusundan ancaq fikri miskinliyi ilə seçilə bilər”¹.

İsmayıl Şıxlı ədəbiyyatımıza gələn bir qrup gənc nasirlərə sağlam fikirli nasirlər kimi ümid və inam bəsləyir, onların gələcəkdə gözəl romanlar müəllifi kimi yetişəcəyinə inanır. Ancaq bununla belə, onların hər birinin daha çox təcrübə toplanmasına, məsuliyyətli olmasına, tənqiddən düzgün nəticə çıxarmasına mütləq fikir vermələrini nəzərlərinə çatdırır. Gənc nasirlərin yazdıqları hekayələrin dilindəki qüsurları da onların gələcəkdə mükəmməl bir yazıçı olmaları üçün deyilmiş səmimi, obyektiv tənqid kimi qəbul etmək lazımdır. Bunu İsmayıl Şıxlının gənc nasirlər barədə yazdıqları da təsdiq edir: “Beləliklə, biz ədəbiyyatımıza bir qrup sağlam fikirli nasirlərin gəldiyini görürük. Şübhəsiz, bu gənclər öz imzalarının axıra qədər ədəbiyyatda qalacaqlarına

¹ Ürəklərə yol tapmalı. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.351

¹ Ürəklərə yol tapmalı. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.352

çalışacaqlar, onların içərisindən gələcəkdə ən gözəl romanlar müəllifləri yetişəcəyinə inanmaq olmaz. Lakin bir şərtlə, Aleksey Maksimoviç Qorkinin dediyi kimi, “mümkün olduğu qədər çox şey bilmək lazımdır. İnsanın təcrübəsi nə qədər müxtəlif növlü olsa, bu təcrübə onu o qədər yüksəldər, onun görüş sahəsi o qədər geniş olar”¹.

Dil yazıçı üçün nədir? sualına dəqiq və yığcam cavab vermək o qədər asan deyildir. İsmayıl Şıxlı dil yazıçı üçün nədir? sualına yığcam və dəqiq izah verir: “Məlumdur ki, dil yazıçı qüdrətinin məhək daşındır. Dil-səciyyələri açmaqda yazıçıya kömək edən ən yaxşı vasitədir. Dil sadəcə cümlə üzvlərinin qrammatik qaydaqanunlar əsasında düzülüşü dümək deyil, dil-yazıçı üçün ehtirasları toqquşdurən, surətin daxili varlığı ilə intellektual aləmini aşkara çıxaran bir vasitədir. Dil yazıçı üçün hər şeydir”².

İsmayıl Şıxlı dil yazıçı üçün nədir? sualının bütün incəliklərini açarkən Əbülfəz Abbasquliyevin “Bahar axşamları” romanının üzərində xüsusi olaraq dayanır.

¹ Gənc nasirlər haqqında. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.204

² Janrın tələbləri. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.209-210

Roman kəndimizdə baş verən mürəkkəb hadisələrin təsvirinə həsr edilmişdir. İsmayıl Şıxlı Ə.Abbasquliyevin romanında həm təqdirəlayiq, həm də tənqidə məruz qalan cəhətlərdən bəhs edir. Məsələn, Ə.Abbasquliyevin romanının dilində təqdirəlayiq cəhətlər sırasında surətlərin danışığının təbii və məntiqi ardıcılığını pozmamasını müvəffəqiyyət hesab edir. Belə ki, qoca, istəmlil olan bir qadın – Qızxanım bəd övlad – oğul əlində qalmışdır. Oğlu Göyüşün əməlləri Qızxanımı sarsıdır. Qızxanım nəvələrinin, gəlininin qeydinə qalır. Oğlu isə nanəcibdir, ancaq onun övladıdır. Ana ürəyi oğlunu əyri yoldan çəkəndirməyə çalışır. Yazıçı bu ana obrazını və onun danışığını çox təbii vermişdir. Məhz İsmayıl Şıxlı yazıçının bu obrazının dili barədə bəhs edərkən təbiiliyin, sünilikdən çox-çox uzaq olan təbiiliyin, yəni dilin təbiiliyinin nə demək olduğunu anladır. Ona görə də Qızxanımın dilindən bir parça nümunə gətirir: “Yox, qızım, otura bilmərəm. Bir ayaqüstü səni yoxlamağa gəldim. Gedəcəyəm. İndi bu saat Göyüş gəlib çıxar. Mənim buraya gəldiyimdən şübhələnsə, qiyamət qopardar. Nacins övladla qalmaq çox çətin, çox çətin... Ramizi yola salan-

dan sonra tab gətirə bilmədim. Evdə çörək olmadığını biləndə, ürəyim qana döndü... Ortalıqda boynuyoğun oğlum olmasa, yenə deməyin təhəri var. O dura-dura necə demək olar ki, uşaqlarımız korluq çəkir. Axı, oğlumun dövləti yer batırır, ancaq bir şeyə əl vursan, göyü yerə tökür. Allah heç kimin qabağına bədəsil övlad çıxartmasın, bala! Nə edim? İçərim özümü, çölüm başqalarını yandırır"¹.

İsmayıl Şıxlını nümunə gətirdiyi bu parçada təsirləndirən məqam ananın iztirab və qayğısını yazıcının təbii və sadə bir dillə oxucuya çatdırmasıdır. Bu cür təbiiliyin, sadəliyin pozulduğu məqamlar da İsmayıl Şıxlının diqqətindən yayınmır, onun tənqid hədəfinə çevrilir. Belə ki, İsmayıl Şıxlıya görə, surətlər, obrazlar yazıcının tələb etdiyi təmtəraqlı dillə yox, öz dilləri ilə danışmalıdır. İsmayıl Şıxlı yazır: "Elə ki, bu prinsip pozulur, surətlər sənətindən, vəzifəsindən təfəkkür tərzindən, düşdüyü şəraitdən asılı olmayaraq, eyni bir dillə - yazıcının tələb etdiyi qaydada danışılar, onda təbiilik itir, insan səciyyələri bir-birinə qarışır. Hamı bir-birinə "siz" deyə müraciət edir. Qorki

¹ Janrın tələbləri. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.207-208

demişkən, atəş qədər qısa və sürətli olan, atışmaya bənzər dialoqlar uzanıb monoloqa çevrilir. Bu isə əsərin oxunuşunu ağırlaşdırır"¹.

İsmayıl Şıxlı yanlış cümlələrə, cümlə üzvlərinin qayda-qanunlara uyğun olmasından sıralanmasına tələbkarcasına yanaşır. O, Ə.Abbasquliyevin romanından gətirdiyi nümunələr əsasında hər bir yazıcının məsuliyyətə cəlb edir, hər bir yazıçıya məsuliyyət hissini aşılrayır və hər bir yazıçıya dilə həssas yanaşmağı məsləhət bilir. Belə mövqeni yalnız o kəslər tuta bilər ki, onlar təkcə dili və onun qayda-qanunlarını deyil, həm də dilin imkanlarını bilir, dilin tətbiq olunduğu sahələrdə (məsələn ədəbiyyatda) böyük təcrübəyə malik olurlar. Fikir verək: "Təmtəraqlı dil dalınca qaçmaq bəzən Ə.Abbasquliyevi yanlış cümlələrə gətirib çıxarır. Məsələn: "Əhməd idarənin məhəccərli eyvanında dayanaraq buradan aydınca görünən su-elektrik stansiyasına, kəndin köhnə hissəsinə, eninə və uzununa böyüdükcə daha da gözəlləşən, möhtəşəm kəndə qovuşmaqda olan mal-qaranın mələməsinə qu-laq asır, ürəyi fərəhlə dolurdu".

¹ Janrın tələbləri. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.240

Bu cümlədə verilən kəndin köhnə hissəsinə, elektrik stansiyasına necə qulaq asmaq olar? Yaxud: “ Qüruba doğru enən günəş kainata səxavətlə səpələdiyi şüalarını tarlaşmaqda (?) olan bir kürd toyuq kimi qanadları altına yığmağa başladıqca hər tərəfi kölgə basırdı”. Əvvəla, tarlaşmaq yox, tara çıxmaq deyərlər. İkincisi, kürd toyuq tara çıxmaz. Üçüncüsü, əgər kürd toyuq tara çıxırsa, bəs o, balalarını necə qanadı altına ala bilər? Yaxud, “Bu gün şofer Sadıq vasitəsilə rayon mərkəzindən aldirdığı müxtəlif yeməli şeyləri qəzetə bükdü...” Əvvəla, şofer Sadıq vasitəsilə deməzlər. Şofer Sadığa aldirdı deyərlər. İkincisi, müəllifin yazmasından belə çıxır ki, Əhməd yemək şeylərini şofer Sadıq vasitəsilə üçüncü bir adama aldırır. Halbuki, bu şeyləri Sadıq özü alır¹.

İsmayıl Şıxlı yazıcının təmtəraqlı cümlələrdən qaçmasını istəyir, oxucunun diqqətini yayındıran təmtəraqlı cümlələrdən yazıcının özünü yayındırmaq istəyir. Çünki belə təmtəraqlı cümlələr təmtəraqlı olduğu qədər də quru, cansız və rəsmi olur. Bunlar isə istənilən bir əsərin bədii keyfiyyətlərini aşağı salır. Əsərin bədii keyfiyyətlərini ob-

razların təbiiliyi, onların real fəaliyyəti, digərlərinə münasibətdə real yanaşmaları və hər şeydən əvvəl, təbii danışıqları daha çox artırır. İsmayıl Şıxlının sözləri ilə desək: “...romanın (Ə.Abbasquliyevin “Bahar axşamları” romanından söhbət gedir – B.X.) bədii keyfiyyətlərinə xələl gətirən, oxucunun diqqətini əsas məsələdən yayındıran, quru, cansız, rəsmi qəzet dilində yazılmış artıq fəsillərə, neçə - neçə səhifələrə rast gəlirik. Romanın həmin səhifələrində yerinə düşməyən tərcümeyi – hallara, uzun və real olmayan daxili monoloqlara, süni, təmtəraqlı dialoqlara, quru, cansız təsvirlərə, “yola nərdivan qoymaq” məqsədi ilə yazılmış hadisələrə tez – tez rast gəlmək mümkündür. Bütün bunlar onu göstərir ki, müəllif bədii təsvir vasitələrindən istifadə edərkən sənətkarlığın tələb etdiyi dəqiqlik və yığcamlıq prinsipini müəyyən dərəcədə unutmuşdur”¹.

Əlbəttə, uzun və real olmayan monoloqlar oxucunu yorur, əsərin isə bədii dəyərini aşağı salır. Eyni zamanda obrazların təqdimatına xidmət etməyən təmtəraqlı cümlələr, süni və yorucu təsvirlər bədii əsərdə artıq səhifələrə çevrilir.

¹ Janrın tələbləri. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.210

¹ Janrın tələbləri. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.209

Oxucunun diqqətini əsas məsələlərdən uzaqlaşdırır. Oxucu yorucu, süni təsvirlər içərisində itib-batır. Bu o demək deyildir ki, əsərdə bədii təsvirlər, obrazların daxili monoloqu, bütövlükdə obrazların monoloqu və geniş dialoqu və s. məsələlər olmamalıdır. Yox, belə də deyildir. Bunların hamısı olmalıdır. Bir şərtlə. Bunların hamısı hadisələrlə, süjetlərlə, obrazlarla uyuşmalı, onlara elə qaynayıb-qarışmalıdır ki, daha onları oxucu (hələ tənqidçini demirik) yamaq kimi görməsin. Belə yamaq kimi görünən hadisələr, süjetlər, bədii təsvirlər, obrazların cansıxıcı, quru dili oxucunu istər-istəməz diksindirir, əsərin təbii imkanlarını süni bir yolla məhdudlaşdırır. Nəticədə yazıçının da, əsərin də ziyanına işləyir, uzun müddət oxucunun ədəbi zövqünü pessimis bir vəziyyətə salır. Ədəbi mühit, yazıçı və onun yazdığı əsər bütün dövrlərdə bu vəziyyətdən uzaqda olmalıdır.

İsmayıl Şıxlıya görə, qeyri-təbii danışqlar bəzən surətlərin xarakterinə uyğun gəlmir, bu da obrazların nitqinə sünilik verir. Təbii ki, bu da yazıçının müvəffəqiyyətsizliyi kimi qiymətləndirilməlidir. İsmayıl Şıxlı Ə.Abbasquliyevin romanındakı bəzi yanlış cümlələrlə yanaşı, digər

məqamlara da təhlil verərək yazır: "...qeyri-təbii danışqlara, səhnə dilini xatırladan təmtəraqlı dialoqlara da rast gəlirik. Məsələn, Salman sevdiyi qızla belə danışır: "Sizin yolunuzda mən hər cür fədakarlığa hazırım. Ah, bircə sizin iltifatınızı qazanmağa müvəffəq olsaydım, necə də xoşbəxt olardım! Özü də əbədi xoşbəxtlik!" Yaxud, "Sizin kimi gözəlləri qızmar günün altında yandırmaq, vallah günahdır. Sizin kimi zərif bir qadın ancaq nəvaziş üçün doğulmuşdur. O isə sizi nəvaziş çiçəkləri ilə bəzəməyi bacarmır". Surətlərin səciyyəsinə uyğun gəlməyən bu cür təmtəraqlı cümlələr təbiilik əvəzinə, danışığa sünilik gətirir. Şübhəsiz, Ə.Abbasquliyev bu cür cümlələrdən nə qədər qaçsa, o qədər mənfəətli olar"¹.

İsmayıl Şıxlı yazıçıları bədii üslub nöqtəyi-nəzərdən tədqiq edir, konkret qənaətlərə gəlirdi. O bilərəkdən Mehdi Hüseynə istinad edirdi : "Mən yazıçıları bədii üslub nöqtəyi-nəzərindən tədqiq edirdim. Artıq mən bu qənaətə gəlmişdim ki, yüksək yazıçı mədəniyyəti olmadan az – çox dəyərli bədii əsər yazmaq mümkün deyil"².

¹ Janrın tələbləri. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.211

² Mehdi Hüseyn. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.264

BƏDİİ DİL, BƏDİİ ÜSLUB MƏSƏLƏLƏRİ

İsmayıl Şıxlı bədii dil, bədii üslub məsələlərindən bəhs edərkən dərin nəzəri biliyi olan yazıçılardan və tənqidçilərdən öyrənməyi, onlara istinad etməyi diqqət mərkəzində saxlayırdı. Bu baxımdan o, Mehdi Hüseynə istinad edir, onun ədəbi nəzəri fikirlərini öz münasibəti ilə daha da dərinləşdirirdi. Məsələn, Mehdi Hüseynin “böyük bədii əsərləri böyük fikirləri, hissləri olan sənətkarlar yarada bilər” deyiminə həssaslıqla yanaşırdı: “Mehdi Hüseyn yazırdı ki, kiçik fikir, xırda arzu, zəif ehtiras böyük şeiri qanadlandırma bilməz. Böyük bədii əsərlər yaradan sənətkarın, ilk növbədə böyük fikirləri, böyük hissləri və ehtirasları olmalıdır”¹. İsmayıl Şıxlı Mehdi Hüseynin mövqeyini

¹ Mehdi Hüseyn. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.264

düzgün hesab edir və onun yazıçıdan etdiyi tələbin mahiyyətinə vararaq öz fikrini də bildirirdi: “Doğrudan da, əgər bu iki cəhət – istedadla zəka birləşməsə, buna sənətkar müdrikliyi və geniş həyat biliyi, yazıçı mədəniyyəti əlavə olunmasa, zamanın tələblərinə cavab verə bilən yüksək keyfiyyətli əsər yaratmaq mümkün deyildir. Mehdi Hüseyn belə bir qənaətdə idi ki, oxucunun bədii zövqünü, fikir səviyyəsini yüksəltmək istəyən yazıçı, hər şeydən əvvəl, bilik ehtiyatını, müşahidə bacarığını və kamil formaya sahib olmaq istedadını artırmağa çalışmalıdır”¹. Yüksək mədəniyyətin bir göstəricisi də yüksək dil mədəniyyətinə malik olmaqdır. Bizim hər birimiz ədəbi, elmi əsərləri oxuyuruq, öyrənirik. Bu əsərlərin hər birinin dili var. Həmin dil vasitəsilə də müəllif həm də özünü təqdim edir, biliyini, dünyagörüşünü, müşahidə qabiliyyətini və mədəni səviyyəsini göstərə bilər. İnsan hansı dildə nəyi oxuyur və öyrənirsə həmin dilə borclu olmalıdır. Bu mənada İsmayıl Şıxlı Mehdi Hüseynin 1937-ci ildə Moskvaya oxumağa getməsinə, oradakı

¹ Mehdi Hüseyn. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.264

təhsilini ən böyük mənfəət sayır. Bu zaman Mehdi Hüseynin fikirlərinə istinad edir: “Mənim həyatımda 1937 və 1938-ci illərin mühüm rolu olmuşdur. Mən bu zaman Moskvada, Dövlət Kinomatoqrafiya İnstitutu nəzdindəki akademiya tipli ssenari fakültəsində oxuyurdum. Bu illər mən rus və Qərb yazıçıları: Balzaki, Mopassanı, Hüqonu, Höteni, Şekspiri, İbseni, Ostrovskini, Çexovu və bütün rus dramaturgiyasını öyrənməyə xüsusi fikir verirdim”¹. Əlbəttə, istər rus, istərsə də Qərb yazıçıları oxuyub öyrənmək onların əsərlərinin hansı dildə olmasından çox asılıdır. Orijinaldan oxumaq mümkün deyilsə, məhz bu əsərlərin hansı dilə tərcümə olunması mühüm rol oynayır. O mənada ki bildiyimiz dil vasitəsilə əsərləri oxuyub öyrənirik. Demək, dil hamının və hər bir kəsin borclu olduğu sahədir. İsmayıl Şıxlı dünya ədəbiyyatının nadir incilərinin və bədii dəyərini itirməyən sənət əsərlərinin doğma ana dilimizdə gənclərə təqdim olunmasını çox vacib sayır. Dünya ədəbiyyatının nadir incilərindən olan əsərlərin müəllifləri barədə Azərbaycan

dilində kitabların yazılmasına bir ehtiyac duyulduğunu qeyd edir. O, “Gözəl təşəbbüs” adlı məqaləsində professor Əli Sultanlının hələ 1950-ci ildə “Antik ədəbiyyat müntəxəbatı” adlı kitabı tərtib etməsi ni böyük hadisə hesab edir və və bunu tələbatdan, ehtiyacdən yaranan bir əsər kimi qiymətləndirir. Ona görə ki, dünya ədəbiyyatı Azərbaycan dilində nə qədər çox olursa, Azərbaycan dilinə nə qədər çox tərcümə olunarsa bir o qədər gənclərimiz dünya ədəbiyyatını və mədəniyyətini hərtərəfli öyrənə bilər. Bu baxımdan İsmayıl Şıxlı professor Əli Sultanlının 1950-ci ildə tərtib etdiyi “Antik ədəbiyyat müntəxəbatı” adlı kitabını “böyük təşəbbüs” adlandırır və yazır: “M.İbrahimovun redaktəsi ilə nəşr edilən bu kitabın işində Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, M.Rzaquluzadə, N.Rəfibəyli, Ə.Məmmədخانlı, Ə.Sadıq, M.Dilbazi, M.Arif, S.Rəhman, Ü.Hüseynov mütərcim kimi iştirak etmişlər. Həmin kitabda yunan dramaturgiyasının Esxil, Sofokl və Evripid kimi məşhur nümayəndələrinin əsərləri, Aristofanın komediyaları tərcümə edilib toplanmışdır. Şübhəsiz, bu kitab qədim yunan ədəbiyyatı haqqında oxucularımızda daha kon-

¹ Mehdi Hüseyn. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.264

kret təsəvvür yaratmağa çox kömək etdi"¹. Azərbaycan dilinə tərcümə olunan hər bir əsər, eləcə də xarici ölkələr ədəbiyyatına dair Azərbaycan dilində tərtib edilmiş müntəxəbatlar böyük təşəbbüs və təqdirəlayiq iş kimi İsmayıl Şıxlının diqqətindən yayınmamışdır. İsmayıl Şıxlı həm xarici ölkələr ədəbiyyatından nümunələrin Azərbaycan dilinə tərcümə olunmasına, həm də Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin xarici dillərə tərcümə olunmasına xüsusi önəm vermiş, yəni tərcümə ədəbiyyatı məsələlərinə insanların tələbatı kimi yanaşmışdır. Bu mənada 1950-ci ildə tərtib edilmiş "Antik ədəbiyyat müntəxəbatı" kitabından sonra S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universitetinin) 1955-ci ildə çap etdiyi "Xarici ədəbiyyat" adlı müntəxəbatı təqdirəlayiq bir iş kimi qiymətləndirilir. İsmayıl Şıxlı bu müntəxəbat barədə yazır: "Orta əsrlər və intibah dövrünü əhatə edən bu kitabı professor Əli Sultanlı, İ.Əlizadə və H.Zeynalov tərtib etmişdir. Bu kitabdakı əsərlərin tərcüməsi, demək olar ki, gənclərə,

həm də universitetin öz yetirmələri olan şairlərə aiddir. Ə.Kürçaylı, Bəxtiyar Vahabzadə, İslam Səfərli, T.Mehdiyev, V.Zenfira, İ.Tamilla, A.Ağamusa, Q.Əlfi və başqaları kitabın tərcüməsində xüsusilə yaxından iştirak etmişlər. Bunlardan başqa, kitabda C.Cabbarlı, Mirzə İbrahimov və Məmməd Arif kimi görkəmli yazıçılarımızın tərcümələrindən də istifadə edilmişdir. Kitabda bir sıra şeirlərin zəif tərcümə edilməsinə baxmayaraq, ümumən bu təşəbbüs də təqdirəlayiqdir"¹.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatına aid əsərlərin xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcümə olunması məsələləri də İsmayıl Şıxlını narahat etmişdir. Klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının xarici dillərə tərcüməsi və nəşri tərcümə işinin uğurları kimi qiymətləndirilmişdir. Bu mənada İsmayıl Şıxlı 1984-cü ilin fevral ayının 2-də "Kommunist" qəzetinə verdiyi müsahibəsində deyirdi: "Klassik yazıçıların əsərlərinin rus, alman, ingilis, fransız, fars və başqa xalqların dillərinə tərcüməsi işi planlı şəkildə davam etdirilir. Onu da qeyd

¹ Gözəl təşəbbüs. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.212

¹ Gözəl təşəbbüs. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.210

etmək istərdim ki, nəşriyyatlarımız Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrini öz imkanlarımızdan istifadə edərək rus və xarici dillərdə nəşr etməyə təşəbbüs göstərirlər. Bu, yaxşı haldır və heç şübhəsiz, gələcəkdə bu işi davam və inkişaf etdirmək lazımdır. Azərbaycan yazıçılarının əsərləri istər ayrılıqda, istərsə də toplu şəkildə alman, çex, rumın, macar, polyak, türk və s. dillərdə çap olunur. Eləcə də özbək, türkmən, tacik, belorus, Ukrayna, eston, latış və Litva dillərində nəşr edilir”¹. Əlbəttə, bu dillərdə, eləcə də digər dillərdə klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının çap olunması indi də aktualdır. Bu mövqedən yanaşaraq Azərbaycan ədəbiyyatının xarici dillərə tərcüməsi və çapı müasirliyini qoruyub saxlayır. Məhz İsmayıl Şıxlının tərcümə ədəbiyyatı məsələsinə münasibəti müasirliyi və aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

İsmayıl Şıxlı Mehdi Hüseynin bədii əsərin dili ilə bağlı tələblərini meyara çevirirdi. Məsələn, yazıçı “...bildiyi materialı, gördüyü insanları, duyduğu hadisələri, böyük bir məharətlə və maraqlı bir şəkildə təsvir etməli, bir sözlə, əsərini

sənətkarlığına, bədii təsvir vasitələrinə və kompozisiyasına çox fikir verməlidir”¹. Yaxud, ədib istəyər ki, “bədii sözün ecazkar qüdrətinə layiqilə ehtiram göstərməyi bacarsın”².

İsmayıl Şıxlı şeirin, poeziyanın dili ilə bağlı maraqlı fikirlər söyləyir, fikrin obrazlı şəkildə ifadə olunmasına laqeydlik göstərənləri tənqid edir. O, “Sənət xalqla birgə nəfəs almalıdır” məqaləsində yazır: “Mən bir oxucu kimi şeirimizin indiki mərhələsində iki başlıca qüsuru müşahidə edirəm. Bunun biri bəzi hallarda yenilik naminə əldə edilmiş ədəbi ənənələrdən uzaqlaşmaq, fikrin obrazlı şəkildə poetik bir dillə söylənilməsinə laqeydlik göstərməkdir. Bu cür şairlər çox hallarda unudurlar ki, şeir də musiqi kimidir. Onun daxili bir ahəngi, ölçüsü olmalıdır. Nəhayət, şeir obrazlı təfəkkürdür. Buraya bir cəhəti də əlavə etmək lazımdır. Şeir o zaman qəlblərə yol tapır ki, forma gözəlliyi böyük fikirlərlə üzvi vəhdətdə olur. Əks təqdirdə əsər tez unudulur. Biz bu cür hallara, yenilik pərdəsi altında zəif şeirlərin ədəbiyyatda yaranmasına qarşı

¹ Həyatın tələbi. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.358

¹ Həyatın tələbi. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.290

² Yəni orada. s.290

ciddi mübarizə aparmalıyıq”¹. Doğrudan sa şeir musiqi kimidir, onun ahəngi və ölçüsü olmalıdır. Buraya obrazlı təfəkkür əlavə olunduqda, təbii ki, şeir qəlblərə yol tapır. Şeirin forma gözəlliyi, daxili məzmun dərinliyi dil vasitəsilə yaranır. Dilsiz, məhz poetik dil olmadan, obrazlı dil olmadan şeirin forma və məzmun gözəlliyini yaratmaq mümkün deyil. Hansı qələm əhli (şair) bunun əhəmiyyətinə varmırsa, onun şeirləri zəif şeirlər kimi çıxdaş olur, yaşamaq statusu qazana bilmir. Onu da qeyd edək ki, obrazlı təfəkkür ürəklə, qəlblə duyğunun, hissiyyatın, emosiyanın vəhdətidir. Bu vəhdət poetik dil vasitəsilə toxunulur, ilmələr kimi bir – birinə bağlanılır.

Şair poetik istedad sahibi olmalıdır. Dilin poetik imkanlarını göstərməyi bacarmalıdır. Harada? Məhz yazdığı şeirlərdə. Belə ki, şairin yazdığı şeirlərin vəznindən asılı olmayaraq o, dilin bütün imkanlarından istifadə edərək forma və məzmunun poetikliyini təmin etməyi bacarmalıdır. Eyni zamanda şeirin hansı vəzndə yazılmasından asılı olmayaraq forma

və məzmunla yanaşı, vəznin yüksək poetik dilin imkanları ilə müşaiyət olunması şairə uğurdan başqa heç nə gətirmir.

İsmayıl Şıxlı yazır: “Mən bu məsələ ilə bağlı olan bir yanlış meyli də göstərmək istəyirəm. O da forma və vəzn məsələsidir. Bir çox yoldaşlar zəif şeirdən söz salan kimi dərhal sərbəst vəzni günahkar tuturlar və belə bir iddia irəli sürürlər ki, guya sərbəst vəznlə yazmaq acizlik, yaxud zəiflikdir. Bu fikir yanlıştır. Məsələ vəzndə deyil. Məsələ hansı vəzndə olur olsun yüksək keyfiyyətli şeir yazmaqdır. Məgər klassik qəzəl, qoşma formalarında adamı bezdirən azmı şeir yazılmışdır. Deməli, məsələ təkcə formada deyil, həmin formalara sahiblənməkdədir”¹. Bu mənada İsmayıl Şıxlı Səməd Vurğun yaradıcılığını, poeziyasını gözəl bir örnək hesab edir: “...biz Səməd Vurğunun qüdrətli poetik istedadına məftunuq, Səməd Vurğun klassik poeziyamızın, dünya ədəbiyyatının bütün gözəl xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən, xüsusən öz xalq sənətinin füsunkar incəliklərini mənimsəyib, ondan bir novator kimi istifadə edən,

¹ Sənət xalqla birgə nəfəs almalıdır. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s. 233

¹ Sənət xalqla birgə nəfəs almalıdır. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.233-234

nadir fitri bir istedadıdır. Səməd Vurğun öz poeziyasında xalq dilinin sadəliyi ilə onun poetik qüdrətini birləşdirmişdir. Onun şeirləri sadə və təbiidir"¹. İsmayıl Şıxlı Mehdi Hüseynin fikrinə istinad etməklə dil barədə, məhz Azərbaycan dili barədə və Səməd Vurğun barədə deyilənləri təsdiqləyir: "... bu sadəlik və təbiilik hər şairə qismət olmur. Bunun üçün gur çeşmələri xatırladan saf və büllur şair istedadı lazımdır. Azərbaycan dilinin, Azərbaycan şeirinin insanı heyrətə salan musiqisi lazımdır"².

Səməd Vurğunun yaradıcılığı barədə nə qədər xoş söz deyilsə, onların hamısı üçün bu ustad sənətkar tək cə istedadına deyil, həm də Azərbaycan dilinə borcludur. İsmayıl Şıxlının Səməd Vurğun yaradıcılığının müvəffəqiyyəti barədə dediklərinin hər birində ustadın Azərbaycan dilinə borcunu görməmək mümkün deyil. Məsələn, "O, (Səməd Vurğun – B.X.) Azərbaycan dilinin geniş imkanlarından istifadə edərək, ən adi təbiət təsvirlərində belə fəlsəfi ümumiləşdirmələrə gəlib çı-

xır"¹. Yaxud: "Səməd Vurğun dilimizin oynaq imkanlarından, incə və zərif cəhətlərindən məharətlə istifadə etməyi bacaran sənətkardır. Əgər onun şeirlərinə fonetik cəhətdən diqqət yetirsək, sözlərin düzülüşündə incə və qalın saıtlərin sıralanmasına belə fikir verdiyini görürük. Səməd Vurğun sözün ifadə etdiyi mənaya uyğun olaraq, saıtlərin uzlaşmasına diqqət yetirir. Beləliklə də, onun şeirləri dilə tez yatır, asan əzbərlənir və musiqiyə yatkınlı olur. Məhz buna görə də bəstəkarlarımızın çoxu şairin sözlərinə musiqi bəstələmişdir"². Şeir dilində ifadələr sər-rast, sözlərin düzülüşü ustalıqla verilməlidir. Bu cür şairlərdən biri kimi İsmayıl Şıxlı Hüseyn Arifin yaradıcılığına xüsusi qiymət verir. "İstedadlı şairin şeirlərində sözlərin sıralanması, təbii axarı, kəlmələrin tərkibindəki sözlərin cərgələnməsi o qədər sadə və ürəyəyatımlıdır ki, adam şeir oxuduğunu hiss etmir, elə zənn edir ki, kiminləsə sadəcə danışır. Lakin həmsöhbətinin elə gözəl, elə incə və zəngin poetik düşüncə tərzi, elə obrazlı təfəkkürü vardır ki, buna heyran qalmaya bilmir-

¹ Səməd Vurğun yenə sıramızdadır. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s. 295

² Yenə orada. s.295-296

¹ Səməd Vurğun yenə sıramızdadır. – İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980, s.296

² Yenə orada. s.296

sən”¹. Onun Hüseyn Arifin şeir dilinin siqləti barədə dediyi bəzi məqamlar Hüseyn Arifə “şairanə şair” statusu qazandırır: “Hüseyn Arifin şeir dilində topuqçalmalara, söz bürmələrinə, misra kələ-kötlülyünə rast gəlmək qeyri-mümkündür. Buradan belə nəticə çıxartmaq olmaz ki, Hüseyn söz axtarışlarına çıxmır, bu axtarışlarda zirvəyə qalxmaq üçün əziyyət çəkmir, sözlərin seçimində şair narahatlığı keçirmir. Xeyr, Hüseyn Arif yazı mənası arxasında oturmaya, harasa gəndə, harasa tələsəndə, hətta səninlə söhbət edəndə belə (mən bunu çox müşahidə etmişəm) söz axtarışında olur, bəzən sözlər onu arxasınca elə uzaqlara aparır ki, səyyar xəyalın qanadlarında elə uzaqlara gedir ki, bir anlığa həmsöhbətindən, hətta özündən uzqlaşır. Belə anlarda onu xəyaldan ayırmaq, əlbəttə ki, günahdır, çünki şair tapdığını itirə bilər”². Deməli, söz axtarışında olmaq, onun əzab və əziyyətlərinə qatlanmaq nəticə etibarilə yaradıcılığın bəhrəsidir.

İsmayıl Şıxlı Bualonun “Poeziya sənəti” kitabından nümunələr gətirməklə

şeirin yüksək poetik məziyyətləri barədə müasir səsələnən fikirləri aktual müstəvidə təqdim edir. O, Bualonun “Şeirdə ki fikir oldu, söz gözəlliyi olmadı, sözlər və səslər qulağı dəldi, belə şeiri heç kəs oxumaz və dinləmək istəməz” fikrini əsas tutaraq yazır: “Bu sözləri oxuyarkən adama elə gəlir ki, Bualonun səsi XVII əsrdən yox, lap yaxından gəlir. Sanki o bizim qəzet və jurnallarımızı vərəqləyir, orada çap olunan qafiyəli və qafiyəsiz söz yığınlarını oxuyur, ürək titrədən, zehinlərə işləyən obrazlı fikir tapmadıqda, dili bərhad yazılara rast gəldikdə qəzəblənir...”¹ İsmayıl Şıxlı belə bir məqamda Bualonun fikrinə üstünlük verərək sanki ürəyindən tikan çıxarır: “Oxucuların məhəbbətini qazanmaq istəyirsinizmi? Dilinizə fikir verin, yeknəsəqlikdən, taundan qaçan kimi qaçın. Bilin ki, həddindən çox ölçülüb-biçilmiş, sürtülüb hamarlanmış misralar oxucuları əsnədir. Eyni sözlərin təkrarından ibarət solğun şeirlər quraşdıran şair oxucuların məhəbbətini qazana bilməz”². İsmayıl Şıxlı bu sözlərin müasir səsəlndiyini deyir, ədəbiyyatımızda bədi-

¹ Şairanə şair. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.99

² Yəni orada. s.99

¹ Şairanə şair. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.329

² Yəni orada. s.329

ilikdən məhrum olan əsərləri qəbul etmir. O yazır: “İstər şeirdə, istərsə də nəsrədə dili bilməyən, canlı, obrazlı ifadə tərzindən məhrum olan, şeiriyyətin nə demək olduğunu başa düşməyən, yaxud başa düşmək istəməyən nə qədər adam əlinə qələm almışdır?! Yenilik naminə cümləni baş-ayaq edən, mübtədanı xəbərin yerinə çəkib, sözlərin axırına nidalar düzmək yolu ilə mənsur şeir yaradanlar, misraları xırdalayıb, sözləri yan-yana düzənlər, qafiyəli-qafiyəsiz kəlmələrdən silsilə şeirlər yaradanlar nə qədər çoxalmışdır?! Belə cızma-qaraçılara qarşı tələbi artırmaq əvəzinə, çox zaman redaksiyalar yazıçının “dilini” düzəldir, onların “yeniliklərini” təbliğ edirlər”¹.

İsmayıl Şıxlı Azərbaycan yazıçılarının VIII qurultayında məruzə ilə çıxış etmiş, Azərbaycan ədəbiyyatının son beş ildəki vəziyyəti barədə geniş təhlil aparmışdır. Sonra bu məruzə əsasında “Daim axtarışda” adlı məqaləsini çap etdirmişdir. 1986-cı ildə çap olunmuş bu məqalədə ədəbiyyatımızın bir çox problemləri və nailiyyətləri təhlil olunmuşdur. Eyni zamanda İsmayıl Şıxlı ədəbi yaradıcılığa olan tələb-

karlığın azalmasından irəli gələrək şeir yazanların sayının çoxalması barədə yazır: “...indi hamı şeir yazır, ara şairləri meydana çıxır, toylarda, məclislərdə dadasız-dudsuz şeirlər mahnıya çevrilir, bəzən ayaq açıb radio-televiziyaya doğru yeriyir. Bəla da burasındadır ki, bu cür qafiyəli hoqqabazlıqlar tez yayılır”¹. Bununla da İsmayıl Şıxlı yeni deyim tərzləri tapmağı, təqliddən uzaq olmağı, yaradıcılıqda orijinal yollar axtarmağı, deyim və duyum tərzini obrazlı təfəkkürün imkanlarına çevirməyi, əla poetik tapıntıları, dəqiq obrazlılığı bir problem kimi təhlil edir. Bu istiqamətdəki qüsurları, büdrəmələri, uğursuzluqları və dolaşlıqları izah edərkən dil və üslub məsələləri üzərində dayanır. İsmayıl Şıxlı yazır: “Üzərində dayanmaq istədiyim daha bir problem dil və üslub məsələləri ilə bağlıdır.

Hər hansı bir xalqın varlığını təsdiq edən ilk, əzəli amillərdən biri dildir. Yazıçı isə mənsub olduğu xalqın istək və arzularının, dərd-sərinin, bütünlükdə götür-sək, mənəvi dünyasının tərcümanıdır. Yazıçının əsas silahı dildir. Məhz buna görə hər hansı sənətkar doğma dilinin saflığı-

¹ Şairənə şair. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.329-330

¹ Daim axtarışda. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.56

nın qorunması üçün daim narahat olmalı, əzmlə bu yolda çalışmalıdır. Ədəbi dil əsrlər boyu yaranır. Cilalanır, zənginləşir. Bu, ardıcıl, canlı bir prosesdir"¹.

İsmayıl Şıxlı dili ardıcıl, canlı bir proses kimi xarakterizə edəndə nəyi nəzərdə tuturdu? O, burada dilin leksik, qrammatik cəhətdən inkişafını nəzərə alırdı: "Dil leksik, sintaktik və morfoloji cəhətdən həmişə boy atır, təzələnir, köhnələn ünsürlərini atır, inkişafın nəticəsi kimi yaranan yeni söz və ifadələri qəbul edir"². İkinci bir tərəfdən Azərbaycan dilinin inkişafında Azərbaycan sovet yazıçılarının xidmətlərini xüsusilə qeyd edirdi: "Bu sahədə, yəni Azərbaycan dilinin təkmilləşməsi, yad ünsürlərdən təmizlənilib saflaşması, xalq dili hesabına gözəlləşməsi yolunda Azərbaycan sovet yazıçıları böyük iş görmüşlər. M.S.Ordubadi, Y.V.Çəmənzəminli, C.Cabbarlı, S.Hüseyn, Səməd Vurğun, S.Rüstəm, R.Rza, Osman Sarıvəlli, Mehdi Hüseyn, S.Rəhimov, M.İbrahimov, Ə.Məmmədخانlı, İlyas Əfəndiyev kimi yazıçılar bugünkü ədəbi dilimizin inkişafında xeyli iş görmüşlər.

¹ Daim axtarışda. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.58

² Yəni orada. s.58

Bu işi davam və inkişaf etdirənlərimiz çoxdur. Lakin əyintilərə də yol veririk"¹. İsmayıl Şıxlı dilimizdə baş vermiş əyintilərə qarşı vuruşmağı dilimizin qorunmasında mühüm işlərdən biri sayır. Eyni zamanda dilimizi "təftişə" başlayanlara, özünü "yenilikçi", "novator" kimi təqdim edənlərə etiraz edir, bəzi dillərin tarixi ilə bağlı faktları müqayisəyə cəlb edərək çıxış yolunu göstərir. İsmayıl Şıxlı yazır: "Hər şeydən əvvəl, onu qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyata yenidən qədəm qoyan, bir neçə xırda yazı çap etdirən bəzi gənc yazıçı və jurnalistlər dilimizi "təftişə" başlayırlar. Onlar "yenilik", "novatorluq" naminə dilimizin lüğət tərkibində əsrlərlə yaşayan və artıq vətəndaşlıq hüququ qazanmış sözlərə hücum keçir, lazım oldu-olmadı, onları dəyişdirməyə çalışırlar. Bu işə öz növbəsində süni sözlər yaratmaq, saxta təmizlik aparmaqla nəticələnir. Həm də çox vaxt dilimizin orijinal sözlərini, lüğət tərkibində olan kəlmələri başqa dillərə uyğunlaşdırmağa çalışırlar. Özü də yamsılama yolu ilə. Məlumdur ki, Türkiyədə xeyli vaxt ərzində "türk dil qurumu"- türk dilini ərəb-

¹ Daim axtarışda. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.59

fars sözlərindən təmizləmək adıyla çoxlu qondarma sözlər yaratdılar. Nəticədə türk dili tanınmaz dərəcədə sünüləşdi, yaşlılar cavanları başa düşmədilər, gənclər Tofiq Fikrət kimi klassiklərini lüğətlə oxumağa başladılar. İndi onlar özləri də bu yoldan uzaqlaşmağa çalışırlar. Amma təəssüf ki, gənclərimiz arasında onları təqlid edənlər hələ də var”¹.

İndi də çoxlu qondarma söz yaradanlar, təqlid yolu tutanlar var. Ona görə də İsmayıl Şıxlının dil məsələsi ilə bağlı bu mövqeyi bugünkü dilimizin təmizliyinin qorunması yolunda da olduqca müasir səslənir.

İsmayıl Şıxlı dilimizin quruluşunda süni olaraq dəyişiklik edənlərin “fəaliyyətini” lüzumsuz bir iş sayır. Bu süni dəyişikliyin daha çox dilin sintaktik və leksik quruluşunda aparıldığını söyləyir. Məsələn, İsmayıl Şıxlı dilin sintaktik quruluşunda dəyişiklik etməyə cəhd göstərənələr barədə yazır: “Yenilik axtaran bu “təftişçilər” dilimizin sintaktik quruluşunda da dəyişiklik etməyə cəhd göstərərək cümlələri baş-ayaq edir, mübtəda ilə xəbərin yerini dəyişir və elə zənn edirlər ki, bu

yolla cümlələrin emosionallığını artırırırlar. Əslində isə dilin ahəngdarlığını və emosionallığını, şeiriyyətini pozur, sözlərin qırıq-qırıq düzülüşü ilə cümlələrin həm məna, həm də zahiri siqlətini zəiflədirilər. Yiğcamlıq, aydınlıq adı altında özlərinin dedikləri kimi, “teleqraf dili” yaradırlar”¹. Bu cür “teleqraf dili” öz meydanını indi daha da genişləndiribdir. Cümlə üzvlərinin düzgün sıralanmasında qayda-qanunların pozulması işin bir tərəfi, işin ikinci tərəfi isə dildə özləri üçün sintaktik “normaları” yaratmalarıdır. Bu sintaktik “normaları” dilin öz təbiətindən irəli gəlməyən qaydalar kimi tətbiq etmələridir.

Dilin sintaktik quruluşundakı qayda-qanunların pozulması İsmayıl Şıxlıya görə, həm də tərcümə ilə bağlıdır. Bir dildən başqa dilə, konkret olaraq başqa dillərdən Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı yad dillərin qayda-qanunları kortəbii şəkildə tətbiq olunur. Bu mənada İsmayıl Şıxlı yazır: “Hamıya məlumdur ki, rus dilinin, fars dilinin, eləcə də alman və ingilis dilinin öz qanunları var. Bu dil qanunları isə təfəkkür tərzilə bağlıdır. Həmin təfəkkür tərzilə bağlı olan qanunları

¹ Daim axtarışda. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.59

¹ Daim axtarışda. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.59-60

kortəbii şəkildə başqa dilə şamil etmək olmaz. Məs.: rus dilində “kotorıy” sözü tez-tez işlənir və dilin öz xüsusiyyətilə bağlı olduğu üçün fikrin aydınlaşmasına çox kömək edir. Bunu, yəni “kotorıy” sözünü “hansı ki” deyərək tərcümə edib dilimizdə yerində işlətməyəndə cümlə Azərbaycan dilinin cümləsi olmur. Məs.: “Mən dünən küçədə Əhməd müəllimi gördüm, hansı ki, on il bundan qabaq bizə riyaziyyat dərsi deyərdi”. Burada fikir aydındır. Amma cümlə azərbaycanca deyil. Əslində isə belə olmalıdır: “Mən dünən küçədə on il bundan qabaq bizə riyaziyyatdan dərslər deyən Əhməd müəllimi gördüm”¹. İsmayıl Şıxlı tərcümə məsələsində hər bir dilin öz qayda-qanunlarını, dilin öz xüsusiyyətlərini mütləq nəzərə almağı vacib bilir və bildiklərini faktlarla izah edirdi. O yazır: “...tərcümələrdə mütləq qarşılıqlı ifadələri axtarıb tapmaq lazımdır. Məsələn: “Jivaya voda” sözünü eynilə tərcümə etsək, “canlı su” olacaq. Amma vaxtilə Məmməd Arif V.Kojevnikovun bu əsərini dilimizə çevirərkən daxili mənanı axtarıb tapmış, suyun canlı olmasını yox, həyata, torpağa

can verməsini əsas götürərək “Dirilik çeşməsi” kimi tərcümə etmiş və əsərin adı olduqca şairanə bir məziyyət almışdır. Yaxud “Daleko ot Moskvi” əsərinin adını eynilə tərcümə etsək, “Moskvadan uzaqda” olar. İlk baxışda adama elə gəlir ki, hər şey yerindədir, amma hiss edirsən ki, nəsə çatmır. Fəhmlə duyursan ki, Azərbaycan dilində “uzaq” sözünün axırına mütləq bir “lar” şəkilçisi artırılmalıdır və əsərin adı “Moskvadan uzaqlarda” kimi tərcümə edilməlidir”¹.

İsmayıl Şıxlı uğurlu tərcümələri alqışlayır və uğurlu tərcümənin əsasında tərcüməçinin geniş zəka sahibi olmasını xüsusi üstünlük sayır. Bu mənada o, Mirzə İbrahimovun tərcümələrini uğurlu tərcümələr kimi qiymətləndirir. Burada Mirzə İbrahimovun geniş zəka sahibi olmasını dünya ədəbiyyatına, tarixinə, fəlsəfəsinə, mədəniyyətinə dərin bələdliyini tərcümə işindəki uğurlarının açarı hesab edir. Doğrudan da, Şekspiri, Nizamini, Xaqanini, Sədini, Hafizi, Çernuşevskini, Tolstoyu, Sokratı, Aristoteli, Şeyx Məhəmməd Xiyabanini, Xosrov Dəhləvini, Didronu,

¹ Daim axtarışda. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.60

¹ Ədəbiyyat və mədəniyyətimizin bəzi məsələləri. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s. 270

Russonu, Volteri, Üzeyir Hacıbəyovu, Səməd Vurğununu və digərlərini dərinləndirən bilmək, təhlil etmək bacarığı Mirzə İbrahimovun xalqların, millətlərin ruhunu, təbiətini, fəlsəfəsini, ənənəsini və s. məsələləri kamil bilməyində heç də az rol oynamamışdır. Bu da tərcüməçinin – Mirzə İbrahimovun uğur əldə etməsinə imkan yaratmışdır.

İsmayıl Şıxlı yazır: “Mirzə İbrahimovun ədəbi fəaliyyətinin böyük bir qismini onun tərcümələri təşkil edir. Beləliklə, biz bu yorulmaz sənətkarın başqa bir xüsusiyyətilə də tanış oluruq. Mirzə İbrahimovun tərcüməçiliyi onun ədəbi görüşləri, fəlsəfi estetik anlayışları ilə bağlıdır. Onun tərcümələri də ictimai amalına xidmət edir. Belə olmasaydı, Mirzə İbrahimov N.Çernişevskinin “Nə etməli?” kimi dərin ictimai məzmunlu əsərini tərcümə etməzdi. Yaxud Şekspirin cahanşümul faciələrinin Azərbaycan dilində səslənməsinə vaxt sərf etməzdi”¹.

Dilimizin lüğət tərkibinə lüzumsuz olaraq sözlərin gətirilməsi halı bütün dövrlərdə olubdur. Bu cəhəti İsmayıl Şıxlı da tək-cə müşahidə etməmiş, həm də ona

qarşı mübarizə aparmışdır. O, dilimizin lüğət tərkibinə sözlərin gəlməsində bir məqamı düzgün hesab edir: “... texniki tərəqqi və yeni icadlarla əlaqədar yeni sözlər, yeni istilahlər əmələ gəlir və həmin sözlərin müqabili dilimizdə yoxdur. Ona görə bu sözləri, beynəlxalq sözlər kimi qəbul edib dilimizi zənginləşdirməliyik”¹. İsmayıl Şıxlı lazım olmadan dilimizin lüğət tərkibinə gətirilən sözlərin gəlmə səbəblərini izah edir. Belə ki, bəzən dil mütəxəssisləri, mətbuat işçiləri, televiziya və radioda çalışan diktorlar, şərhçilər, aparıcılar müəyyən sözlər dilimizdə ola-ola onu işlətmək əvəzinə, rastlarına çıxan sözləri işlədirlər. İsmayıl Şıxlı öz mövqeyini misallarla izah edir: “Uzun illərdən bəri dilimizdə “fəza” sözü işlənmişdir. İndi bunun əvəzinə “kosmos” deməyə ehtiyac varmı? Nə üçün “kosmik gəmi”, “kosmos cisimləri” əvəzinə, “fəza gəmisi”, “fəza cisimləri” sözlərini işlətməyə? Nə üçün “qaribsəmək” əvəzinə “nostalgiya” deyək? Belə anlaşılmazlığa xüsusən idman şərhçilərinin dilində daha çox rast gəlirik. İndiyə qədər dilimizdə “yarış”, “yarış cədvəli”, “idman

¹ Geniş əhatəli yazıçı. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s. 69

¹ Geniş əhatəli yazıçı. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.60

meydanı” sözləri var idi. Nədənsə indi onları “matç”, “turnir”, “turnir cədvəli” əvəz etmişdir. “İdman xəbərləri” “idman meridianı” olmuşdur”¹. Göründüyü kimi, İsmayıl Şıxlı faktlar əsasında lüzumsuz sözlərin dilimizə gətirilməsinin əleyhinə çıxır və verdiyi izahlar əsasında dil mütəxəssislərini, mətbuat işçilərini, televiziya, radio diktorlarını, şərhçilərini, aparıcılarını dilimizə həssas yanaşmağa, məsuliyətli olmağa çağırır. O yazır: “Dilə münasibət məsələsində televiziya və radio verilişlərində işləyən yoldaşlar daha ehtiyatlı olmalıdırlar. Çünki onların tamaşaçı və dinləyiciləri milyonlardır, sərhədlərimizdən kənarlarda da onları dinləyən var”².

İsmayıl Şıxlı dilimizin fonetik xüsusiyyətləri, orfoqrafik və orfoepik normaları ilə bağlı faktlara söykənən fikirlər söyləyir, mütəxəssisləri bu barədə düşünməyə vadar edirdi. O, bəzi sözlərlə bağlı dilimizin orfoqrafiyasına yenidən baxılmasını vacib sayırdı. “Hələ də aydın deyil ki, nə üçün cins bildirən və müsbət hal olan “müəllimə”, “katibə”, “şairə”, “ədibə”,

“talibə”, “rəqqasə” və s. bu kimi sözlər dilimizdən çıxarılmışdır. Yaxud dilimizin fonetik qanunlarına uyğun gəlməyən orfoqrafik qanunlar verilmişdir. Hamı bilir ki, “x” hərfi iki sait arasına düşəndə “ğ”-ya çevrilir. Bəs belə isə nə üçün “Yevlağa” əvəzinə “Yevlaxa”, “Qazağa” əvəzinə “Qazaxa” yazılsın?!”¹ İsmayıl Şıxlı dilimizin fonetik xüsusiyyətlərinə, ayrı-ayrı səslərin tələffüz qaydalarına ciddi fikir verməyi lazım bilirdi. Hətta o, lazım bildiyi məsələləri öz şəxsi, fikir və mülahizəsi kimi müzakirə etməyi, polemika aparmağı, mübahisəli məqamları təhlil etməyi bir ehtiyac kimi diqqətə çatdırırdı. Bununla da yaradıcı insanların müzakirəyə qoşulmasını, problemlə məsələlərin həlli yolunda əməli işlər görmələrini bir zəruri tələbata, ehtiyaca çevirirdi. İsmayıl Şıxlı yazırdı: “Son illərdə məktəblilərimizin və gənclərimizin bir qismi (çox təəssüf ki, bu qisim getdikcə çoxalır) ayrı-ayrı səsləri düzgün tələffüz etmirlər. “R” səsini “ğ”-ya bənzər bir hala salır və dildə süni pəltəklilik yaradırlar. Bu hal xüsusilə azərbaycanlı uşaqlar rusca

¹ Geniş əhatəli yazıçı. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.61

² Ədəbiyyat və mədəniyyətimizin bəzi məsələləri. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.270

¹ Ədəbiyyat və mədəniyyətimizin bəzi məsələləri. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.270

danışanda daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Başqa bir misal: Azərbaycan dilində “c” səsi var. Özü də tələb edir ki, tələffüz zamanı vurğunu bərk deyəsən. Ancaq son vaxtlar bu səs deyiliş zamanı təhrif edilir, yumşaldılır, nəticədə də “c” səsi dönüb “g”-ya bənzər bir hala düşür, bəzən də “dz” kimi tələffüz edilir. “Ç” səsinin deyilişi də pis haldadır. Onu da çox vaxt dilimizdə olmayan “ts” şəklində tələffüz edirlər. Beləliklə də, “c”, “ç”, “ğ” səsləri qarışdırılır. Bunu məktəblilərə vaxtında şərh etməsək, həm şifahi danışıda, həm də yazıda daha çox səhvlər buraxılacaq, anlaşılmazlıq bir qədər də artacaqdır”¹. Əlbəttə, “c”, “ç”, “ğ” səsləri barədə İsmayıl Şıxlının fikir və mülahizələri elə-belə deyil, bu, çoxlu sayda müşahidələrin, ümumiləşdirici qənaətlərin nəticəsi kimi özünü göstərir.

DİLİN ESTETİK MAHİYYƏTİNDƏN SEÇMƏLƏR

¹ Ədəbiyyat və mədəniyyətimizin bəzi məsələləri. – İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988, s.271

Onun səsi qulağımızdadır

(ixtisarla)

Biz onu həmişə zəngə beş – on dəqiqə qalmış institutun geniş foyesində gözlərdik. Əli Sultanlının ayaq tappılısını eşidən kimi iki cərgə düzülər və onunla salamlamağa hazırlaşdıq. O isə adəti üzrə dodaqlarında təbəssüm, gözlərindən gülə - gülə, azacıq baş əyərək bizə cavab verərdi. Onunla salamladıqdan sonra dərs otağına qaçar və qabaq cərgədə yer tutmağa çalışardıq. Əli müəllim sinfə girərdi. Biz dəftər – qələmi hazırlayıb onun dediklərini qeyd etmək istərdik. Ancaq mühazirə başlanan kimi hər şeyi unudar, bir də o vaxt ayıldırıq ki, zəng çalınır.

Axşamlar yataqxanada toplaşardıq. Çalışardıq ki, Əli müəllimin mühazirəsini hafizəmizdə canlandırır dəftərə köçürək. Bu işdə tələbə yoldaşımız Baxşəli bizə çox kömək edərdi. (Onun olduqca iti hafizəsi və böyük artistlik istedadı vardı. “Vaqif” əsərinə bircə dəfə baxdıqdan sonra pyesi əzbər öyrənmişdi.) O eyni ilə, Əli müəllim kimi, onun səsinə və hərəkətlərini

yamsılayaraq, sinifdə eşitdiyi mühazirəni təkrar edərdi, biz isə dəftərə köçürərdik. Bundan sonra yataqxananın həyatında, otaqlarda, Əli Sultanlının təqlidçiləri fəaliyyətə başlayardı.

Biz yüz əlli nəfər idik. Əli müəllim yüz əllimizi də sehləmişdi. O, mühazirəni elə aydın, səmimi və ehtirasla oxuyardı ki, uzun zaman onun təsirindən qurtara bilməzdik. Bizə elə gəlirdi ki, dərsdə deyilik. Troya müharibələrindəyik. Axilleslə bərabər İlion qalasının ətrafında dolaşır, intiqam deyə nəyə çəkir, Patroklun qanını almaq üçün Hektoru döyüşə çağırıq. Əli müəllim elə dəqiq və obrazlı danışdı ki, biz İlion qalasının divarları üstünə çıxıb döyüşlərə tamaşa edən qoca Priamı, yunan qəhrəmanlarını onlara nişan verən dünya gözəli Yelenanı, qucağında körpəsi, ürəyi əsə - əsə ərini gözləri ilə döyüş meydanında axtaran Andromaxanı aydınca təsəvvürümüzə canlandırırdıq. Ağamemnonla Axillesin qara qaşlı, qara gözlü Brezeidanı atasına qaytarmaq üstündə necə savaşıqlarının şahidi olurduq. Bəzən Olimp dağının zirvəsinə qalxır, Zevsin sarayında, əyyaş allahların məclisinə düşür, ilahələrin gözəlliyinə

heyran qalır, allahların insanlara qurduqları kələkləri öz gözlərimizlə görürdük. Qaranlıq dünyalara gedir, ölümlərin ruhları ilə görüşür, falçılara, əfsanəvi insanlara rast gəlirdik. Əli müəllim öz mühazirələri ilə bizi elə sehirləyirdi ki, Arqo gəmisində Kolxidaya gedir, Eneylə birlikdə dəryalar aşaraq, Karfagenə gəlir, Didonanın sarayında dincəlirdik. Əli müəllim dərs deyən zaman ekstaz olur, özünü unudur, haqqında danışdığı yazıçılara, qəhrəmanlara çevrilirdi. O bir də görürdün Homerə dönüb, Troyaya gedir, Edipin acı taleyinə göz yaş axıdır, Heraklın qəhrəmanlıqlarında iştirak edirdi. Bizi də özü ilə Şekspirin böyük və əzəmi ehtiraslı, nəhəng xarakterli, kəskin çarpışmalarla zəngin olan dünyasına aparır, Hamlet kimi “ölüm ya olum” problemini həll etməyə çalışır, Otello kimi ülvyyəət axtarıb çılgınlaşırdı. Bəzən onun Molyer qəhqəhələrini eşidirdik, bəzən də Aristotel müdrikliyini dinləyirdik. Bizə elə gəlirdi ki, Bayron Çayld Haroldla birlikdə fırtınalı dənizlər aşıb yanımıza gəlib, Balzak sinifdə oturub öz əli ilə “Bəşəri məzhəkə” romanlar silsiləsini vərəqləyir, qoca Viktor Hüqo “Səfilər”i əlinə alıb bizi vicdan və mərhəmətə

çağırır. Əli müəllimi dinlədikdə ayırd elə bilmirdik ki, mühazirədəyik, yoxsa tamaşada. Əli müəllim, müəllimlik məharətinə aktyorluq istedadını da əlavə edirdi. Onun təsiri ilə biz Bayron kimi dalğınlaşır, Hamlet kimi kədərlənir, “mehvərin-dən çıxmış dünyanı öz mehvərinə qaytarmaq istəyir”dik. Bir sözlə, gah şair olur, gah Jan Valjana dönür, gah da dünyanın sirrini dərk etmək istəyən Fausta çevrilirdik. Əli müəllim bizi yaman əfsunlamışdı. Yüz əllimiz də Əli Sultanlı olmaq istəyirdik.

Onun mühazirələrində ən böyük auditoriyalarda belə oturmağa yer tapılmazdı. Onu dinləməyə hamı gəlirdi. Cədvəl üzrə dərsi olanlardan başqa yuxarı sinif tələbələri, başqa institutun, xüsusən, o zaman bizim binada dərs keçən tibb institutunun tələbələri axışıb içəri dolardılar. Əli müəllim onları da özü ilə bərabər xəyal dünyasına aparardı. Onun mühazirələrində yorulan, fikri dağılan tapılmazdı. Tək bircə dəfə...

Müharibə yenicə qurtarmışdı. V.İ.Lenin adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutu öz binasında yenicə dərslərə başlamışdı. Mən bir aspirant kimi onun

mühazirələrində yenidən iştirak edirdim. Əli müəllim əvvəlki kimi böyük bir ehtirasla mühazirə oxuyurdu. Hamı səsini içinə çəkib dinləyirdi. Birdən arxa cərgədə oturanlardan birinin yatdığını uşaqlar gördülər. Bunu Əli müəllim də gördü. Qızı yoldaşları oyatmaq istədi. Əli müəllim qoymadı. Mühazirəni kəsdi. Mən gördüm ki, onun rəngi tutuldu, xəyalı dağıldı və dərin fikrə getdi. Sonra köksünü ötürüb astaca dilləndi: “Ya mənim mühazirələrimin keyfiyyəti aşağı düşüb, ya da tələbəliyin tənəzzülü başlayır”. Bəli, tənəzzül başlayırdı...

Əli müəllim bizi elmi işə də həvəsləndirirdi. Tez – tez referatlar yazdırır, elmi məruzələr tapşırırdı. Yaxşı yadımdadır, bu bölgülərdən birində mənə “Maqbet” əsəri düşdü. Mən başqa məruzə götürən yoldaşlarım kimi qış tətlinə getmədim, əsəri dönə - dönə oxudum, əlavə materiallar axtardım, yazdım, pozdum, ancaq məruzəmdən razı qalmadım. Sonra Mehdi Hüseynin köməyi ilə rus dilində olan materialı tərcümə edib referatı hazırladım.

Qış tətlinə qayıdıandan sonra məşğələlər, sonra da mühazirələr başladı. Əli

müəllim məruzə edəndə bizə sərbəstlik verirdi. O çalışırdı ki, biz özümüz müzakirəyə başlayaq, mübahisə edək, fikirlərimizi, düşüncələrimizi açıq söyləyək.

Birinci məruzəni Abbas Tağızadə etdi. O, “Hamlet”dən dörd saat danışdı. Sonra növbə mənə çatdı.

O zaman müharibə təhlükəsi hiss edilirdi. Bakıda tez – tez hava həyəcanları keçirilir, işıqlar söndürülür, maşınlar, tramvaylar qaranlıqda hərəkət edirdi. Bəzən biz əleyhqaz geyinərək mühazirələri dinləyəsi olurduq. Mən belə həyəcanlı günlərin birində axşam, “Maqbet” haqqında məruzə edəsi oldum. Yaman qorxurdum. Əli müəllimin önündə məruzə etmək mənə çox çətin gəlirdi. Əslində tək-cə mən yox, bütün kursumuz, hətta deyərdim ki, bütün fakültəmiz həyəcan keçirirdi. Çünki belə mühazirələrə bütün fakültə toplaşır, başqa şöbələrdən də gələnlər olurdu. Mən hiss etdim ki, Əli müəllim də həyəcan keçirir, Abbasın gözəl, dolğun və elmi dəyəri olan məruzəsindən sonra istəyirdi ki, mənim sözləklərim sönük çıxmasın.

Kürsüyə yaxınlaşdım. Gözüm heç nə görmədi. Pilləvari cərgələrin sıralarında

oturan yoldaşlarım elə bil dumana büründü. Dilim – dodağım təpidi. Bir xeyli sözə başlaya bilmədim. Elə bu vaxt çiynimə bir əl toxundu. Mən Əli müəllimin səsini eşitdim. “Hə, balaca, ürəkli ol”. Mən onun gülümsər çöhrəsini gördüm və doğrudan da ürəkləndim. Hər şey qaydasına düşdü, fikrimi səlis şəkildə söyləməyə başladım. Ancaq birdən, gözləmədiyimiz halda işıqlar söndü. Tələbə yoldaşlarımın çoxu içini çəkdi. Mən dayanmadım. Əli müəllim kibrit yandırdı, kağızlara yaxın tutdu ki, qeydləri oxuya bilim. Mən isə deyəcəyim sözləri əzbərdən bilirdim. Gözucu baxdım. Əli müəllimin barmaqları titrəyirdi, gözlərində bir sevinc, dodaqlarında təbəssüm vardı. Mən bu an onun üzümə zillənən gözlərindəki nəvaziş və qayğıdan ürəklənərək daha həvəslə danışmağa başladım. Mühazirə pis keçmədi.

O gündən Əli müəllim mənimlə dost oldu. Harda görsə, gülümsünür, mehribanlıqla üzümə baxır və arabilir kefimi soruşurdu. Əli müəllim köhnə pedaqoqlar kimi tələbəsini nə qədər sevsə də, aradakı məsafəni gözləyərdi. Elə edərdi

ki, onu görməyin, onun səsini eşitməyin həsrətini çəkərdik.

Tələbələrə qarşı olan bu mehribanlıq institutu qurtarana qədər davam etdi. Sözü düzü, bəzən məktəbi qurtaracağımıza və müəllimlərimizdən, xüsusən Əli müəllimdən ayrılacağımıza təəssüflənirdik. Yaxşı yadımdadır, bizdən bir kurs qabaqda oxuyan, özünün tənqidi mülahizələri və qəribə orijinal mühakimələri ilə hamını valeh edən, tez – tez mətbuatda yazıları çap olunan, hekayə və tənqidi məqalələr yazan, bir insan kimi də cəsələri ilə hamıdan seçilən Abbas Kirəcli buraxılış gecəsində qəribə bir fikir söylədi: O dedi ki, “Biz pedaqoji institutunu yox, Əli Sultanlı institutunu bitirdik”. Bu sözdə həqiqət vardı. Bizim çoxumuz Abbasın fikrinə şərək çıxır, onun dediklərini tez – tez təkrar edirdik...

Əli müəllim konspektlə dərslər deməyi sevməzdi. O bütün mühazirələri sinədən oxuyardı. Amma həmişə dərslər hazır gələrdi. Onun cibində həmişə dəyəcəyi dərslərin konspekti olardı. Əli müəllim mühazirə zamanı adları, illəri elə dəqiq və aydın deyərdi ki, bizim beynimizdə həkk olunardı. O bizə, öz aspirantlarına tövsiyə

edərdi ki, konspektlə dərs deməyin və ona bel bağlamayın. Çünki konspekt mü-hazirəçinin məsuliyyət hissini azaldır, zə-kanın mümarisəsini zəiflədir, sərbəstliyini əlindən alır və danışığı cansızlaşdırır.

Mən Əli müəllimin ömrünün axırına qədər eyni maraq və ehtirasla mühazirə oxuduğunun şahidi olmuşam. O bəzən bir gündə eyni mövzunu iki, üç dəfə təkrar edərdi. Hamısını da eyni şövqlə, eyni zövq və həvəslə. Mən ona təəccüb edir, bir gündə təkrar mühazirələr oxu-yanda nə üçün həvəsdən düşmədiyinin sirrini bilmək istəyirdim. Bir dəfə cəsərlənib ondan soruşdum ki, bir mövzunu iki, üç dəfə təkrar edəndə nə əcəb həvəsdən düşmürsünüz? O gülümsündü və dedi ki, sən mühazirə oxuyanda həmin mövzunu təkrar etdiyini unut. Çünki səni dinləyən tələbələr bilmir ki, sən iki saat bundan əvvəl həmin mühazirəni oxu-musan. Onlar sənə ilk dəfə qulaq asır. Ona görə də eyni həvəslə dərs deməlisən.

İllər keçdi. Əli müəllimdən asılı olma-yaraq, mənim dissertasiya mövzum bir neçə dəfə dəyişdi. Bizim işimizə gah “kosmopolitizmlə mübarizə” mane oldu, gah da sadəcə bəzi xırda münaqişələr.

Nəhayət, dissertasiya işini başa çatdır-dım.

Əli müəllim məni tez – tez evinə ça-ğırar, dissertasiyanı fəsil – fəsil oxutdurur, qeyd – şərtlər edər, yenidən işlədər və tam hazır olduqdan sonra rahatlanardı...

Bir dəfə o məni yanına çağırdı. Xeyli üzümə baxdı və əlini çiynimə qoydu.

- İndi arxayınam, - dedi, - mən uni-versitetə keçirəm. Səni burada öz yerimdə qoyuram.

O gündən müstəqil mühazirələr oxu-mağa başladım. Həmişə çalışdım ki, usta-dıma layiq şagird olum. Mənim vəziyyə-tim ağır idi. Çünki Əli müəllimdən sonra auditoriyaya girirdim. Onun odlu, alovlu, can yanğısı ilə dolu olan ehtiraslı mühazi-rələrindən sonra tələbə qarşısına çıxmaq və dərs demək çox çətin idi.

İllər karvan – karvan gəlib keçir. Lakin Əli müəllimin səsi qulağımdan getmir. Mənə elə gəlir ki, hər dəfə auditoriyaya girəndə Əli müəllim mənim yanımda olur. Dərsim yaxşı keçəndə gülümsəyir, bir balaca həvəssiz mühazirə oxuyanda qaşları çatılıb kədərlə üzümə baxır.

Nəsillər bir – birini əvəz edir. Lakin özünü amalı uğrunda şam kimi yandıran,

başqasının yoluna işıq saçmaq üçün özü nura dönən adamlar heç vaxt unudulmur. İllər keçsə də Əli müəllimin əziz xatirəsi bizdən ayrılmayacaq, tələbələrinin xatirəsində, tələbələrinin dərs dediyi gənclərin hafizəsində yaşayacaqdır.

1966

Janrın tələbləri

(ixtisarla)

Məlumdur ki, dil yazıçı qüdrətinin məhək daşındır. Dil – səciyyələri açmaqda yazıya kömək edən ən yaxşı vasitədir. Dil – sadəcə cümlə üzvlərinin qrammatik qayda – qanunlar əsasında düzülüşü demək deyil, dil – yazıçı üçün ehtirasları toqquşduran, sürətin daxili varlığı ilə intellektual aləmini aşkara çıxaran bir vasitədir. Dil yazıçı üçün hər şeydir. Bu nöqteyi – nəzərdən Ə.Abbasquliyevin dilində həm təqdirəlayiq, həm də tənqiddə məruz cəhətlər vardır. Ə.Abbasquliyev nə zaman ki, sürətlərin danışığının təbii və məntiqi ardıcılığını pozmur, onda müvəffəq olur. Elə ki, bu prinsip pozulur, sürətlər sənətindən, vəzifəsindən, təfəkkür tərzindən, düşünyü şəraitdən asılı olma-

yaraq, eyni bir dillə - yazıçının tələb etdiyi qaydada danışılar, onda təbiilik itir, insan səciyyələri bir – birinə qarışır. Hamı bir – birinə “siz” deyə müraciət edir. Qorki demişkən, atəş qədər qısa və sürətli olan, atışmaya bənzəyən dialoqlar uzanıb monoloqlara çevrilir. Bu isə əsərin oxunuşunu ağırlaşdırır. Təmtəraqılı dil dalınca qaçmaq bəzən Ə.Abbasquliyevi yanlış cümlələrə gətirib çıxarır. Məsələn: “Əhməd idarənin məhəccərli eyvanında dayanaraq, buradan aydınca görünən su – elektrik stansiyasına, kəndin köhnə hissəsinə, eninə və uzununa böyüdükcə daha da gözəlləşən, möhtəşəm kəndə qovuşmaqda olan mal – qaranın mələməsinə qulaq asır, ürəyi fərəhlə dolurdu”.

Bu cümlədə verilən kəndin köhnə hissəsinə, elektrik stansiyasına necə qulaq asmaq olar? Yaxud: “Qüruba doğru enən günəş kainata səxavətlə səpələdiyi şüalarını toplamaqda (?) olan bir kürd toyuq kimi qanadları altına yığmağa başladığıca hər tərəfi kölgə basırdı”. Əvvəla, toplamaq yox, tara çıxmaq deyərlər. İkincisi, kürd toyuq tara çıxarsa, bəs o, balalarını necə qanadı altına ala bilər? Yaxud, “Bu gün şofer Sadıq vasitəsilə rayon mərkə-

zindən aldirdığı müxtəlif yeməli şeyləri qəzetə bükdü..." Əvvəla, şofer Sadıq vasitəsilə deməzlər. Şofer Sadığa aldirdı deyərlər. İkincisi, müəllifin yazmasından belə çıxır ki, Əhməd yemək şeylərini şofer Sadıq vasitəsilə üçüncü bir adama aldırır. Halbuki, bu şeyləri Sadıq özü alıb.

Əsərdə bu kimi yanlış cümlələrlə yanaşı, qeyri – təbii danışılara, səhnə dilini xatırladan təmtəraqlı dialoqlara da rast gəlirik. Məsələn, Salman sevdiyi qızla belə danışır: "Sizin yolunuzda mən hər cür fədakarlığa hazırım. Ah, bircə sizin iltifatınızı qazanmağa müvəffəq olsaydım, necə də xoşbəxt olardım! Özü də əbədi xoşbəxtlik!". Yaxud, "Sizin kimi gözəlləri qızmar günün altında yandırmaq, vallah günahdır. Sizin kimi zərif bir qadın ancaq nəvaziş üçün doğulmuşdur. O isə sizi nəvaziş çiçəkləri ilə bəzəməyi bacarmır". Surətlərin səciyyəsinə uyğun gəlməyən bu cür təmtəraqlı cümlələr təbiilik əvəzinə, danışığa sünilik gətirir. Şübhəsiz, Ə.Abbasquliyev bu cür cümlələrdən nə qədər qaçsa, o qədər mənfəətli olar.

1958

Gözəl təşəbbüs

(ixtisarla)

"Bəşəriyyətin uşaq dövründə" yaranmış və indi də öz bədii dəyərini itirməyən sənət əsərlərini müasir gəncliyimizə öz doğma ana dilimizdə təqdim etmək mədəniyyətimizə böyük xidmət göstərmək deməkdir. Hələ bizim eradan əvvəl qədim Yunanıstanda, eləcə də Romada yaranmış olan ilk dastanlar, bu gün də insana bədii zövq verən dram əsərləri və gözəl lirik şeirlər haqqında, onların müəllifləri barədə Azərbaycan dilində kitablar yazılmasına çoxdan ehtiyac duyulurdu. Təəssüf ki, vaxtilə "Revolyusiya və kultura" jurnalı səhifələrində Ə.Ağayevin dərc etdirdiyi məqalələr və "Yunan ədəbiyyatı tarixi oçerkləri" adlı əlyazması hüququnda olan kitabçasından başqa son zamanlara qədər antik ədəbiyyat haqqında diqqəti cəlb edən bir əsər belə yaranmamışdır. Bu isə ali məktəb tələbələrimizin, eləcə də ədəbiyyat müəllimlərimizin işini xeyli çətinləşdirirdi. Məhz bu ehtiyacı duyan professor Əli Sultanlı son illərdə mədəniyyət tariximizdə yeni bir hadisə ola biləcək xeyli iş görmüşdür. O

hələ 1950-ci ildə “Antik ədəbiyyat müntəxəbatı” adlı kitab tərtib etmişdir. M.İbrahimovun redaktəsi ilə nəşr edilən bu kitabın işində Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, M.Rzaquluzadə, N.Rəfibəyli, Ə.Məmmədخانlı, Ə. Sadıq, M.Dilbazi, M.Arif, S.Rəhman, Y.Hüseynov mütərcim kimi iştirak etmişlər. Həmin kitabda yunan dramaturgiyasının Esxil, Sofokl və Evripid kimi məşhur nümayəndələrinin əsərləri, Aristofanın komediyaları tərcümə edilib toplanmışdır. Şübhəsiz, bu kitab qədim yunan ədəbiyyatı haqqında oxucularımızda daha konkret təsəvvür yaratmağa çox kömək etdi.

Bunun ardınca S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti 1955-ci ildə “Xarici ədəbiyyat” adlı müntəxəbat dərc etdi. Orta əsrlər və intibah dövrünü əhatə edən bu kitabı professor Əli Sultanlı, İ.Əlizadə və H.Zeynalova tərtib etmişdir. Bu kitabdakı əsərlərin tərcüməsi, demək olar ki, gənclərə, həm də universitetin öz yetirmələri ola şairlərə aiddir. Ə.Kürçaylı, Bəxtiyar Vahabzadə, İslam Səfərli, T.Mehdiyev, V.Zenfira, İ.Tamilla, A.Ağamusa, Q.Əlfi və başqaları kitabın tərcüməsində xüsusilə yaxından iştirak etmişlər. Bunlardan başqa, kitabda C.Cabbarlı, Mirzə

İbrahimov və Məmməd Arif kimi görkəmli yazıçılarımızın tərcümələrindən də istifadə edilmişdir. Kitabda bir sıra şeirlərin zəif tərcümə edilməsinə baxmayaraq, ümumən bu təşəbbüs də təqdirəlayiqdir.

Professor Əli Sultanlı başladığı işi davam etdirərək “Roma ədəbiyyatı müntəxəbatı” kitabını da nəşrə hazırlanmışdır. Əlbəttə, bunlar hamısı oxucuları bilavasitə əsərlərin özü ilə tanış edir. Lakin qədim quldarlıq dövründə yaranmış olan və öz qidasını əsatirdən alan əsərləri daha yaxşı başa düşmək üçün həmin dövrü izah edən, ədəbi əsərlərin şərhini verən, elmi – nəzəri əsərə böyük ehtiyac var idi. Professor Əli Sultanlının yazdığı “Antik ədəbiyyat tarixi” kitabı məhz bu cəhətdən qiymətlidir.

1959

Aşıq yaradıcılığı haqqında

(ixtisarla)

Aşıqlarımızın əsrlər boyu yaratmış olduğu dastanları, qoşmaları, nağılları, bayatıları diqqətlə nəzərdən keçirsək, burada xalqımızın tarixini görürük. Bizim xalq

bəzən Kərəmin dili ilə ağlayıb, öz qəm və kədərini izhar edib, bəzən də Koroğlunun dili ilə nərə çəkib meydana atılmış, yağı düşmənləri qılıncdan keçirmişdir. Biz nağıl və dastanlarda xalq yumoruna, onun şənliyinə, izzət və həs-rətinə, qəzəb və nifrətinə, gələcəyə ümid bəsləyən nikbin əhvali – ruhiyyəsinə rast gəlirik. Bir sözlə, bizim aşiq yaradıcılığı xalqımızın iqtisadiyyatı, ictimai əlaqələri və psixologiyası ilə bağlıdır. Burada xalq fəlsəfəsi, xalq hikməti öz ifadəsini tapmışdır. Ona görə də aşiq yaradıcılığına təsadüfi bir hal kimi baxmaq meylləri ilə mübarizə aparmaq lazımdır.

Bildiyiniz kimi, bu xalq xəzinəsinin yaradıcıları aşıqlardır. Aşiq adını daşımaq çox çətin və məsuliyyətlidir. Keçmişdə, elə indi də toylarımız, şənliklərimiz aşıqsız keçmir. Aşıqlar həmişə məclislərimizin yaraşığı, gözəlliklərin tərənnümçüsü olmuşdur. Onların sinəsi söz xəzinəsi olmuş, barmaqları isə simlərin dilini bilmişdir. Aşiq dinləyicilərdən daha həssas olmağa çalışmalıdır. Onun danışığı, davranışı nümunəvi olmasa, dinləyicilərinə təsir edə bilməz.

1960

Sənət xalqla birgə nəfəs almalıdır

(ixtisarla)

Mən bir oxucu kimi şeirimizin indiki mərhələsində iki başlıca qüsuru müşahidə edirəm. Bunun biri bəzi hallarda yenilik naminə əldə edilmiş ədəbi ənənələrdən uzaqlaşmaq, fikrin obrazlı şəkildə poetik bir dillə söylənməsinə laqeydlik göstərməkdir. Bu cür şairlər çox hallarda unudurlar ki, şeir də musiqi kimidir. Onun daxili bir ahəngi, ölçüsü olmalıdır. Nəhayət, şeir obrazlı təfəkkürdür. Buraya bir cəhəti də əlavə etmək lazımdır. Şeir o zaman qəlblərə yol tapır ki, forma gözəlliyi böyük fikirlərlə üzvi vəhdətdə olur. Əks təqdirdə əsər tez unudulur. Biz bu cür hallara, yenilik pərdəsi altında zəif şeirlərin ədəbiyyatda yaranmasına qarşı ciddi mübarizə aparmalıyıq.

Mən bu məsələ ilə bağlı olan bir yanlış meylli də göstərmək istəyirəm. O da forma və vəzn məsələsidir. Bir çox yoldaşlar zəif şeirdən söz salan kimi dərhal sərbəst vəznə günahkar tuturlar və belə bir iddia irəli sürürlər ki, guya sərbəst vəznə yazmaq acizlik, yaxud zəiflikdir. Bu fikir

yanlışıdır. Məsələ vəzndə deyil. Məsələ hansı vəzndə olur – olsun yüksək keyfiyyətli şeir yazmaqdadır. Məgər klassik qəzəl, qoşma formalarında adamı bezdirən azmı şeir yazılmışdır. Deməli, məsələ təkcə formada deyil, həmin formalara sahiblənməkdədir.

Şeirdə hiss etdiyim ikinci zəif cəhət isə heç bir yaradıcılıq axtarışı aparmamaqdan, rus və dünya şeirində baş verən yenilikləri öyrənməməkdən, istər forma, istərsə də məzmunca yerində saymaqdan ibarətdir. Bəzən elə şeirlərə rast gəlicən ki, birinci misranı oxuyan kimi axırıncıda nə olacağını bilirsən. Birinci misradakı qafiyəni oxuyan kimi, ikinci və üçüncü misradakı qafiyəni əzbərdən söyləyirsən. Çünki bunları dəfələrlə eşidirsən. Adamı bezdirən, bədii keyfiyyətdən məhrum bu cür şeirləri heç kəs oxumaq istəmir. Mənə elə gəlir ki, min dəfə eşitdiyimiz şablon qafiyələrdən uzaqlaşmaq, Azərbaycan dilinin zəngin söz ehtiyatından yeni ifadələr axtarıb tapmaq lazımdır.

1963

Mehdi Hüseyn

(ixtisarla)

Mehdi Hüseyn yazırdı ki, kiçik fikir, xırda arzu, zəif ehtiras böyük şeiri qanadlandıra bilməz. Böyük bədii əsərlər yarıdan sənətkarın, ilk növbədə böyük fikirləri, böyük hissləri və ehtirasları olmalıdır.

Doğrudan da, əgər bu iki cəhət – istedadla zəka birləşməsə, buna sənətkar müdrikliyi və geniş həyat biliyi, yazıçı mədəniyyəti əlavə olunmasa, zamanın tələblərinə cavab verə bilən yüksək keyfiyyətli əsər yaratmaq mümkün deyildir. Mehdi Hüseyn belə bir qənaətdə idi ki, oxucunun bədii zövqünü, fikir səviyyəsini yüksəltmək istəyən yazıçı, hər şeydən əvvəl, bilik ehtiyatını, müşahidə bacarığını və kamil formaya sahib olmaq istedadını artırmağa çalışmalıdır.

Bu tələb bütün sovet yazıçılarının qarşısında dururdu. İnqilabın ilk illərindən fərqli olaraq yeni və savadlı oxucu kütləsi yaranmışdı. Onun bədii zövqünü və estetik tələbini ödəmək istəyən yazıçının özü yüksək mədəniyyətə malik olmalı idi. Məhz bu tələbi başa düşdüyünə görə Mehdi Hüseyn 1937-ci ildə Moskvaya

oxumağa gedir. Yazıçı oradakı təhsilin mənfəəti haqqında belə yazır: “Mənim həyatımda 1937 və 1938-ci illərin mühüm rolu olmuşdur. Mən bu zaman Moskvada Dövlət Kinematografiya İnstitutu nəzdindəki akademiya tipli ssenarı fakültəsində oxuyurdum. Bu illər mən rus və Qərb yazıçılarını: Balzaki, Mopaossanı, Hüqonu, Höteni, Şekspiri, İbseni, Ostrovskini, Çexovu və bütün rus dramaturgiyasını öyrənməyə xüsusi fikir verirdim.

Mən yazıçıları bədii üslub nöqtəyi – nəzərindən tədqiq edirdim. Artıq mən bu qənaətə gəlmişdim ki, yüksək yazıçı mədəniyyəti olmadan az – çox dəyərli bədii əsər yazmaq mümkün deyil”.

Mehdi Hüseynin ədəbi tələblərindən biri də bu idi ki, o, ədəbiyyatı həmişə həyat hadisələrinin önündə görmək istəyirdi. “Sovet sənəti hansı formada olur – olsun, öz xalqının irəlində gedən adamları səviyyəsində durmalı, onun tələbinə cavab verməlidir”. Demək, ədəbiyyatı bir əyləncə vasitəsinə çevirmək, mənasız, gərəksiz sərgüzəştlərlə doldurmaq onu böyük idealdan məhrum etmək deməkdir”. Çünki “oxucu sənət əsərlərindən yeni bir şey götürmək, yeni bir şey əxz etmək istəyir”. Bunun üçün də...

“bədii əsərin fəlsəfi mayası olmalıdır”. Demək, Mehdi Hüseyn ədəbiyyata fəal bir amil kimi baxır. Bu fəallığı isə yalnız mövzuda yox, həm də bədii əsərin üslubunda, kəskinliyində və ümumi məfkurə istiqamətində görmək istəyir. Mehdi Hüseyn göstərir ki, ədəbiyyat özü ixtiradır. Yazıçı oxucunu sehləmək üçün “...bildiyi materialı, gördüyü insanları, duyduğu hadisələri böyük bir məharətlə və maraqlı bir şəkildə təsvir etməli, bir sözlə, əsərin sənətkarlığına, bədii təsvir vasitələrinə və kompozisiyasına çox fikir verməlidir”.

Mehdi Hüseyn bu məqsədə çatmaq üçün, hər şeydən əvvəl, yazıçıdan yüksək mədəniyyətə malik olmağı tələb edir. Ədib istəyir ki, hər bir yazıçı “həyatımızdakı əhəmiyyətsiz hadisələri əhəmiyyətli hadisələrdən ayıra bilsin”, “bədii sözün ecazkar qüdrətinə layiqilə ehtiram göstərməyi” bacarsın. “Bunun üçün də hər bir yazıçı... öz bilik ehtiyatını, müşahidə bacarığını və yüksək formaya sahib olmaq istedadını artırmağa çalışmalıdır”. Mehdi Hüseyn göstərir ki, sənətkar həyatı sevməlidir. Çünki onun yaratdığı əsərlərin şairanə vüsəti bundan asılıdır. Şair onu coşdurən, düşündürən, sevindirən və qəzəbləndirən həqiqətlərdən yazmalıdır və şeydən əvvəl

şair ilhamının mayasını insan təşkil etməlidir. Belə olmadıqda onun yaratdığı bədii lövhələr birtərəfli və sönük çıxa bilər. Çünki “Sənətkar özü mütləq yüksək mənəvi səviyyədə durmalı, zəngin və hərtərəfli bilik ehtiyatına, elmi idraka malik olmalıdır”. Mehdi Hüseyn göstərir ki, yazıçı canlı həyatdan, real varlıqdan qidalanmalıdır. Yazıçı, yaxud şair təsvir etdiyi insanları hərtərəfli və düzgün vermək üçün onlarla birlikdə yaşamaq, onları duymalıdır. Yazıçı xalqın içində olmalıdır. Bu həqiqəti başa düşməyənlər haqqında Mehdi Hüseyn yazır: “Kabinet şairi bizim əsrimizin ən bədbəxt adamıdır”.

1966

Səməd Vurğun yenə sıramızdadır

(ixtisarla)

Səməd Vurğunu bizə sevdiren və illər keçdikcə onu bizə daha da yaxınlaşdıran nədir? Mən bunu, hər şeydən əvvəl, onun böyük ideallar və amallar şairi olması ilə izah edirəm. Səməd Vurğun bütün həyatı və yaradıcılığı boyu böyük məslək eşqi ilə

yaşayıb yaratmışdır. Onun poetik talantı həmişə məhdudiyətdən, xırda və cılız hissələrdən, ötəri və keçici şöhrət axtarışlarından uzaq olmuşdur. Səməd Vurğun elə bir amala xidmət etmişdir ki, bu amal bəşərin gələcəyi ilə bağlı olmuşdur.

Səməd Vurğunun ikinci cəhəti onun böyük bir vətəndaş olmasıdır. Səməd Vurğun özünün poetik istedadını vətəndaşlıq ideallarına bağlamağı bacaran ustad bir sənətkardır. Biz onun bütün əsərlərində: istər tarixi dramlarında, istər lirik – epik poemalarında, fəlsəfi əsərlərində, siyasi lirikasında, publisist çıxışlarında, böyük bir vətəndaş qəlbinin, şair qəlbinin çırpındığını görürük.

Səməd Vurğunu bir də ona görə sevirik ki, o, tərədən dırnağa qədər xalqına bağlı olan, onu sevən, öz taleyini xalqının taleyinə bağlayan, onunla birgə nəfəs alan bir sənətkardır. Onun:

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim sən.
Demək doğma vətənim sən,
Ayrılarımı köniül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan.*

şairinin geniş yayılmasının, vətənə məhəbbət simfoniyasının leytmotivi kimi səslənməsinin sirri də şairin xalqına

vurğunluğudur. Biz bu vurğunluğu tarixi keçmişimizin təsvirində, əmək adamlarının tərənnümündə, sadə insanların döyüş rəşadətlərinin qəhrəmanlıq pafosu ilə göstərilməsində görürük.

Nəhayət, biz Səməd Vurğunun qüdrətli poetik istedadına məftunuq. Səməd Vurğun klassik poeziyamızın, dünya ədəbiyyatının bütün gözəl xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən, xüsusən öz xalq sənətinin füsunkar incəliklərini mənimsəyib, ondan bir novator kimi istifadə edən, nadir fitri bir istedadıdır. Səməd Vurğun öz poeziyasında xalq dilinin sadəliyi ilə onun poetik qüdrətini birləşdirmişdir. Onun şeirləri sadə və təbiidir. “Lakin bu sadəlik və təbiilik hər sairə qismət olmur. Bunun üçün gür çeşmələri xatırladan saf və büllur şair istedadı lazımdır. Azərbaycan dilinin, Azərbaycan şeirinin insanı heyrətə salan musiqisi lazımdır”. (H.Mehdi).

Səməd Vurğun tarixi mövzularda əsər yazanda da bu günü, zamanın aktual məsələlərini nəzərdə tutur. O, “Vaqif”, “Fərhad və Şirin” kimi pyeslərini yazarkən birinci növbədə xalqa məhəbbət hissini əsas götürmüşdür. O, ölkəmizin tarixinə müraciət edərkən məhz elə dövrləri qələmə alır ki, bu dövrlər ictimai hadi-

sələrlə zəngin olur, böyük xarakterlər yaranır, xalqın və tarixi şəxsiyyətlərin yüksək amalı, keyfiyyətləri meydana çıxır.

Səməd Vurğun geniş əhatəli şairdir. Lakin onun lirikası dərin fəlsəfi ümumiləşdirmələrlə doludur. O, Azərbaycan dilinin geniş imkanlarından istifadə edərək, ən adi təbiət təsvirlərində belə fəlsəfi ümumiləşdirmələrə gəlib çıxır. Biz bu fəlsəfi ümumiləşdirmələri şairin epik poemalarında, epik – lirik dastanlarında daha aydın görürük.

Səməd Vurğun şeirinin məziyyətlərindən biri də onun daxili ahəngdarlığa, şeir silsiləsinin, söz axımının musiqililiyə malik olmasıdır. Səməd Vurğun dilimizin oynaq imkanlarından, incə və zərif cəhətlərindən məharətlə istifadə etməyi bacaran sənətkardır. Əgər onun şeirlərinə fonetik cəhətdən diqqət yetirsək, sözlərin düzülüşündə incə və qalın saıtlərin sıralanmasına belə fikir verdiyini görürük. Səməd Vurğun sözün ifadə etdiyi mənaya uyğun olaraq, saıtlərin uzlaşmasına diqqət yetirir. Beləliklə də, onun şeirləri dilə tez yatır, asan əzbərlənir və musiqiyə yatımlı olur. Məhz buna görə də bəstəkarlarımızın çoxu şairin sözlərinə musiqi bəstələmişdir.

1966

Hər şeydən əvvəl

(ixtisarla)

Səhnə əsəri sinkretik bir yaradıcılıq məhsuludur. Dramaturqun, rejissor işinin, aktyor oyununun, bədii tərtibatın, musiqinin arasında üzvi bir vəhdət olmasa, tam siqlətli tamaşa yarana bilməz. “Unuda bilmirəm” tamaşasının müvəffəqiyyətlərinin əsas səbəblərindən biri də məhz bu vəhdətin olmasındadır.

1968

Ədəbiyyatda müasirlik

(ixtisarla)

Mən müasir nəsrimizdən danışarkən böyük və geniş əhatəli hadisələrin yığcam və poetik bir vüsətlə təsvirinin də üzərində dayanmaq istəyirəm. Açıqını deyim ki, son zamanlar bəzi yazıçılar epik vüsətdən danışarkən əsərin siqlətini, bədii keyfiyyətini yox, səhifələrinin sayını və kitabın ağırlığını ölçü vahidi kimi götürürlər. Beləliklə, bədii əsərin qiymətini

vermək üçün yeni bir kriteriya, ağırlıq kriteriyası yaranır. Bu cür kitabların süjet xətti dağınıq, təsvirlər yorucu, xarakterlər - əgər buna bənzər bir şey varsa – solğun olur. Yazıçı təsvir əvəzinə haşiyələrə çıxır, publisistik mühakimələr yürüdür, əvvəlcədən hazırlanmış qəliblər əsasında sürətləri qruplaşdırır, kimin necə və harada hərəkət edəcəyini axtarmaqda özünü də oxucunu da çətinliyə salmır. Elə ilk səhifədən hər şey aydın olur. Epopeya yaratmaq xatirinə səhifələri gərəksiz təsvirlərlə doldurur. Bu cəhət ən çox yaşlı nəsələ mənsub olan nasirlərin yaradıcılığında özünü göstərir. Lakin bədii nəsrimizin yeni nümayəndələri sözün poetik mənasına, əsərin bədii keyfiyyətinə daha çox fikir verirlər. Mən gənc nasir Fərman Kərimzadənin “Qarlı aşırım” əsərini məhz bu mənada Azərbaycan nəsrinin nailiyyəti hesab edirəm. Əsər gərgin bir dövrdən, kollektivləşmənin ilk və ağır illərində Azərbaycan kəndlərində baş verən mübarizələrdən bəhs edir. Bu, ədəbiyyatımız üçün yeni deyil. Bu dövrdən bir sıra əsərlərimiz, həm də müvəffəqiyyətli əsərlərimiz var. Lakin Fərman həmin dövrdən bəhs edən və yeni xüsusiyyətlərə malik olan gözəl bir əsər

yazmışdır. “Qarlı aşırım” ehtiraslar və mürəkkəb xarakterlər romanıdır. Bu əsərdə Abbasqulu bəy Şadlinski, Kərbəlayı İsmayıl, Qəmlo, Talıbov kimi bir – birinə bənzəməyən müxtəlif xarakterli, müxtəlif ehtiraslı surətlər yaradılmışdır. “Qarlı aşırım”ın üstün bir cəhəti də odur ki, buradakı surətlər hər cür sxematizm və şablondan uzaqdırlar. Müəllif çox ustalıqla ictimai səciyyə daşıyan hadisələri, ictimai xarakterləri milli xüsusiyyətlə bağlamışdır. Sınıf təbiətə müxtəlif olan insanların özünəməxsus milli cəhətləri var. Düşmən olan Abbasqulubəy Şadlinski ilə Kərbəlayı İsmayılın döyüşməsinə milli cəhətlər əsas rol oynayır. Abbasqulubəy kommunistdir. Kərbəlayı İsmayıl qolçomaqdır, dağlara çəkilərək Sovet hökumətinə qarşı vuruşur. Eyni zamanda düşməni ilə rəftarında milli xüsusiyyətini unutmur. Vaxtı ilə duz – çörək kəsdiyi Abbasqulubəyə əl qaldıra bilmir, Abbasqulubəy də bunu nəzərə alaraq, onun üstünə silahsız gedir. Onların mənəvi əzabları da bu aspektdə inkişaf edir.

Romanın bədii dəyərini artıran bədii cəhətlərindən biri təkrarolunmaz dərəcədə milli koloritə malik olmasıdır. Burada ki insanlar təpədən dırnağa qədər milli

insanlardır. Kərbəlayı İsmayıl ən ağır dəqiqədə, Arazı keçmək istərkən hamilə gəlini apara bilməyəcəyini dərk edir və onu mərdanəlik və kişiliyinə arxayın olduğu düşməninə etibar edir. Qapısına gələn düşməni geri qaytarmamaq kimi cəngavərlik milli xüsusiyyətlə birləşdikdə nəhəng ehtiras yaranır, düşmənin də əzəmiyyətinə valeh olursan. Bax budur Fərmanın əsərinin bədii siqlətini artıran cəhət!

Fərman Kərimzadə lakonik cümlələrlə, obrazlı ifadələrlə, bir rəssam dəqiqliyi ilə, az söz işlətməklə xarakter yaratmağı, bədii lövhələri canlandırmağı bacarır. Onun üstün bir cəhəti də budur ki, qəhrəmanı var. Mən bunu ona görə qeyd edirəm ki, bəzən romanın qəhrəmansız janra çevriləcəyi fikrinə təsadüf edirik. Mən isə qəhrəmansız romanı təsəvvürümdə canlandırmağa bilmirəm. Nəinki baş qəhrəmansız roman ola bilməz, heç qəhrəmansız nasir də ola bilməz. Bədbəxt o nasirdir ki, kitablarının sayı çoxdur, ancaq yadda qalan qəhrəmanı yoxdur!

1968

Ürəklərə yol tapmalı

(ixtisarla)

Oxucuların hissi ilə oynamaq yazıçının özünü çətin vəziyyətə salar. Unutmaq olmaz ki, bizim indiki oxucular həmtərəfli inkişaf etmiş oxuculardır. Əsrin məlumatlarını bilən, yeni texniki nailiyyətlərdən xəbərdar olan, həyat hadisələrinə analitik münasibət bəsləyən, özünün şəxsi fikri və mülahizəsi olan adamlardır. Onların çoxu bir neçə dil bilir, dünya klassiklərini orijinaldan oxuyur. Belə bir vəziyyətdə məhdud ölçülərlə yaşayan yazıçı oxucusundan ancaq fikri miskinliyi ilə seçilə bilər. O, oxucusuna heç nə verə bilməz. Məhz buna görə, indiki yazıçı öz yaradıcılığına çox ciddi fikir verməlidir. Oxucunun səviyyəsindən yüksəkdə dayanmağı bacarmalıdır. Belə olmasa zehinlərə, ürəklərə təsir edə biləcək əsər yarana bilməz.

Bizim ədəbiyyata gələn istedadlı gənclərimiz çoxdur. Lakin yaradıcılıq axınına qoşulan yüngül şöhrət həvəskarları da istənilən qədərdir. İndi cümlə qurmağı bacaran, inşa yazılarında azacıq təbiət təsvirlərini verməyə müvəffəq olan, təmtəraqlı cümlələrlə məktub yazmağa nail olanların çoxu

nasir olmaq qərarına gəlir. Şeir xəstələrinin-sə sayı – hesabı yoxdur. Bunun səbəbi nədir? Mənə elə gəlir ki, sənət əsərlərinə tələbkarlığı azaltmış, yazıçı məsuliyyətinin nə demək olduğunu unutmuşuq. Qəzet və jurnallarımızda, hətta, nəşriyyatlarımızda şeir və hekayə əvəzinə istənilən qədər cızma – qaraların çap olunmasına imkan yarıdırıq. Bu cür üzdənirəq əsərləri yalnız cavanlar yazmırlar. Bəzən bir neçə kitabın müəllifləri də mətbuat səhifələrində dayaz, sözcüklə dolmuş, bədiyyata dəxli olmayan yazılarla çıxış edirlər. Bu daha qorxulu haldır. Ona görə də, bir sıra gənclər bu cür yanlış ədəbi təcrübəni nümunə kimi götürür və ona istinad edirlər. Ancaq mən gənclərə məsləhət görərdim ki, həmişə yaxşı nümunələri əsas götürsünlər.

Gənc yazıçılar ilk növbədə onların əsas silahı olacaq dili mükəmməl öyrənməlidirlər. Bizim Azərbaycan dilinin zəngin poetik imkanlarından istifadə etməlidirlər. Sadəliklə adiliyi seçə bilməlidirlər. Elə ifadələr tapmalıdırlar ki, hər sözün özündə belə daxili dramatism olsun. Ancaq çox vaxt dilin adi axınıny duymayan, qrammatik qaydaları belə bilməyən adamların roman və povestlərinə rast gəlirik. Bəzən belə hallar da olur ki, hər

şey yerindədir, ancaq əsərin emosional təsir gücü hiss edilmir. Kəlmələr ölü olur. Yazıçı bu barədə düşünməlidir.

Bizim əsərlərimizin böyük qüsurlarından biri də təhkiyəçilikdir. Bir sıra əsərlərimizdə hadisələrin drammatik təsviri, proseslərin, psixoloji vəziyyətlərin göstərilməsi əvəzinə, xarakterlərin açılması əvəzinə yazıçının nağılına rast gəlirik. Bu cür nağılları oxucu dinləmək istəmir. O görmək istəyir. Əgər qəhrəmanın qoçaqdırsa, sözlə yox, təsvirlə göstərməlisən. Belə olduqda hadisələr də, insanlar da canlı çıxacaq və emosional təsir gücü çox olacaq.

Nəhayət, bir məsələ üzərində də dayanmaq lazımdır. Bir sıra gənclərimiz var ki, poetik istedadına arxayın olub, öz üzərlərində işləmirlər. Axtarış və narahatlıq hissindən məhrum olurlar. Özlərindən razı qalır və elə zənn edirlər ki, hər şeyi bilirlər. Unudurlar ki, mənəviyyəti və zehni inkişafı zəngin olmayan adam müasir tələblərlə ayaqlaşa bilməz. Ona görə də, yazıçılarımız poetik istedadla zehni zənginliyi birləşdirməlidirlər. Zamanın məsələlərini təhlil etməyi bacarmalı və müstəqil fikir söyləməyə qadir olmalıdırlar.

1974

Dahiyanə sadəlik

(ixtisarla)

Mən Don sahilində olmamışam. Stanişalarda kazakların necə yaşadıklarını da görməmişəm. Ancaq mənə elə gəlir ki, bütün uşaqılıq illərim məhz bu yerlərdə keçib. Dəfələrlə atın yalmanına yatıb xutorların arasındakı gölməçəli yollarla çapmış, çəmənliklərdən keçib sahilə enmiş, suvadaqdakı qız – gəlinləri hürkütmüş, sonra da kəhərlə birlikdə Don sularına baş vurmuşam. Bütün bu hisslər məndə hələ ilk gənclik illərində Mixail Şoloxovun əsərlərini oxuduqdan sonra əmələ gəlmişdir. Bu bəlkə də onun əsərlərində təsvir edilən yerlərlə mənim anadan olduğum diyarın oxşarlığından əmələ gəlir. “Sakit Don”un ilk səhifəsində “Meloxovgilin evi xutorun qurtaracağında idi”, “Tövlənin ağzı Donun şimalına açılırdı”. “Çığırlar birbaş sahilə enirdi” cümlələrini oxuduqda özümü Kürün sahilində, öz doğma kəndimdə hiss etmişəm. Mənə elə gəlir ki, kitab oxumaram, tanış yerləri dolaşır, yaxın insanlarla yenidən ünsiyyət bağlayıram. Bu hisslər bir də ona görə güclənirdi ki, Şoloxovun

təsvir etdiyi insanların səciyyəsidəki cəhətlər: inadkarlıq, mübarizlik, çılğınlıq, ehtiraslarındakı əzəmət, açıqqəlblilik, təmizlik, sədaqət bizim adamları xatırladırdı.

Mixail Şoloxovu mənə sevdiren cəhətlərdən biri onun təsvirlərindəki dahiyənə sadəlikdir. Bu böyük sənətkar istər təbiət lövhələrini cızarkən, istərsə də insan xarakterlərini, onların psixoloji aləmini şərh edərkən, artıq sözlərə, artıq mühakimələrə qətiyyənlər yer vermir. O çox sakit tərzdə, təhkiyə təmkinini pozmadan, ilk baxışda adi görünən, əslində isə təkraredilməz dərəcədə poetik ifadələrlə, mahiranə bir incəliklə zəngin lövhələr yaradır. Bunun nəticəsidir ki, Şoloxovu oxuyan hər bir oxucu onun təsvir etdiyi obyektlərlə bilavasitə təmasda olur. Donun sakit axarındakı şırıltını, balıqların şappıltı ilə sudan atılmasını, qamışların xışıltısını eşidir, günəbaxanları, sahil çəmənliklərində dalğalanan otları, kişnəşən atları öz gözləri ilə görür.

Şoloxovun yaradıcılığı bütün dünyanı dolaşan və dünya dillərində danışan, hər xalqla onun öz doğma ana dilində söhbət edən yaradıcılıqdır. Onun qəhrəmanları o qədər sadə və canlıdır ki, hər xalq onları

öz övladı kimi sevir. Mən də ilk dəfə Şoloxovu öz doğma dilimdə, yazıçı Cahanbəxışın tərcüməsində oxumuşam. Özü deyim ki, əsərin tərcümə edildiyini hiss etməmişəm. Tərcüməçi müəllifin sadə, xalq dilindən istifadə edərək şairənə abidə yaratdığını duyduğundan Azərbaycan dilinin zəngin imkanlarından istifadə etmiş və orijinal kimi səslənən bir tərcümə yaratmışdır. Sonralar mən Şoloxovu orijinalında dəfələrlə oxumuşam. Hər dəfə onun əsərlərini vərəqlədikcə məndə yazmaq həvəsi güclənib. Çalışmışam ki, onun kimi sadə, lakin şairənə olum. Qəhrəmanlarımla taleyini zamanın hadisələri ilə çarpazlaşdırmağa bilim və dövrün böyük məsələlərini obrazların zehni və psixoloji sarsıntılarında verim. Bu çətin yaradıcılıq məsələlərinin həllində, dünyanın başqa klassikləri kimi, Şoloxovun da nəfəsini həmişə yazı otağında hiss etmişəm*.

1975

* İxtisarla çap olunmuş bu məqalələr ("Onun səsi qulağımızdadır", "Janrın tələbləri", "Gözəl təşəbbüs", "Aşıq yaradıcılığı haqqında", "Sənət xalqla birgə nəfəs almalıdır", "Mehdi Hüseyn", "Səməd Vurğun yenə sızımızdadır", "Hər şeydən əvvəl", "Ədəbiyyatda müasirlik", "Ürəklərə yol tapmalı", "Dahiyanə sadəlik") barədə bax: İsmayıl Şıxlı. Xatirəyə dönmüş illər. Xatirələr və məqalələr. B., Yazıçı, 1980.

*Daim axtarışda**

(ixtisarla)

Son illərdə tarixi roman yazan nasir-lərimizin müraciət etdiyi mövzulardan biri də Şah İsmayıl Xətəidir. Əzizə Cəfər-zadənin “Bakı 1501”, Əlisa Nicatın “Qızıl-başlar”, Fərman Kərimzadənin “Xüdəfə-rin körpüsü” əsərləri Şah İsmayıl Xətai dövrünə həsr edilmişdir. Məlumdur ki, Səfəvilər dövləti Şah İsmayıl Xətəinin hakimiyyəti illərində daha da güclənmiş, ərazisini genişləndirərək qüdrətli bir ölkəyə çevrilmişdi. Şah İsmayıl Xətai tarixdə həm istedadlı sərkərdə, müdrik hökmdar, eyni zamanda gözəl qoşmaları, lirik şeir və poemaları ilə şöhrət qazanan bir şair idi. Heç şübhəsiz, Xətəinin Azərbaycan dilini ədəbi dil kimi təkmilləşdirməsi, rəsmi dövlət dili dərəcəsinə yüksəltməsi onun tarixi xidmətlərindəndir. Xətəinin yaşadığı dövr, orta əsr feodal-xanlıqlar dövrü özü ziddiyyətli və çalpaşığı idi. Türkiyə- İran ziddiyyətləri, ərəb xilafətinin hələ tamamilə sarsılmamış siyasi nüfu-

zu, islam dini və onun daxilində gedən təriqət mübarizələri, xırda feodal dövlətlərinin birləşdirilməsi cəhdləri- bütün bunlar dövrün çox mürəkkəb, ziddiyyətli olduğunu göstərir və yazıçılarımızdan tələb edirdi ki, qələmə aldıkları dövrü mükəmməl öyrənsinlər. Həm də təkcə tarixi sənədlər və rəvayətlərlə kifayətlənməsinlər, dövrün siyasi münasibətlərini, qüvvələrin nisbətini, psixoloji vəziyyətləri yazıçı fəhmilə tədqiq etsinlər. Çünki yazıçı təkcə tarixi faktlarla kifayətlənə bilməz, onun yaradıcı təxəyyülü də zəngin olmalıdır.

Şah İsmayıl Xətəiyə müraciət edən yazıçılar tarixi tarix xatirinə qələmə almayıblar. Yazıçının əsas məqsədi müasirlərimizə tariximizdə belə bir qüdrətli, ağıllı dövlət başçısının olmasını bədii inandırıcılıqla göstərmək, onu bir şəxsiyyət kimi sevdirməkdir. Məqsəd yaxşıdır. İndi gəlin görək yazıçılarımız bu işin öhdəsindən necə gəliblər.

Üzərində dayanmaq istədiyim ikinci cəhət əsərlərimizdə folklor ünsürləri ilə real həyatın çarpazlaşmasıdır. Bu meyl indi bütün dünya ədəbiyyatında- Q.Mar-kes, Ç.Aytmatov, V.Belov və başqalarında

* Məqalə Azərbaycan yazıçılarının VIII qurultayındakı məruzə əsasında işlənmişdir.

özünü daha qabarıq götürür. Bu yazıçılar əfsanə və rəvayətlər vasitəsi ilə aşılamaq istədikləri estetik ideali daha da gücləndirirlər. Belə halı biz Elçinin "Mahmud və Məryəm"ində, Y.Səmədoğlunun "Qətl günü"ndə daha aydın görürük. Yusifin əsərində iki meyl-tarixilik və müasirlik elə bil Kürlə Araz qovuşan kimi qovuşurlar və xeyli də suları qarışdır, rəng çalarlarının müxtəlifliyi bir-birindən seçilir. Bu əsərdə əfsanə də var, rəmzi səhnələr də. Bu günün canlı insanları da var, uzaq keçmişdə yaşayanlar da. Onlar xarakter, dünyagörüşü cəhətdən bir-birlərindən fərqlidirlər. Elə bil Yusifin təsvir vasitələri, dili də iki cürdür. Müasirliyə gələndə başqa deyim və təfəkkür tərzini əmələ gəlir, tarixə nəzər salanda başqa. Əsərin əvvəlindən axırına qədər iştirak edən Baba Kaha güclü rəmzdür. Bizim, bəlkə də bütün insanlığın ulu əcdadıdır. O, övladlarının hərəkətlərini izləyir; elə ki vicdanı itirirlər, insanlıqdan çıxırlar, Baba Kaha kükrəyir, nanəcibləri cəzalandırır. Bu, əfsanədir, rəmzdür. Amma əsərdə Sədi əfəndi, feldşer Mahmud, tatar Teymur, Marqo, Berqman, Moşu kimi surətlər sırf real səpkidə işlənilmişdir. Bunların təsvirində

Yusifin dili də sadələşir və müəllifin özünəməxsus yumorunu özünü göstərir. Əsərdəki yuxular, Zülfüqar əmi ilə ur-yadnik Məhəmmədin görüşləri zamanın tələbi ilə əlindən xəta çıxmış bir insanın özünə tutduğu divandır, gecikmiş vicdan mühakimələridir. Bunlar hamısı yaxşıdır. Amma əsərin qəhrəmanının Kirlikirlə görüşü və xüsusən axırıncı səhnələrdəki üzləşmələr, elə bil ki, romanın təbii axarını pozur. Yazıçı əsərin kitab variantını işlərkən həmin məqamlara daha diqqətli nəzər salsın romanın xeyrinə olardı.

Nəhayət, müasir həyatımızdan, xüsusən sərhədçilərimizin çətin, məsuliyyətli işindən bir sıra maraqlı povest və ssenarilər yazan Əhmədağa Muğanlının "Dədə Qorqud" dastanına istinadən qələmə aldığı "Şəhriyar əfsanəsi"nin adını çəkmək istəyirəm. Burada da folklor motivlərindən, əfsanələrdən istifadə olunmuş və oxuculara mərdlik, təmizlik kimi mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq ideyası tərənnüm edilir.

Üçüncüsü, şerimizdə fikir və obrazlılıq məsələsidir. Hamımıza məlumdur ki, yaradıcılıq obrazlı təfəkkürün məhsuludur. Obrazlı təfəkkür obrazlı deyimlə üzə

çıxır. Bunun üçün də yazıçıdan, hər şeydən əvvəl, dilimizin incəliklərinə hakim olmaq, fikrin, düşüncənin aydınlığı, duruluğu tələb olunur. İndi şerimizdə maraqlı bir proses gedir.

Ədəbi yaradıcılığa bəzən bu cür tələbkarlıq göstərməyimizin nəticəsidir ki, indi hamı şeir yazır, ara şairləri meydana çıxır, toylarda, məclislərdə dadsız-duzsuz şeirlər mahnıya çevrilir, bəzən ayaq açıb radio-televiziya doğru yeriyyir. Bəla da burasındadır ki, bu cür qafiyəli hoqqabazlıqlar tez yayılır.

İdeya bə bədii sənətkarlıq məsələlərindən danışarkən iki şairin yaradıcılığı üzərində bir qədər ətraflı danışmağı zəruri hesab edirəm: Vaqif Səmədoğlu və Vaqif Cəbrayılzadə. Oxucular və ədəbi ictimaiyyətimiz arasında bu şairlər barədə mübahisəli, hətta bir-birini inkar edən fikirlər mövcuddur. Bəziləri onları poetik istedad kimi qəbul etmək istəmir. İkinci meylin tərəfdarları isə əksinə, bu şairləri xüsusi, hətta qeyri-adi istedad hesab edir. Yeri düşəndə klassik irsə, sovet poeziyasının ən istedadlı nümayəndələrinə qarşı qoyub, bir növ bütələdirir, haqlarında yerə-göyə sığmayan təriflər söyləyir,

məqalələr yazır, lap xüsusi film də çəkirlər. Zənnimcə, bu meyillərin ikisi də yanlış və zərərli. Bəs həqiqət necədir? Heç şübhəsiz, Vaqif Səmədoğlu da, Vaqif Cəbrayılzadə də istedadlı şairlərdir; poetik imkanlarına, nəzəri hazırlıq səviyələrinə də irad tuta bilmərik. Klassik ədəbiyyatımızdan, dünya və rus ədəbi nailiyyətlərindən, yaradıcılıq təcrübəsindən bəhrələnirlər. Heç kəsi təkrar və təqlid etməmək, orijinal yollar axtarmaq, mövzuya münasibət, onun fəlsəfi mahiyyətini dərk etmək və həm də yeni deyim tərzləri tapmaq bu şairlərin fərdi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən əsas cəhətlərdir. Nə vaxt ki fikirləri aydın və durudur, şeir də, dil də cazibədardır. Lakin elə ki anlayış deyim tərzini dumanlıdır, şeir də dayazlaşır, tərəvətini itirir. Vaqif Cəbrayılzadə yazanda ki:

*Ən ağırlı torpaqdı
Ana ayaqları altındakı torpaq,
harda olsaq,
Ağrılarımızı analar çəkir,
Anaları torpaq –*

biz buna dərindən inanırıq, şairin ana iztirabları, ana ağrıları haqqında dedikləri

bizim də hisslərimizi, duyğularımızı alovlandırır. Onun narahatlığına, şair ağırlarına, səmimiyyətinə şübhə etmirik. Amma gəlin Vaqif Cəbrayılzadənin başqa bir şeirinə də nəzər salaq:

*Doymaz, könlüm, doymaz
bu dağların göyü quş qanadından,
bu torpağın üzü at nallarından,
çiçəklərin üzü ay işığından,
doymaz, könlüm, doymaz.
Bu gedən atlı qarışqa
Yollardan doymaz.
Kəsər, keçər ömrümüzü
ayaqlardan doymaz, illərdən doymaz.*

Fikir dolaşıqdır, aydınlıq yoxdur.

Vaqif Səmədoğlu, xüsusilə son şeirlərində xalq ədəbiyyatından, bayatılardan daha çox bəhrələnir. Onun yazıları forma cəhətdən də, məzmunca da aydınlaşır. Amma əsərlərin ümumi əhvali-ruhiyyəsi bizi düşündürür və narahat edir. Vaqif Cəbrayılzadənin də, Vaqif Səmədoğlunun da şeirlərində ölümün tərənnümünə, qəbristanlıq xofuna, dolaşmaq yuxulara tez-tez rast gəlirik, cılızlıq, bədbinlik, çırpınma, çıxış yolunu tapa bilməmək kimi hallar özünü göstərir. Əlbəttə, emosional

sarsıntıları, daxili həsb-halı heç kəs şairin əlindən ala bilməz. İnsan öz kədəri ilə də tək qala bilər, sevinci ilə də. Zənnimcə, hər iki şairin tez-tez ümitsizliyə qapılması fərqlidir, biz bunun səbəblərini axtarmalıyıq. Bəlkə bu, dünyanın başı üzərini alan nüvə silahı təhlükəsindən dəhşətə gələn, sarsılan bir şair qəlbinin çırpıntılarıdır?! Bəlkə şəxsi küskünlüyün təzahürüdür? Zənnimcə, ədəbi tənqid ya tam inkar, ya da boş təriflər dalınca getmək əvəzinə, bu istedadlı şairlərin yaradıcılığını obyektiv tələbkarlıqla araşdırsaydı, həm mənasız dedi-qodulara son qoyular, həm də hər iki Vaqifin xeyrinə olardı.

*Burda ölən diridir,
Diri mindən biridir,
Meydan ölüm meydanı,
Bura vətən yeridir.*

Vaqif Səmədoğlunun bu şeirində məzmun da deyiliş də çox gözəldir. "Vətən uğrunda ölənlər diridir, yaşayır". Şairin başqa bir şeirinə fikir verək:

*Bu əllər əvvəl-axır
Bir gün bumbuz olacaq,
Bu bədən kökə gəlməz
Simsiz qopuz olacaq.*

Yaxşıdır. Bayatı səviyyəsinə qalxan poetik nümunədir. Bəziləri bunu fəlsəfi mahiyyətli şeir hesab edirlər. Amma nahaq yerə. Burada təzə nə var? Hamı bilir ki, əvvəl-axır öləcək. Amma deyim tərz, bədii final necə gözəldir. Üçüncü bir misal:

*Ulduzlar damır yerə,
Gecənin yarasından.*

Əla poetik tapıntıdır. Dəqiq obrazlılıq var.

Üzərində dayanmaq istədiyim daha bir problem dil və üslub məsələləri ilə bağlıdır.

Hər hansı bir xalqın varlığını təsdiq edən ilk, əzəli amillərdən biri dildir. Yazıçı isə mənsub olduğu xalqın istək və arzularının, dərd-sərinin, bütünlükdə götürsək, mənəvi dünyasının tərcümanıdır. Yazıcının əsas silahı dildir. Məhz buna görə hər hansı sənətkar doğma dilinin saflığının qorunması üçün daim narahat olmalı, əzmlə bu yolda çalışmalıdır. Ədəbi dil əsrlər boyu yaranır, cilalanır, zənginləşir. Bu, ardıcıl, canlı bir prosesdir. Dil leksik, sintaktik və morfoloji cəhətdən həmişə boy atır, təzələnir, köhnələn ünsürlərini atır, inkişafın nəticəsi kimi

yaranan yeni söz və ifadələri qəbul edir. Bu sahədə, yəni Azərbaycan dilinin təkmilləşməsi, yad ünsürlərdən təmizlənilib saflaşması, xalq dili hesabına gözəlləşməsi yolunda Azərbaycan sovet yazıçıları böyük iş görmüşlər. M.S.Ordubadi, Y.V.Çəmənşəminli, C.Cabbarlı, S.Hüseyn, Səməd Vurğun, S.Rüstəm, R.Rza, Osman Sarıvəlli, Mehdi Hüseyn, S.Rəhimov, M.İbrahimov, Ə.Məmmədşanlı, İlyas Əfəndiyev kimi yazıçılar bugünkü ədəbi dilimizin inkişafında xeyli iş görmüşlər. Bu işi davam və inkişaf etdirənlərimiz çoxdur. Lakin əyintilərə də yol veririk. Nəticə etibarilə bu əyintilər dilimizin söz tərkibinin zibilləşməsinə, sintaktik quruluşunun pozulmasına səbəb olur. Əgər biz hamılıqla bu əyintilərə qarşı vuruşmasaq, ədəbi dilimizin qorunmasına çalışmasaq, bir neçə on ildən sonra mövcud dilimiz tanınmaz və eybəcər hala düşər.

Bu əyintilər hansılardır?

Mən təfərrüata getmədən bir neçə başlıca məsələ üzərində dayanacağam.

Hər şeydən əvvəl, onu qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyata yenicə qədəm qoyan, bir neçə xırda yazı çap etdirən bəzi gənc yazıçı və jurnalistlər dilimizi

“təftişə” başlayırlar. Onlar “yenilik”, “novatorluq” naminə dilimizin lüğət tərkibində əsrlərlə yaşayan və artıq vətəndaşlıq hüququ qazanmış sözlərə hücum keçir, lazım oldu-olmadı, onları dəyişdirməyə çalışırlar. Bu isə öz növbəsində süni sözlər yaratmaq, saxta təmizlik aparmaqla nəticələnir. Həm də çox vaxt dilimizin orijinal sözlərini lüğət tərkibində olan kəlmələri başqa dillərə uyğunlaşdırmağa çalışırlar. Özü də yamsılama yolu ilə. Məlumdur ki, Türkiyədə xeyli vaxt ərzində “türk dil qurumu”- türk dilini ərəb-fars sözlərindən təmizləmək adıyla çoxlu qondarma sözlər yaratdılar. Nəticədə türk dili tanınmaz dərəcədə sünüləşdi, yaşlılar cavanları başa düşmədilər, gənclər Tofiq Fikrət kimi klassiklərin lüğətlə oxumağa başladılar. İndi onlar özləri də bu yoldan uzaqlaşmağa çalışırlar. Amma təəssüf ki, gənclərimiz arasında onları təqlid edənlər hələ də var.

Yenilik axtaran bu “təftişçilər” dilimizin sintaktik quruluşunda da dəyişiklik etməyə cəhd göstərərək cümlələri başayaq edir, mübtəda ilə xəbərin yerini dəyişir və elə zənn edirlər ki, bu yolla cümlələrin emosionallığını artırırırlar.

Əslində isə dilin ahəngdarlığını və emosionallığını, şeiriyyətini pozur, sözlərin qırıq-qırıq düzülüşü ilə cümlələrin həm mənə, həm də zahiri siqlətini zəiflədir. Yığcamlıq, aydınlıq, adı altında özlərinin dedikləri kimi, “teleqraf dili” yaradırlar. İkinci yanlış meyl dilimiz dilimizin sintaktik quruluşunda onun öz ahəngindən irəli gəlməyən qaydaların tətbiq edilməsidir. Bu ən çox tərcüməylə bağlıdır. Hamıya məlumdur ki, rus dilinin, fars dilinin, eləcə də alman və ingilis dilinin öz qanunları var. Bu dil qanunları isə təfəkkür tərzilə bağlıdır. Həmin təfəkkür tərzilə bağlı olan qanunları kortəbii şəkildə başqa dilə şamil etmək olmaz. Məs.: rus dilində “который” sözü tez-tez işlənir və dilin öz xüsusiyyətilə bağlı olduğu üçün fikrin aydınlaşmasına çox kömək edir. Bunu, yəni “который” sözünü “hansı ki” deyərək tərcümə edib dilimizdə yerində işlətməyəndə cümlə Azərbaycan dilinin cümləsi olmur. Məs.: “Mən dünən küçədə Əhməd müəllimi gördüm, hansı ki, on il bundan qabaq bizə riyaziyyatdan dərs deyərdi.” Burada fikir aydındır. Amma cümlə azərbaycanca deyil. Əslində isə belə olmalıdır:

“Mən dünən küçədə on il bundan qabaq bizə riyaziyyatdan dərs deyən Əhməd müəllimi gördüm”. Belə misalların sayını artırmaq olar.

Üçüncü və ən təhlükəli meyl, dilimizin lüğət tərkibinə lüzumsuz yerə, gərək olmayan gəlmə sözlərin doldurulmasıdır. Burada iki cəhəti bir-biri ilə qarışdırmaq olmaz. Onun birisi budur ki, texniki tərəqqi və yeni icadlarla əlaqədar yeni sözlər, yeni istilahlər əmələ gəlir və həmin sözlərin müqabili dilimizdə yoxdur. Ona görə bu sözləri, beynəlxalq sözlər kimi qəbul edib dilimizi zənginləşdirməliyik. İkinci cəhət isə dilimizdə mövcud olan sözləri atıb, əvəzinə bolluca gəlmə sözlər, yaxud alınma kəlmələr işlətməkdir. Bunun bir səbəbi odur ki, bəzən dil mütəxəssisləri və mətbuat işçiləri, xüsusilə televiziya əməkdaşları, daha dəqiq desək, diktorlar və şərhçilər özlərini çətinliyə salmadan, rastlarına gələn sözləri işlədirlər. Özü də təhlükəli cəhət burasıdır ki, onlar hər gün ekranda görünür və milyonlarla dinləyici qarşısında çıxış edirlər. Buraya bəzi “intellektual” tənqidçilərin və xüsusən dil alimlərinin dilimizə gətirdikləri lüzumsuz sözləri – istilahları

əlavə etsək, mənzərə tamamilə aydınlaşar. Mülahizəmizi əsaslandırmaq üçün müəyyən misallar üzərində dayanaq. Uzun illərdən bəri dilimizdə “fəza” sözü işlənmişdir. İndi bunun əvəzinə “kosmos” deməyə ehtiyac varmı? Nə üçün “kosmik gəmi”, “kosmos cisimləri” əvəzinə, “fəza gəmisi”, “fəza cisimləri” sözlərini işlətməyə? Nə üçün “qərubsəmək” əvəzinə “насталýија” deyək? Belə anlaşılmazlığa xüsusən idman şərhçilərinin dilində daha çox rast gəlirik. İndiyə qədər dilimizdə “yarış”, “yarış cədvəli”, “idman meydanı” sözləri var idi. Nədənsə indi onları “матч”, “турнир”, “турнир цədvəли” əvəz etmişdir. “Идман хəбəрлəри”, “идман меридианы” olmuşdur. Bu cür özbaşınalıq o qədər artmışdır ki, həmin idman istilahları iqtisadi şərhlərə də keçmişdir. Diktorlarımız tez-tez “Бешиллијин старт или башламышдыр”-deyə məlumat verirlər. Belə getsə bir azdan “бешиллијин финиш или” də deyəcəklər. Acınacaqlı da olsa deməliyik ki, dilimizə lüzumsuz yad sözlərin gətirilməsində ən çox rol oynayanlar dil alimlərimizdir. Onların kitablarını, ya da

məqalələrini oxuyub başa düşmək üçün izahlı lüğətlərə müraciət etmək lazımdır.

Nəhayət, son vaxtlar müşahidə olunan yanlış meyllərin biri də ədəbi dilimizdə məhəlli sözlərə həddindən artıq yer verilməsidir. Bu cəhət xüsusən gənc nasirlərin əsərlərində daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Onlar belə düşünürlər ki, hansı kənddə, hansı rayonda doğulublarsa, oranın məhəlli dili ədəbi dildir və bu, dilin canlılığına, zənginliyinə dəlalət edir. Biz bu cəhətə ən çox Vaqif Nəsibin əsərlərində rast gəlirik. Əlbəttə, buradan belə nəticə çıxarmaq olmaz ki, milli dildən, canlı xalq dilindən istifadə etmək lazım deyil. Əksinə, dilimizi məhz xalq dili hesabına zənginləşdirməliyik. Amma kortəbii yolla, özbaşına axınla yox. Biz dastanlarımızda, şifahi xalq yaradıcılığının başqa növlərində istifadə olunmuş poetik tapıntılardan fərasətlə istifadə etməliyik. Yeri gəlmişkən bir məsələni qeyd etmək lazımdır. Son illər, yuxarıda dediyim kimi, “Dədə Qorqud” dastanına tez-tez müraciət edilir. Bu yaxşıdır. Hətta gənc şairlərimizin bir qismi “Dədə Qorqud” deyim tərzindən bəhrələnilər. Onun dilinin sadəliyindən, aydın və

obrazlılığından öyrənirlər. Amma bunlarla yanaşı, şeir dilimizi təzədən “Dədə Qorqud” dili səviyyəsinə qaytarmaq meyllərinə də rast gəlirik ki, bununla qətiyyən razılaşmaq olmaz.

Nəhayət, tərcümə məsələlərinə toxunmağı zəruri hesab edirəm. Son illərdə tərcümə məsələlərində xeyli irəliləyiş var. Bizim mütəxəssis tərcüməçilərimiz yetişmişdir. Həm də bu tərcüməçilər artıq ayrı-ayrı ədəbiyyatların tərcüməsi üzrə ixtisaslaşmışlar. Sevindirici hallardan biri odur ki, orijinaldan tərcüməyə meyl artmışdır. İndi ingilis, alman, fransız, ərəb, fars dillərindən birbaşa tərcümə edən mütərcimlər yetişmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, əsasən tərcümələr rus dilinin köməyi ilə edilir. Rus dili rus və dünya ədəbiyyatını öyrənmək üçün üzümüzə açılan pəncərədir. Biz bu dilin köməyi ilə dünya ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərini dilimizə tərcümə edirik. Eləcə də doğma ədəbiyyatımızı rus dili vasitəsi ilə dünya xalqlarına çatdırırıq. Nəşriyyatlarımızın 100 cildlik dünya ədəbiyyatı və 50 cildlik uşaq ədəbiyyatı kitabxanası silsiləsini nəşrə başlaması sübut edir ki, artıq bizim tərcümə sahəsində böyük təcrübələrimiz

var. Təcrübə sahəsində mütəxəssis tərcüməçilərlə yanaşı, görkəmli şair və nasir-lərimiz də fəaliyyət göstərirlər. Bu sahədə ən çox fəaliyyət göstərən şairlərimizdən biri Xəlil Rzadır. Onun yaxşı xüsusiyyətlərindən biri odur ki, tərcümə etmək istədiyi ədəbiyyatın dilini öyrənir. Onun fars, özbək, tatar dillərindən birbaşa etdiyi tərcümələr dediyimizə sübutdur. Şair Səyavuş Məmmədzadənin bir tərcüməçi kimi üstün cəhəti odur ki, o həm Azərbaycan dilindən rus dilinə, həm də rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümələr edir. Azər Mustafazadə, Vladimir Qafarov, Elmira Axundova kimi tərcüməçilərimiz də eyni yolla gedirlər. Bunlardan başqa, Abbas Abdulla, İshaq İbrahimov, Dilarə Əliyeva, Əli Vəkil, Samvel Qriqoryan, Levon Adyan, Vladimir Abramyan, Hidayət Orucov kimi yazıçılarımız SSRİ xalqları ədəbiyyatlarının tərcüməsi ilə məşğul olurlar. Bütün bunlar ədəbiyyatlarımızın qarşılıqlı əlaqələrinin və xalqlar dostluğunun möhkəmlənməsinə səbəb olur.

Geniş əhatəli yazıçı

(ixtisarla)

Məlum olduğu kimi, Mirzə İbrahimov 1911-ci ildə Cənubi Azərbaycanda, Sərab şəhəri yaxınlığındakı Evə kəndində yoxsul ailədə anadan olmuşdur. 1918-ci ildə yazıçının atası Əjdər kişi öz ailəsini aclıqdan qurtarmaq üçün Bakıya gətirmiş və burada bir ildən sonra vəfat etmişdir. Balaca Mirzə bacı-qardaşlarını saxlamaq üçün fəhləlik etməli olmuşdur. Sonralar sovet dövlətinin qayğısı nəticəsində Mirzə İbrahimov bir yazıçı və dövlət xadimi kimi yüksəlsə də, Cənub həsrəti və parçalanmış Azərbaycanın birləşmək dərdi həmişə onun ürəyində qövr etmişdir. Yalnız Böyük Vətən müharibəsi illərində - ölkəmizin ölüm-dirim mübarizəsi apardığı anlarda Mirzə İbrahimov əsgər şinelində Cənubi Azərbaycana getməli oldu. O burada şah istibdadının zülmü altında inləyən cənublu qardaş və bacılarımızla görüşdü. Onlarla ünsiyyətdə oldu. Gördü ki, Səttarxanın nəvə-nəticələri azadlıq uğrunda əldə silah çarpışmağa hazırdırlar. Gördü ki, Cənubi Azərbaycanın taleyi ağırdır. Millətin

dilini, varlığını, sərbəstliyini əlindən alırlar, ona öz mənliliyini təsdiq etməyə imkan vermirlər. Gördü ki, Cənubi Azərbaycanın qələm və fikir sahibləri, eləcə də əli silah tutanları dar ağacından, şah zülmündən qorxmurlar. Onlar azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda cahad elan etməyə hazırdırlar, gizli inqilabi fəaliyyət aparırlar və bu mübarizədə tək-cə azərbaycanlılar yox, müxtəlif xalqların nümayəndələri birgə fəaliyyət göstərirlər. Bütün bunlar yazıçıya söz demək üçün təkan verdi və Mirzə İbrahimovun "Cənub hekayələri" meydana çıxdı. Yazıcının bu hekayələrinin qəhrəmanları Azad, Fərda, Rəhim, Qəhrəman, Azər, Reyhan, Rüksarə gənclik ehtirası və inqilabi-romantik coşğunluqla mübarizəyə atılırlar. Yazıçı bu gənclərin mübarizəsini ailə-məişət çarpışmalarında, siyasi toqquşmalarda göstərir, azərbaycanlı qızların öz vətənlərinin xilasını üçün Жанна Дарк kimi fədakarlıq etməyə hazır olduqlarını qələmə alır. Lakin bunlar az idi, böyük, epik səpkili ictimai bir romanın yaranması üçün axtarışlar idi. Mirzə İbrahimov hiss edirdi ki, Cənubi Azərbaycanda gedən mübarizələrdən bəhs edən, onların gələcək günlərini işıqlandıran sanballı bir

əsərə ehtiyac var. Bu ehtiyac həm yazıcının daxili tələbindən irəli gəlir, həm də ictimai həyatın, ictimai borcun zəruriyyətindən doğurdu. Məhz buna görə də, Mirzə İbrahimov 1948-ci ildə "Gələcək gün" romanını bitirib çapa verdi.

Dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilən, iqlimdən-iqlimə keçib ölkələr dolaşan bu roman sovet ədəbiyyatında böyük hadisə oldu. SSRİ Dövlət mükafatına layiq görüldü. Bunun sirri orasında idi ki, "Gələcək gün", əvvəla, böyük ictimai dəyəri olan siyasi roman idi. İkincisi, bu əsər kəskin konfliktlər, böyük ehtiraslı insanlar, möhkəm iradəli nəhəng xarakterlər romanı idi. Bu əsərdə yazıcının realist təsvirləri ilə publisist ehtirası, həyata fəlsəfi yanaşması çarpazlaşdı. Bu romanda İrandakı bütün ictimai zümrələrin həyatı, psixologiyası, ictimai hadisələrə münasibətləri, vətəndaşlıq borcuna yanaşmaları, mübarizələri mahir bir sənətkar qələmi ilə təsvir edilmişdir. Mirzə İbrahimovun qələbəsi onda oldu ki, "Gələcək gün" sadəcə siyasi roman olaraq qalmadı. Burada yazıçı ictimai hadisələri insanların taleyi və psixoloji halları ilə çarpazlaşdırıb bildi. İctimai hadisələr qəhrəmanların tərcü-

meyi-halına çevrildi. Müəllif Musa kişinin timsalında Cənubi Azərbaycan kəndlisinin şah istibdadı dövründəki ağır həyatını vermişdir. Bu yoxsul kəndli ədalət və haqq axtarmaq üçün cəmiyyətin bütün zümrələri və qanunları ilə qarşılaşır və hər yerdə də haqsız bir insan kimi cəzalanır: haqq-ədalət axtaran bu zavallı insan vicdansızlıqlara dözə bilmir və faciəli şəkildə məhv olur. Tələbə Firudin psixoloji və ictimai inkişaf prosesi, onun azadlıq uğrunda vuruşan bir mübarizə çevrilməsi üçün keçdiyi yollar müəllifin həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Biz romanda milli istiqlaliyyət uğrunda vuruşan Kərim xan Azadi, Pza Qəhrəmani, Aram Simonyan, Kürd Əhməd kimi canlı obrazlar silsiləsi ilə tanış oluruq.

Mirzə İbrahimovun bu əsəri sadəcə bir roman olaraq qalmadı. Bu roman bir çox ölkələrdə, o cümlədən Şərqdə, xüsusən İranda inqilabi fikirlərin oyanmasında mühüm rol oynadı.

Mirzə İbrahimov bir sənətkar və insan kimi çox narahat adamdır. O daim axtarışda, daim öyrənməkdə və öyrətməkdədir. Ədəbiyyatımızın və ictimai elmlərimizin elə bir sahəsi yoxdur ki, yazıçı bu barədə öz fikrini söyləməmiş

olsun. Mirzə İbrahimov burada da ehtiraslı bir sənətkar, alim kimi çıxış edir. Biz onun ilk iri elmi əsəri olan “Böyük demokrat”dan başlamış “Sarı sim”, “Həyat və xəlqilik cəbhəsindən” və sair başlıqlar altında çap etdirdiyi kitablarına və yüzlərlə irihəcmli məqalələrinə nəzər saldıqda görürük ki, qarşımızda geniş zəkaya malik olan alim dayanır. Belə bir alimlə dünya ədəbiyyatından, Şekspirdən, Cordano Brunodan, utopik sosialistlərdən, Nizamidən, Xaqanidən, Sədidən, Hafizdən, Çernişevski və Tolstoydan, Sokrat və Aristoteldən, Midiya tarixindən, Şeyx Məhəmməd Xiyabanidən, Xosrov Dəhləvidən, Didrodan, Russodan, Volterdən, Üzeyir Hacıbəyovdan, Səməd Vurğundan danışmaq nə qədər xoş və maraqlıdır. Onun indi, kamil yaşlarında belə Füzulidən əzbər şeir deməsi, bu şeirlərin müəmmalarını açması, Nəsimi fəlsəfəsinin ilk rüşeymlərindən tutmuş sonuna qədər dərin zəkalı bir alim kimi şərh etməsi insanı heyrləndirməyə bilmir.

Mirzə İbrahimovun ədəbi fəaliyyətinin böyük bir qismini onun tərcümələri təşkil edir. Beləliklə, biz bu yorulmaz sənətkarın başqa bir xüsusiyyətilə də tanış oluruq. Mirzə İbrahimovun tərcü-

məcəliyi onun ədəbi görüşləri, fəlsəfi, estetik anlayışları ilə bağlıdır. Onun tərcümələri də ictimai amalına xidmət edir. Belə olmasaydı, Mirzə İbrahimov N.Çernuşevskinin “Nə etməli?” kimi dərin ictimai məzmunlu əsərini tərcümə etməzdi. Yaxud Şekspirin cahanşümül faciələrinin Azərbaycan dilində səslənməsinə vaxt sərf etməzdi.

Mirzə İbrahimovun onlarca, bəlkə də yüzlərlə publisist yazılarının, yol qeydlərinin, xatirələrinin özündə də biz onun hansı ictimai amala xidmət etdiyini aydın görürük. Gah Hindistandan, gah İspaniyadan, gah Misirdən, gah Amerikadan, Avropa və Şərq ölkələrindən səsi eşidilən Mirzə İbrahimov hər yerdə özünə sadıq qalır, biz onun ölkəmizin elçisi kimi müxtəlif xitabət kürsülərindən çıxış etdiyini, kommunist ideyalarının keşiyində dayandığını görürük.

Biz hamımız ona sadəcə olaraq “Mirzə müəllim” deyirik. Bu, təsadüfi deyil. Çünki Mirzə İbrahimov sözün həqiqi mənasında bütöv bir ədəbi nəslin tərbiyəçisi və müəllimi olmuşdur. Ona görə də bu sevimli yazıcının adının sonuna ehtiram əlaməti olaraq “müəllim” sözünü əlavə edirik. Bunu iki cür başa düşmək

olar. Birincisi Mirzə müəllim öz əsərləri, odlulu-aldovlu çıxışları, elmi və publisist məqalələri ilə, ictimai həyatdakı davranışı və şəxsi fəaliyyəti ilə bizə örnək olmuşdur. Biz onun əsərlərindən vətənə məhəbbəti, yüksək amal uğrunda vuruşmağı, böyük ideallara sahiblənməyin yollarını öyrənmişik.

Mirzə İbrahimova bir də ona görə müəllim deyirik ki, o, sözün həqiqi mənasında bizə necə yazıb-yaratmağı, nəyi necə təsvir etməyi öyrətmişdir. O bizim əlyazmalarını əlində qələm diqqətlə oxumuş, nəyi artırmağı, nəyi ixtisar etməyi göstərmiş, təsvir etdiyimiz qəhrəmanların canlanması və bir xarakter səviyyəsinə yüksəlməsi üçün hansı bədii vasitələrdən istifadə etməyi göstərmişdir. Müharibədən azacıq sonra Mirzə müəllimin Yazıçılar İttifaqında təşkil etdiyi “Gənclər günü”nün fəaliyyətini bütöv bir ədəbi məktəbə bənzətmək olar. Hər həftənin cümə günü ədəbiyyat həvəskarları onun başına toplaşardı. Burada cəbhədən qayıdanlar da vardı, orta məktəbi yenicə qurtaranlar da. Buraya yaşlılar da toplaşardı, ali məktəb tələbələri də. Zövqlər, ədəbiyyata və həyata münasibətlər müxtəlif idi. Hələ köynəyinin

paqon yerləri solmayan, paltarlarından barit qoxusu və cəbhə yollarının tozu getməyən sərtxasiyyətli, sərtsifətli, bir az da kobudlaşmış cəbhəçilərlə yanaşı, müharibənin çətinliklərindən sarsılan, incə və kövrək duyğularla yaşayan gənclər də vardı. Fikirlər haçalanırdı. Biri həyatın sərt üzünü, bütün gerçəklikləri amansızlıqla göstərməyi lazım bilirdi, o biri isə əksinə, kövrək duyğular və hisslər tərənnümünü üstün tuturdu. Həyat isə qarşıya yeni vəzifələr qoyurdu. Mühəribədən çıxmış ölkənin dirçəlməsi, insanların yeni şəraitdə fəaliyyəti, onların yeni döyüşlərə atılması zəruriyyətini bədii inandırıcılıqla təsvir etmək lazım idi. Qalib bir ordunun rəşadətini bədii salnaməsi yaranmalıydı. Bax, bunları yaxşı dərk edən Mirzə müəllim mahir bir sükançı kimi gəncliyi yeni yaradıcılıq yollarında düzgün istiqamətləndirdi. O bizim şeir, hekayə, oçerk, povest, poema və romanlarımızın oxunuşunu təşkil etməklə yanaşı, o zaman rus ədəbiyyatında yaranan “Ağcaqayın”, “Moskvadan uzaqlarda” kimi romanların müzakirəsini də keçirirdi ki, lazım olan cəhətləri əxz edək.

Hər şeydən əvvəl

(ixtisarla)

Səhnə əsəri sinkretik yaradıcılıq məhsuludur. Dramaturqun, rejissor işinin, aktyor oyununun, bədii tərtibatın, musiqinin arasında üzvi bir vəhdət olmasa tam siqlətli tamaşa yarana bilməz. “Unuda bilmirəm” tamaşasının müvəffəqiyyətlərinin əsas səbəblərindən biri də məhz bu vəhdətin olmasındadır.

Köhlənin dayanması

(Osman Sarıvəllinin anadan olmasının 80 illiyi, ixtisarla)

Osman Sarıvəlli əsasən lirik şairdir. O hətta epik poemalarında belə çox vaxt lirik şair olaraq qalır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Osman Sarıvəlli şeirlərinin böyük bir qismini siyasi lirika təşkil edir. Şair əlinə qələm aldığı gündən həmişə ideoloji cəbhənin ön sıralarında olmuşdur. Çünki, şair çox yaxşı bilir ki:

*Söz də güclü silahdır,
düz atanda düz vurur.
Top vurmayan mənzili
bəzən güclü söz vurur.*

Osman Sarıvəlli sözün poetik gücündən, poetik siqlətindən məharətlə istifadə etməyi bacaran ustad şairdir. Obrazlı təfəkkür həmişə onun şeirlərində üstünlük təşkil etmişdir. O, “Şairin arzuları” əsərində Bakının gül-çiçəyə qərq olmasını, yaşıllıqlar qoynunda itməsini, cadarcadar olmuş torpaqların suvarılmasını arzu edərək yarım əsr bundan qabaq öz fikrini bu cür obrazlı şəkildə ifadə etmişdir:

Mən də bir dev kimi, azıman kimi

*İstədim Xəzərin dodaqlarından
Yapışib qaldıram bir qazan kimi,
Bu geniş çöllərə əndərəm onu,
Çöllər çiçəklənə, mən dəyəm onu...*

Osman Sarıvəlliyə xas olan cəhətlərdən biri də böyük fikirləri sadə, yığcam şəkildə vermək məharətidir. “Təqvimin son vərəqi”, “Bu yer onun yeridir”, “Mən səni seçdim ki” şeirləri məhz bu cür ustalığın məhsuludur.

Osman Sarıvəlli bir şair kimi dünyanın dərini, dünyanın yükünü öz çiyində daşıyan sənətkardır. Onu Vyetnamda, Afrikada, Misirdə, İranda, Koreyada, Latın Amerikasında və Avropanın başqa ölkələrində baş verən hadisələr, azadlıq mübarizələri, bu mübarizələrin boğulması məsələləri narahat edir. Şairin “iqlimdən-iqlimə” qanad çalan səyyar xəyalı” burjua diplomatları ilə qarşılaşır, “Misirli qardaşlar”la görüşür, “Panamalı dilənçilərə” rast gəlir. Şair görür ki, dünyada sülh və əmin-amanlıq təhlükə qarşındadır. Yer kürəsinin başı üzərində nüvə silahları Domokl qılıncı kimi asılmışdır. Bəşərin taleyi bir tükəndən asılıdır. O.Sarıvəlli “Odlar və insanlar” başlığı altında yazdığı silsilə şeirlərində məhz dünyanın dərini çəkən, sülh və əmin-amanlığı müdafiəyə çağıran dünya vətəndaşı, bir kommunist kimi çıxış edir. O gəzdiyi yad ölkələrdə insan idrakına sığışmayan hallarla qarşılaşır, şairin “Sadəcə suallar”ı meydana çıxır. Əslində bu suallar sadə sorğular deyil, bəşəri narahat edən köklü suallardır, azadlığı boğmaq istəyən imperialistlərə qarşı şairin kükrəyən qəzəbidir. Şair çox gözəl

dərk edir ki, ikinci dünya müharibəsindən sonra dünyada sosializm cəbhəsinin gücləndiyini görən imperialistlər müxtəlif diplomatik yollarla dirçəlişi boğmaq istəyirlər:

*İndi də Parisə, Rimə, Londona
Gah gizlin, gah aşkar gəlib-gedənlər
Tez-tez toplaşaraq Vaşinqtona
Avropa xalqına "kömək edənlər"
Qana çalxalayır dünyanı şəksiz...*

Hər oxuyan Molla Pənah olmaz

(ixtisarla)

Məlumdur ki, Azərbaycan şeiri uzun müddət Şərq poeziyasının təsiri altında olmuşdur. Bu da öz növbəsində şeirin dilinə, obrazlarına təsir göstərmişdir. Azərbaycan şeir dilində ərəb-fars sözləri, tərkibləri üstünlük təşkil etmişdir. Hətta şeirin formaları, vəzni də klassik Şərq poeziyası ilə səsləşmişdir. Ədəbiyyatımızın tarixində orijinallığa çağırən, dönüş yaradan və Azərbaycan dilində klassik nümunələr yaradan əvəzsiz şairlərimiz

çox olmuşdur. XIV əsrdə Nəsimi, XVI əsrdə Füzuli dünya klassik poeziyasına daxil olan sənət əsərləri yaratmışlar. Vaqif isə XVIII əsrdə Azərbaycan şeirində inqilabi çevriliş etdi. Əvvəla o, şeirimizin dilini canlı, obrazlı xalq dilinə yaxınlaşdırdı. Çətin ibarələrdən, ərəb-fars tərkiblərindən təmizlədi və Azərbaycan dilinin incəliyini, şeiriyyətini, oynaqlığını yazılı ədəbi poetik dilin əsas keyfiyyətinə çevirdi. Ona görə də Vaqifin şeir dili musiqi qədər ahəngdarlıq qazandı; şeirləri yazılan kimi xalq arasında yayıldı və dillər əzbəri oldu.

Bizim klassik şeirin müxtəlif formaları var: qəzəl, məsnəvi, qəsidə və s. Həmin formaların poetik söz düzümü əsasən əruz vəzninin tələblərinə uyğunlaşdırılır. Bu üsulda yazan şairlərimiz çoxdur. Biz həmişə M.Füzulinin mahir qəzəl ustası adlandırırıq. Dünyada ikinci elə qəzəl yazan yoxdur və onun yaratdığı ədəbi məktəb dörd əsrdən çoxdur ki, yaşayır. M.P.Vaqif də qəzəllər yazıb. Amma o əsasən şifahi xalq ədəbiyyatının şeir formalarına istinad etmiş və qoşmanı ön plana çəkmişdir. Beləliklə də, Azərbaycan şeir axımının istiqamətini başqa səmtə

yönəltmişdir. Çünki o bir şair kimi hiss edirdi ki, qoşma Azərbaycan dilinin poetik ahənginə daha uyğundur.

*Başına döndüyüm toy adamları,
Siz də deyin: toya gələn oynasın,
Adını demirəm, eldən ayıbdır,
Filankəsin qızı, filan oynasın.*

Bu qoşmadır, sadə, Azərbaycan dilində yazılmış dörd misralıq şeirdir. Bu şeirin forma gözəlliyindən başqa daxili zənginliyi də var. Bir az da dəqiq desək, Azərbaycan xalqının milli xüsusiyyəti, milli psixologiyası, milli adət və vərdişləri də öz əksini tapıb. Başqa sözlə, qadına cəngavər münasibəti özünü göstərir. Vaxtilə Avropa orta əsr cəngavər romanlarında, şeirlərində göstərilirdi ki, cəngavər pərəstiş elədiyi gözəlin adını heç kəsə deməməlidir. Hətta ölümə gedəsi olsa da, onu gizli saxlamalıdır. Bu hiss, qadını ilahiləşdirmək, ana kimi, bacı kimi, sevgili kimi və nəhayət, qadın kimi hörmət etmək, onun ismətini qorumaq üzə "Dədə Qorqud" dastanından bəri babalarımıza xas olan cəhət olmuşdur. Bu hiss bayatılarımızda da qüvvətlidir:

*Əzizim baxtı yarım,
Baxtımın taxtı yarım,
Üzündə göz izi var,
Sənə kim baxdı, yarım?*

Demək qadın o qədər incə, pak, zərif məxluqdur ki, xain bir baxışın izi də üzündə qalır. Bu cür zərif məxluqu xain baxışlardan qorumaq lazımdır. Vaqif şeirinin lirik qəhrəmanı da belədir. Gəlin yuxarıdakı şeirin özünə müraciət edək.

Lirik qəhrəmanın sevgilisi toya gəlib. (Onu da qeyd edim ki, belə bir yanlış təsəvvür var ki, guya keçmişdə azərbaycanlılar qadını qul kimi əsarətdə saxlayıblar. Bu, düzgün təsəvvür deyil. İran təsiri altında olan yerləri və ticarət mərkəzlərini istisna etmək şərti ilə Azərbaycanın qalan yerlərində qadınlar kişilərlə birlikdə at belində döyüşə getmişlər, toyda, mağarlarda iştirak etmişlər.) O istəyir ki, sevdiyi qız toyda oynasın. Lakin oynatmaq istədiyi qızın adını gizli saxlayır ki, el bilməsin,

dilə-ağıza düşməsin və qızın adına ləkə gəlməsin. Ona görə deyir ki, "adını demirəm eldən ayıbdır, filankəsin qızı filan oynasın". Göründüyü kimi, bu dörd

misradakı lövhə-təsvir sırf Azərbaycan xalqının psixologiyası ilə bağlıdır. Şifahi ədəbiyyatımızın klassiki, şair-aşıq Molla Cumada da belə ədəbli, gizli eyhamlar vardır. O da bütün şeirlərində sevgilisinin adını gizli saxlayaraq onu “ismi pünhan” adlandırır.

İndi isə Azərbaycanın ən gözəl güşələrindən biri olan Şuşada şairin qəbri üstündə yeni, əzəmətli bir məqbərə tikilmişdir. Hər ilin iyul ayında şairin abidəsi önündə Vaqif poeziya günləri keçirilir. M.P.Vaqif poeziyasının pərəstişkarları Azərbaycanın hər yerindən buraya axışır, şairlərin, alimlərin, bəstəkarların, müğənnilərin və geniş oxucu kütləsinin iştirakı ilə əsl şeir bayramı keçirilir. Şairin şeirləri yenidən nəğməyə dönür, aktyorların ifasında səslənir, şeir və musiqi bir-birinə qarışır. Bu ölməzliyi və ədəbiyyatı görərkən, böyük xalq məhəbbətinin şahidi olarkən istər-istəməz bu hikmətli sözləri xatırlayırsan: “Hər oxuyan Molla Pənah olmaz”.

Şairanə şair

(ixtisarla)

Hüseyn Arif fitrətən lirik şairdir. Hətta o, epik səpkili poemalarında da lirik şair olaraq qalır. Onun lirik ricətləri təbiətin və insan psixologiyasının təsvirindəki incəlikləri təsdiq edir ki, bu cəhət şairin yaradıcılığında əsas aparıcı amildir, bütün əsərlərinin ruhuna hopmuşdur. Hüseyn Arif hər yerdə, hər zaman, qələmə almaq istədiyi hər kiçik lövhədə şəriyyət axtarır və bunu bir şair həssaslığı ilə duyub tapır. Şairin lirik qəhrəmanı yazın gəlməsində, otların, çiçəklərin cücərməsində, dağ kəlinin sıldırım qayaların zirvəsinə qalxmasında, sonsuz ənginliklərdə qürurla süzən qartal uçuşunda, vələslərin, palıdların əzəmətində, bəzən kükrəyib-daşan, bəzən də quzu kimi sakit axan çayların büllur sularında, turacların, kəkliklərin nəğməsində əzəli və əbədi bir şəriyyət olduğunu duyur.

Təbiətə məftunluq, onu bütün incəliklərinə qədər görmək və hiss etmək şairin lirik təsvirlərinə, şeirlərinin daha axarlı olmasına zəmin yaradan əsas amillərdən-

dir. Hüseynin elə bir şeiri yoxdur ki, orada onun səyyar xəyalı Vətən torpağını qarış-qarış, addım-addım, cığır-cığır doluşmasın. Bu şeirlərin çoxunda Hüseyn şairdən çox rəssama bənzəyir, ancaq rənglərlə yox, sözlərlə lövhələr yaradır:

*Çobanlar darıxırdı,
Ürəyi qəm sıxırdı.
Qurd şikara çıxırdı,
Dağlara çən düşəndə.*

Hüseyn Arif təbiəti sadəcə tərənnüm etmir, özü də ona qaynayıb-qarışır. Məhz buna görə də qəlbi təbiətlə bir döyünür. Haradasa vaxtsız bir ağac quruyanda, bir qartal vurulanda, yaxud bir dağ kəli namərd gülləsinə tuş gələndə, turac-kəklilik nəğməsi susdurulanda şairin ürəyi göynəyir, haraya çatmağa çalışır:

*Ay çinar, təbiət sarı geyəndə,
Külək titrədəndə, yağış əyəndə,
Bir balta yarası sənə dəyəndə,
Ağrına, acına kömək olaydım.*

Şair “vələsin başına dolu döyüb bu dağı qırılanda ona dayaq olmaq istəyir”. Çalışır ki, meşə dara düşəndə onun harayına çatsın. Şairin bu təlaşını səbəbsiz

deyil. O görür ki, səhvə yol veririk, “bağ-bağatı yandırırıq”, “maşın çəkib ağacları sürüyür”, “köklər dişlər altında qalır”. Belə getsə, qızılgülün, kəkotunun ətrinə həsrət qalacağıq.

Hüseyn təbiət vurğunu, təbiət aşiqi olsa da, əsas təsvir obyektini insandır. Bu insanın hənirtisi, nəfəsi olmayanda təbiət də yetim qalır. İnsansız təbiətdə bir hüzn, kədər, payız sarılığı yaranır:

*El köçüb, yurd yeri qalıb boşuna,
Çöl quşu sığınıb ocaq daşına,
Çölləri, düzləri alıb başına,
Bu xəzan küləyi dolanır bu gün.*

Burada ifadələrin sərrastlığı, sözlərin düzülüşü o qədər məharətlə, ustalıqla verilmişdir ki, dərhal bütöv bir lövhə, psixoloji hal gözümüz önündə canlanır. Hiss edirsən ki, bir az əvvəl insan nəfəsi ilə isinən, yaraşığa minən, cavanların çalılıb-çağırdığı, sazlı-söhbətli yurd yeri boş qalıb. Təbiət insansız öz gözəlliyini itirib, qızınmaq üçün isti nəfəs axtarır. Bu istilik ancaq ocaq daşında qalır. Elə buna görə də çöl quşu insan hənirtisinə tapınıb, ocaq daşına qısılib. “Çöl quşu sığınıb ocaq daşına” misrasında H.Arif elə bil poetik

lövə yaradıb ki, onu şərh etməkdə adam çətinlik çəkir. Burada həm şairənə dilə, həm şairin sözlərə hakim olmasına heyran qalır, həm də sadə, ilk baxışda çox adi görünən, lakin dərin fəlsəfi yük daşıyan bir fikirlə qarşılaşırsan.

Hüseyn Arifin təsvir etdiyi insanlar kimlərdir? Bu insanları yaşadan, düşündürən nədir? Həmin insanlar çərxi-fələyin işinə necə baxırlar? Şairin əsərlərini və-rəqlədikcə bu suallara cavab tapır və çox mürəkkəb təbiətli insanlarla qarşılaşırsan. Bu insan:

*Gah açıb gülə dönür,
Gah yanıb külə dönür,
Gah sakit gölə dönür,
Bilmirsən nədir insan?*

Doğrudan da, insan təbiətin müəmmasıdır. Şair bu şeirində insanın keçdiyi təkamülü, dialektik dəyişmələri ümumi şəkildə verir. Sonra isə bu sirləri açır, oxucunun əlindən tutub lirik qəhrəmanla birlikdə Vətəni dolaşır.

İstedadlı şairin şeirlərində sözlərin sıralanması, təbii axarı, kəlmələrin tərkibindəki sözlərin cərgələnməsi o qədər sadə və ürəyəyatımlıdır ki, adam şeir oxudu-

ğunu hiss etmir, elə zənn edir ki, ki-minləsə sadəcə danışır. Lakin həmsöhbətinin elə gözəl, elə incə və zəngin poetik düşüncə tərzini, elə obrazlı təfəkkürü vardır ki, buna heyran qalmaya bilmirsən.

Hüseyn Arifin şeir dilində topuqçal-malara, söz bürmələrinə, misra kələ-kötürlüyyəyə rast gəlmək qeyri-mümkündür. Buradan belə nəticə çıxartmaq olmaz ki, Hüseyn söz axtarışlarına çıxmır, bu axtarışlarda zirvəyə qalxmaq üçün əziyyət çəkmir, sözlərin seçimində şair narahatlığı keçirmir. Xeyr, Hüseyn Arif yazı masası arxasında oturmaya, harasa gedəndə, harasa tələsəndə, hətta səninlə söhbət edəndə belə (mən bunu çox müşahidə etmişəm) söz axtarışında olur, bəzən sözlər onu arxasınca elə uzaqlara aparır ki, səyyar xəyalın qanadlarında elə uzaqlara gedir ki, bir anlığa həmsöhbətindən, hətta özündən uzaqlaşır. Belə anlarda onu xəyaldan ayırmaq, əlbəttə ki, günahdır, çünki şair tapdığını itirə bilər.

Qədimdən belə bir hikmət var ki, ən böyük ustalıq- ən çətin, ən mürəkkəb hissləri, fikirləri sadə, adi, lakin yüksək poetik, obrazlı ifadələrlə verməkdir. Bu

səadət H.Arifə çoxdan nəsib olmuşdur. Əslində onun poeziyasını zinətləndirən cəhətlərdən biri də elə budur:

*Enişi, yoxuşu, düzü bir olub,
Məqsədi, məramı, üzü bir olub,
Bərkdə də, boşda da sözü bir olub
Şərəfli, şöhrətli, adlı babalar.*

*Zirvədə alnını oxşadı külək,
Dərədə üstünə ələndi çiçək,
Arabir qayaya dirsəklənərək
Qartalla baş-başa yatdı babalar.*

“Babalar” şeirindən gətirdiyimiz bu misralarla şair sanki oxucusu ilə həmsöhbətdir, ona görə də şeirin təbii axarını hiss etmirsən. Gözümüz önündə sözü, məramı bərkdə də, boşda da bütöv olan mərd insanlar canlanır. Şair bu mərd, sözünə bütöv, dostuna sadıq babaların əzəmətini zirvələrə qaldırmaq, onların sal qaya kimi yenilməz olduğunu oxucusuna çatdırmaq üçün çox sərrast, obrazlı sözlər tapmışdır. Qartalla zirvədə baş-başa yatan insanın qartal kimi vüqarlı olacağını şair demir, oxucu özü görür, özü bunu təsdiqləyir.

Görəsən Hüseyn Arif sənətinin sirri nədədir, nə üçün onun fikir karvanının

axarı bu qədər sadə və aydındır? Bu suala cavab axtararkən ən əvvəl şairin fitrətən xalq düşüncə və təfəkkür tərzinə, xalq deyimlərinə dərinlən bağlılığını və bələd olmasını xatırlamaq lazımdır. Xalq poeziyası onun yaradıcılığının iliyinə, qanına, canına hopmuşdur.

Hüseyn Arif xalq məhəbbəti qazanmış şairdir. Bunun əsas sirri şairin oxucu qəlbinə, zehninə yol tapa bilməsidir. Onun şeirləri dillər əzbəri olmuşdur. Azərbaycanın elə bir güşəsi yoxdur ki, orada şairin şeirlərini sinədən söyləməsinlər. Hüseyn Arif yaradıcılığı yalnız mütəxəssis ədəbiyyatşünasların tədqiq obyektı olaraq qalan yaradıcılıq deyildir. Onun şeirləri canlıdır, obrazlı təfəkkürün, fəlsəfi anlayışların məhsuludur. Bu cür yaradıcılıq qəlblərdə yaşayır. Şairin özünün dediyi kimi:

*Böyüklə, kiçiklə həmsöhbət olan,
Canında tükənməz hərərət olan,
Gücü xalq, dayağı təbiət olan,
Bir şair həyatda unudularmı?*

Ərzurumun gədiyindən Azərbaycan diyarına

(ixtisarla)

Qarşımda iki kitab var. Biri “Ərzurumun gədiyinə varanda”, o biri “Azərbaycan diyarından”. Bu kitabın biri bizi Əslinin sorağı ilə çöllərə düşüb dağlardan, uçan quşlardan, güldən-çiçəkdən, çobanlardan sevgilisini soruşa-soruşa lələsi ilə birlikdə Ərzurumun gədiyinə qalxan Kərəmin iziylə Türkiyə ellərinə aparır. O biri isə Ərzurumun gədiyindən üzübəri aşaraq Azərbaycan diyarını gəzdirir. Bu kitabın birinin müəllifi Azərbaycan el ədəbiyyatının, Azərbaycan təbiətinin, Azərbaycan saz və sözünün vurğunu, mahir bilicisi, araşdırıcı və fədaisi Məmməd Aslandır. O biri isə ixtisasca başqa peşə sahibi olsa da, ədəbiyyatı, folkloru gözəl bilən, şeiri və insan qəlbini incəliklə duyan, bizim diyarın qonağı, kənd və şəhərlərimizi gəzmiş türkiyəli müsafirimiz İbrahim Bozyeldir.

Məmməd Aslan Türkiyə torpağının şəhər və kəndlərinin, mavi dənizlərinin, sinəsi ormanlı dağlarının və füsunkar

adlarının sadəcə seyri və təsvirləri ilə kifayətlənməmişdir. O, səfər təəssüratında həm də Türkiyədə baş verən və rast gəldiyi hadisələrə, yeri düşdükcə, öz münasibətini bildirmişdir. Lakin onun əsas məqsədi xalq təfəkkürünün məhsulu olan ədəbi abidələri axtarıb tapmaq, müqəddəsləşmiş sənət ocaqlarını gəzib dolaşmaq, ixtiyar qocaların xatirələrlə dolu söhbətlərinə qulaq asmaq, söz dinləmək, poetik söz eşitmək olmuşdur. Özünün dediyi kimi, “mənim yazdıklarım istər təmasda olduğum mövzular baxımından, istərsə də dil cəhətdən bir folklorçu gündəliyidir. Hər yerdə gözüüm ən çox ağız ədəbiyyatı arayıb-axtarıb”. Kitabı oxuduqda hiss edirsən ki, Məmməd Aslan yola düşməzdən əvvəl türk ədəbiyyatı və xalq yaradıcılığını, eləcə də müasir türk şeirini, sənətini diqqətlə öyrənmişdir. O, hara getdiyini, nə üçün getdiyini və səfərdə kimlərlə tanış olacağını, hansı tarixi yerlər və ədəbi abidələrlə qarşılaşacağını əvvəlcədən müəyyənləşdirmişdir. Doğrudan da, şair hər yerdə “ağız ədəbiyyatını arayıb-axtarıb”. Kitabda şairin “Əsli və Kərəm” dastanından gətirdiyi bu misraları oxuyuruq:

*Ərzurumun gədiyinə varanda
Onda gördüm bürəm-bürəm qar gəlir.
Lələ dedi, gəl bu yoldan qayıdaq,
Dedim:-Lələ, qeyrətimə ar gəlir.*

Şairin qeydlərindən aydın olur ki, o, Türkiyədə gördüyü hadisələri həyacansız izləyə bilmir. Sevindiği anlar da olur, kədərlənib məyuslaşdığı dəqiqələr də. Şair Türkiyədə səfər zamanı şeirin, sənətin, nəğməkarların məclislərinə düşür, onları dinləyir. Xalqla, köklə bağlı olan, özünəməxsusluğunu itirməyən şeirləri, nəğmələri dinlədikcə fərəhlənir, yamsılarmalarla, kiməsə bənzəməyə çalışmaq, kiminsə önündə əyilmək kimi hallarla qarşılaşdıqda məyuslaşır. İş axtarmaq üçün köçüb əcnəbi ölkələrə gedənlərlə qarşılaşdıqda ürəyi ağrıyır. Bütün bunlarla yanaşı, Məmməd Aslan əsas məqsədindən ayrılmır. Müqəddəs sənət ocaqlarını, dünyanın zəhnini məşğul edən ibadətgahları ziyarət edir. Bu baxımdan kitabın ən təsirli fəslə Konya, Mövlana Cəlaləddin Məhəmməd Şəmsəddin Təbrizi ilə bağlı olan yerlərdir. Məmməd Aslan Konyanın heyrətamiz gözəlliklərindən, abidələrindən, müqəddəs türbələrindən

dən danışmaqla yanaşı, Mövlana Cəlaləddinin fəlsəfəsini, “mən həm güzgüyəm, həm gözəlliyəm, həm də o gözəlliyi seyr edənəm” - deyən mütəfəkkir şairin “sevgidə, məhəbbətdə vəhdət” axtarışlarını izah etməyə çalışır. Məmməd Aslan Mövlana Cəlaləddinin: “Mən görən və görməyənəm -yuxudakı göz kimi; Zahiri və gizliyəm, varam və yoxam- gül suyundakı qoxu kimi; Dayanmışam, eyni zamanda yol gedirəm- üzəngidəki ayaq kimi; Söyləyən və susanam- kitabdakı yazı kimi” fikirlərindəki ziddiyyətlər vəhdətini, insan fitrətindəki dialektik dəyişmələrin sirrini, hər şeyi məxluqun özündə axtarmaq və kamillik üçün fərdin özünə qayıtmaq anlayışlarını irəli sürən mütəfəkkir sənət ustasının önündə səcdə edir. Onun həmyaşı olan, yeddi yüz il bundan əvvəl yaşamış Yunis İmrənin şeirlərini yada salır, onun sənətinə heyranlığını bildirir. Sonra şair Şəminin məzarına baş çəkir. Köhnə qəbiristanlığı söküb yol çəkərkən şair Şəminin qəbrinə toxunulmadığını görür. Görür ki, “şairin ruhuna, sözünə, nəfəsinə ulu hörmət qoyublar”. Şair fərəhlənir, elə buradaca Kərbalada qəbri dağıdılmış böyük

Füzulini xatırlayır. Biz onun haqlı, nisgilli və qəzəbli səsinə eşidirik: “Quranı şeirlə yaradan ərəb...axı mənim də şeirim quranı Füzulinin ölməz nəfəsidir!” Azacıq sonra isə Məmməd Aslan ona bələdçilik edən ev sahibləri ilə birlikdə Xoca Nəsrəddinin adı ilə bağlı olan yerləri gəzir. Bu əfsanəvi gülüş ustasının əfsanələşmiş qəbri önündə dayanır...

Kitabın ruhuna hopan duyğulardan biri də şairin Türkiyəni gəzərkən həmişə və hər yerdə öz Azərbaycanını anması və doğma topraq ətrinin həsrətini çəkməsidir. Bu hiss, xüsusən kitabın sonuna yaxın daha da kövrəkləşir. Hər balaca şey ona Azərbaycanı xatırladır, hər incə təmas şairin yaralarının sızıldamasına səbəb olur. Məmməd Aslan qərribə bir hadisə ilə qarşılaşır. Yuxarı Aratan kəndində bir evdə qonaq qalır və bu evdə iki oğlan uşağını görür. Uşağın birinin adı Azər, o birinin adı isə Baycandır. Bu təsadüf ona iki yerə parçalanmış Azərbaycanını xatırladır. Onun qövrə etmiş yaraları göynəyir. Şairin qəlbi rıqqətə gəlir. İki yerə bölünmüş Azərbaycanın burada bir ailənin təmsalında yaşaması, birgə olması onu sevindirir. Bütöv torpağın parça-

lanması və birləşməsinin müşkülləşməsi, həsrətə çevrilməsi isə kədərləndirir.

Azər burda, Baycan burda

Burda onlar Arazsızdı!

Azər, Baycan bir axarda

Sağ yox, sol yox... arasızdı!

Məmməd Aslanın “Ərzurumun gədiyinə varanda” kitabı emosional bir dildə yazılmış kitabdır. Bu, onu oxunaqlı edir. Kitab bir də ona görə maraqlıdır ki, qonşu xalqın həyat tərzini, ədəbiyyat və folkloru haqqında ümumi anlayış verir, insanlar arasındakı ünsiyyət və dostluğun artmasına, bir-birini düzgün başa düşməsinə kömək edir. Yanlış təəvvür əvəzinə, düzgün təəvvürün yaranmasına imkan verir. Həm də şair dostluq əlaqələrinin, qəlblərdə dostluq tellərinin daha da canlanmasına çalışır. Elə bu dostluğun nəticəsidir ki, İbrahim Bozyel Məmməd Aslanın dəvəti ilə ölkəmizə qonaq gəldi və geri qayıdarkən “Azərbaycan diyarında” adlı səmimi kitabını yazdı.

İbrahim Bozyel çox sadə, səmimi, təvazökar bir insandır. Mən onunla ilk tanışlıqdan başa düşdüm ki, Azərbaycanı, bizim ədəbiyyatı sevən və onu öyrənmək istəyən, elə bu məhəbbətlə də ölkəmizə

gələn bir ziyalıdır. Söhbət zamanı tez-tez həm türk, həm də Azərbaycan şeirinə müraciət edir. Şifahi ədəbiyyatı əzbərdən bilir. Ən ciddi mübahisələr zamanı belə zarafatından qalmır. Zarafat iki cür olur. Bunun biri daxili xəbisliyi, kin və küdurəti, müsahibini alçaltmaq meylini gülüslə pərdələmək yolu ilə edilən zarafatdır. Əslində bu, zarafat deyil, daxili, mənəvi çirkabın üzə çıxmasıdır. İkinci zarafat isə sevincdən, daxili təkmillikdən doğan və hər cür rəsmiyyəti aradan götürüb təbii şəkildə ünsiyyət yaratmaqdan irəli gələn zarafatdır. İbrahim Bozyel məhz bu cür aydın, səmimi, sevinc dolu gülüş sevən zarafatçı kişidir.

Kitabın ən maraqlı və təsirli cəhəti onun poeziya ilə, poetik təfəkkür nümunələri ilə müşayiət edilməsidir. İbrahim Bozyel Sumqayıtda, Şəkiddə, Zaqatalada, Qubada olmuş, Bakının tarixi yerlərini gəzmişdir. Kitabda bunların hər birinə ayrıca fəsil ayrılmışdır. Özü də hər fəslin kiçik süjet xətti var. Fəsillərin əvvəlləri və axırları şairanə təsvirlərlə, ya da şeirlə başlanıb şeirlə də tamamlanır. Nümunə üçün elə birinci fəslə diqqət yetirək: İbrahim Bozyel Məmməd Aslan və Məmməd İsmayılın müşayiəti ilə Sumqayıta

gedərkən yolda şair Məmməd İsmayıl Sumqayıt adının yaranması haqqında belə bir əfsanə danışır:- Qədimlərdə, indiki Sumqayıt şəhərinin yerləşdiyi yerdə bir qəbilə yaşayırmış. Bu qəbilədə Sum adlı igid bir oğlan və Ceyran adlı qənirsiz gözəl varmış. Oğlan qıza yaraşmış, qız da oğlana. Bir gün qəbiləyə bədbəxtlik üz verir. Suyun qabağını əjdaha kəsir və hər gün bir qurban istəyir. Qəbilə başçıları qırğın törəməməsi üçün bu şərtə razı olurlar və igidləri əjdaha ilə döyüşməyə buraxırlar. Ancaq Sum buna dözmür, bir gecə xəlvəti əjdaha ilə döyüşməyə gedir. Bundan xəbər tutan Ceyran onun dalınca qaçır və “Sum, qayıt!, Sum qayıt!”-deyə qışqırır. Ancaq gec idi. Sum əjdahanı öldürmüş, özü də həlak olmuşdu. Bundan sonra Ceyran da çöllərə düşür, Sumu çağırır, axırda özü də göldə batır. O gündən bu yerin adı Sumqayıt olur, qızın batdığı gölə isə “Ceyranbatan” deyirlər. Bilmirəm bu əfsanə doğrudan da varmı, yoxsa şair Məmməd İsmayılın poetik təfəkkürünün məhsuludur, hər halda çox gözəldir. İbrahim Bozyel kitabının əvvəlində bu əfsanəni verir və yazır ki, Sumqayıta çatana qədər qulaqlarımda Ceyranın səsi eşidilirdi: “Sum, qayıt,

Sum, qayıt!" Sonra onlar şəhərdə bir evdə qonaq olurlar. Onları mehribanlıqla, bir ana kimi, təxminən yetmiş yaşlı ağbirçək qadın qarşılayır. İbrahim Bozyel öyrənir ki, bu qoca ananın gözü qırx ildən çoxdur ki, yollardadır. Müharibədən qayıtmamış oğlu Hüseynin yolunu gözləyir, intizarla onun həsrətini çəkir, oğlunun ölümünə inanmır. Qənaəti budur ki, oğlu sağdır, haradasa qəriblikdədir və nə vaxtsa qayıdacaq. Müsafirimiz bundan mütəəssir olur, müharibənin gözünü yollarda qoyduğu ürəyi dağlı ananın dərdinə şərik olur. Qonaqları yola salarkən bu dərdli ananın "nəmli gözlərini, qaralmış dünyasını" görür. Geri qayıdarkən yol boyu susur. Əvvəl onun qulaqlarında yenə Ceyranın səsi eşidilirdi: "Sum, qayıt, Sum, qayıt". İndi isə ixtiyar ananın ürək çırpıntıları və nisgilli səsi eşidilir: "Hüseyn, qayıt, Hüseyn, qayıt!" Kitabın müəllifi artıq söz işlətmir. Fikrini bir el məsəli ilə tamamlayır: "Ömür bitər, ümid bitməz".

Bolqar- Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin tədqiqi

(ixtisarla)

Ədəbi əlaqələrin yaranmasının bir neçə formasının bir neçə forması vardır. Bunlardan biri bədii tərcümələrdir. Hər hansı xalqın bir-biri ilə tanışlığı çox zaman bu yolla başlayır. Ona görə tərcümə edilən əsərlərin həmin xalqın həyatında tutduğu mövqeyi nəzərə almaq zəruridir. Bu baxımdan Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş bolqar əsərlərinə nəzər salsaq, maraqlı bir mənzərə əmələ gəlir. Biz cəmi dörd-beş əsərdə təsvir edilən hadisələri xronoloji cəhətdən ardıcılılaşdırsaq, xalqın keçdiyi bütün tarixi yolu, onun mübarizəsini, arzu və ideallarının nədən ibarət olduğunu aydın təsəvvür edə bilərik. İvan Vazovun "Səfillər" əsərində biz bolqar xalqının istiqlaliyyət, xarici qəsbkarlarla, eləcə də istismarçı hakim siniflərlə necə mübarizə apardığının bədii inikasının şahidi olarıq. Biz bu əsərdə Bolqarıstan uğrunda fədakarlıqla vuruşan insanların nə kimi xüsusiyyətlərə malik olduğunu görə bilərik. Həcmcə

kiçik olan bu əsərdəki hadisələr Ruminiyada cərəyan edir. Yazıçı mühacirətdə olan bolqar vətənpərvərlərinin mürəkkəb və zəngin həyat tərzini qələmə alır, orijinal xarakterlər yaradır. Mühacirlər səfil vəziyyətdə olsalar da, Bolqarıstanın azadlığı eşqi ilə yaşayırlar. Onların şəxsi həyatlarında, insani keyfiyyətlərində qüsurlar var. Bəzən qumar da oynayır, oğurluq da edirlər. Dostlarına yalan da satırlar. Lakin Bolqarıstanın azadlığı uğrunda vuruşmaq lazım gələndə hər şeydən keçməyə hazırdırlar. Bu cəhətdən əsərdəki Makedonski surəti çox səciyəvidir. Makedonski laübalı bir həyat keçirir. Oğurluq edir, hətta öz yoldaşının pal-paltarına belə əl atır. O deyir ki, mən inqilab üçün, Bolqarıstanın azadlığı üçün lazımam. Mən istiqlaliyyət uğrunda döyüslərdə mütləq iştirak etməliyəm. Ona görə də necə olur-olsun özümü saxlamalıyam. Makedonski gizli tapşırıq alır. Sərhədi keçib bolqar inqilabçıları ilə əlaqə yaratmalı olur. Təşkilatın onu yola salmağa pulu olmadıqda Makedonski oğurlayıb yığıdığı pulları gətirir. Onu inqilab üçün xərcləməyi lazım bilir.

Mənalı ömür yolları

(ixtisarla)

Belə bir həqiqət hamıya məlumdur ki, bədii əsərlərdə məna zənginliyi ilə yüksək bədii təsvir vəhdətdə olmalıdır, biri digərini tamamlamalıdır. Bunun üçün yazıçı poetik təfəkkürə, obrazlı ifadə vasitələrinə malik olmalıdır və hər şeydən əvvəl, mənsub olduğu xalqın əsrlərdən bəri qoruyub saxladığı, büllurlaşdırdığı dil sərvətinin sahibi, bilicisi olmalıdır. İlyasın bir sənətkar kimi ustalığını müəyyənləşdirən və təsdiq edən cəhətlərdən biri məhz onun gözəl dilə malik olmasıdır. İlyas həmişə aydın, yığcam, şirin sözlər, ifadələr vasitəsilə fikrini oxuculara çatdırır. Onun əsərlərindəki şairənəlik yalnız zahiri əlamətlərdə özünü göstərmir, bu şeiriyyət təsvir etdiyi qəhrəmanların ruhuna, mənəviyyətinə hopmuşdur. İlyasın canlı xalq dilindən, dastanlarımızdakı təhkiyə üsulundan yarıdıcı şəkildə istifadə etməsi əsərlərinin cazibədarlığını daha da artırır. İlyas yalnız xalq ədəbiyyatımızı, klassik irsimizi mükəmməl öyrənmək və onlardan bəhrələnməklə kifayətlənən sənətkar deyil.

Onun axtarış və bədii tədqiqat dairəsi daha genişdir. Mən onun dramaturgiyasında İbsen, Bernard Şou kimi sənətkarların ustalığını görürəm. Zənnimcə, dünya ədəbiyyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, İlyas Əfəndiyev ondan xəbərdar olmasın. Yazıçının özünün intellektual zənginliyi əsərlərindəki hadisələrdə, mürəkkəb xarakterli qəhrəmanlarında, onların zehni və mənəvi aləmində özünü göstərir. Məhz buna görədir ki, Xurşidbanu Natəvan dünyanın ictimai məsələlərinə qiymət verməkdə, xalqının taleyini və xilas yolunu aramaqda yalnız bir sənətkar kimi yox, həm də müdrik dövlət başçısı, ictimai xadim kimi hərəkət edir. Onun təsvir etdiyi Şahnaz russoçluğun təsiri ilə insanların bərabər olması ideyasına gəlib çıxır və buna əsaslanaraq da mənsub olduğu sinfin əxlaq qaydalarını ayaqlayaraq yoxsul Nicatı sevir. Yazıçı düşmən sinfin nümayəndələrini təsvir edəndə də özünə sadıq qalır, onları məhdudgörüşlü, geridə qalmış adamlar kimi göstərmir. Bu sinfin öz mövqeyini əsaslandırmaq üçün özlərinə məxsus fəlsəfəsi var, məntiqi mühakimələri çox zaman adamı düşündürür. Onların içərisində öz torpağını qorumaq və saxlamaq

üçün yollar axtaranları da var. Lakin belələrinin faciəsi orasındadır ki, tarixin istiqamətini düzgün təyin edə bilmirlər. İlyas Əfəndiyev Böyükbəy kimilərin timsalında bütün bunları bədii şəkildə ümumiləşdirə bilmişdir.

Yaxşı nədir, pis nədir...

(ixtisarla)

Keçmişdə analarımız beşik başında layla deyərtilər. Həmin laylalarda kədər, dünyadan şikayət, həsrət, inilti, xoş günlər axtarışı ilə yanaşı, ananın ilıq nəfəsi, balaya olan məhəbbət duyğusu, körpənin mışıltsından, qımışmasından fərəhlənən ana ürəyinin çırpıntısı vardı. Analarımız bu laylanı elə həzin, elə mülayim oxuyardılar ki, uşağın ağrısı azalar və gözləri süzülüb şirin yuxuya gedərdi. İndi isə, -qoy gənc analar məni bağışlasınlar,- belə layla səsini çox az eşidirik. Qızlarımızın böyük əksəriyyəti layla bilmir və bəlkə də bilmək istəmir. Onlar ümidlidirlər ki, uşaqlarını da atanaları, yəni nənələr, babalar saxlayacaqlar. Bax belələrinin ucbatından gözəl,

şirin, həzin laylalarımız yaddan çıxır. Amma bu laylaları toplayıb saxlamaq bizim borcumuzdur. Bu baxımdan Məhərrəm Qasimovun eydirmələr haqqındakı məqaləsi və gənc alimin təşəbbüsü çox xoşuma gəldi.

Eydirmələr bizim şifahi ədəbiyyatın tərkib hissəsidir. Maldarlıqla bağlı olan və sağım zamanı deyilən bu eydirmələrdə qadın nəfəsinin istiliyi, sağıcının heyvanı xumarlandıran, süstləşdirən, nazlandıran zümzüməsi var. Bu eydirməni eşidən sağmal inək insan səmimiyyətinə inanır, əmin olur ki, onun südünü tamam sağıb balasını ac qoymayacaqlar. Çünki sağanın özü də anadır və balanın nə demək olduğunu çox gözəl bilir. Amma indi belə eydirmələr deyilmir. Maşınlar inəyi sağdığı vaxt kimdir eydirmə deyən? Buradan çıxan məntiqi nəticə odur ki, vaxt ikən eydirmələri toplayıb saxlamaq lazımdır, sonra gec olacaq. Elə buna görə də Məhərrəm Qasimovun təşəbbüsü alqışlanmalıdır. Lakin məqalə haqqında öz iradəmi də deməyə bilmirəm.

İlk iradəm məqalənin adınadır: “Eydirmə melodiyaları”. Bu nə deməkdir? Bilmirəm, son zamanlar dilimizin şairənəliyini, təbii axarını, şirinliyini niyə

pozurlar? Yerli-yersiz alınma sözləri işlətməklə nəyi sübuta çalışırlar? Yoxsa bununla daha mürəkkəb təfəkkürə malik olduqlarını bildirmək istəyirlər? Dilimizdə həmişə “eydirmə”, “eydirmələr” sözü işlənmişdir. İndi “eydirmənin” axırına “melodiya”-nı əlavə etmək nəyə lazımdır? Gəlin baxaq görək hansı yaxşıdır? “Eydirmələr”, yoxsa “Eydirmə melodiyaları”. Əlbəttə, “Eydirmələr”! Daha sonra aşağıdakı cümləyə fikir verək: “Eydirmə **nəğmələri** sağım **prosesində** oxunur. Həmin nəğmənin **melodiyası** sağılan inəyi xoşhallandırır”. Burada “eydirmə” sözündən sonra işlənən “nəğmə” kəlməsi artıqdır. “Proses” əvəzinə “vaxt”, “zaman” işlətmək daha yaxşı olardı. “Nəğmənin melodiyası” nə deməkdir? Əgər qəzetin işçiləri diqqətli olsaydılar, həmin cümləni azərbaycanca yazardılar və cümlə belə oxunardı: “Eydirmələr sağım zamanı oxunur. Həmin eydirmə sağılan inəyi xoşhallandırır”. Yaxud: “Eydirmə oxunarkən (onu da deyim ki, eydirmə oxunmur, deyilir) onun ahəngi layla, oxşatma **melodiyasını** xatırladır. Həzinlik, uyuducu, ovuducu **ritm** bu qədim el nəğməsinin başlıca **melodik** əlamətidir”. Kursivlə verdiyimiz sözlərə ehtiyac

varmı?! Əgər hər məqalədə lazımsız yerə bu qədər gəlmə söz işlətsək, on-on beş ildən sonra dilimiz pis günə qalmazmı?

Son illərdə mətubatımızda, bədii yazılarda, tənqidi məqalələrdə dilimizi lüzumsuz ərəb-fars tərkiblərindən təmizləmək meyli güclənmişdir. Bu yaxşıdır. Lakin belə işdə ifratçılığa yol vermək, süni, saxta sözlər quraşdırmaq, Avropa dillərindən alınmış istilahlarla dilimizin təbii axarını ağırlaşdırmaq nəyə lazımdır? Akademiyada dil istilahları ilə məşğul olan yoldaşlar da bu işdə günahkardırlar. Dilimizdə mövcud olan və illərdən bəri yaşayan kəlmələri anlaşılmaz səbəbə görə rədd edir, əvəzində dilimizin fonetik xüsusiyyətlərinə o qədər də uyğun olmayan, çətin tələffüz edilən sözlər gətirirlər. “Oyun” sözünü misal göstərə bilərik. İndiyə qədər çox sərbəst şəkildə “futbol oyunu”, “şahmat oyunu” sözlərini işləmişik. İndi “oyun” sözünü “матч”la əvəz etmişik. Niyə? Nə üçün öz sözumüzü kənara atıb, əvəzində dilə yatmayan, ya da çətin yatan sözlər işlədir, idarə, televiziya redaksiyalarının adlarını rus dilindən eybəcər, anlaşılmaz şəkildə hərfi tərcümə edirik? Bu cümləni necə başa düşək: “Gənclər üçün proqram baş

redaksiyası”? Yaxud “küncdən zərbə” əvəzinə “künc zərbəsi” deməyə ehtiyac varmı? Beləliklə, biz dilimizin lüğət fondunu, söz tərkibini də eybəcər hala salmırıqmı?

Ürəklərə yol tapmalı

(ixtisarla)

Unutmaq olmaz ki, bizim indiki oxucular hərtərəfli inkişaf etmiş oxuculardır; əsrin məlumatlarını bilən, yeni texniki nailiyyətlərdən xəbərdar olan, həyat hadisələrinə analitik münasibət bəsləyən, özünün şəxsi fikri və mülahizəsi olan adamlardır. Onların çoxu bir neçə dil bilir, dünya klassiklərini orijinaldan oxuyur. Belə bir vəziyyətdə məhdud ölçülərlə yaşayan yazıçı oxucusundan ancaq fikri miskinliyi ilə seçilə bilər. O, oxucusuna heç nə verə bilməz. Məhz buna görə, indiki yazıçı öz yaradıcılığına çox ciddi fikir verməlidir. Oxucusunun səviyyəsinə uyğun yüksəkdə dayanmağı bacarmalıdır. Belə olmasa zehinlərə, ürəklərə təsir edə biləcək əsər yarana bilməz.

Bizim ədəbiyyata gələn istedadlı gənc-lərimiz çoxdur. Lakin yaradıcılıq axınına qoşulan yüngül şöhrət həvəskarları da istənilən qədərdir. İndi cümlə qurmağı bacaran, inşa yazılarında azacıq təbiət təsvirlərini verməyə müvəffəq olan, təmtəraqlı cümlələrlə məktub yazmağa nail olanların çoxu nasir olmaq qərarına gəlirlər. Şeir xəstələrinin də sayı-hesabı yoxdur. Bunun səbəbi nədir? Mənə elə gəlir ki, sənət əsərlərinə tələbkarlığı azaltmış, yazıçı məsuliyyətinin nə demək olduğunu unutmuşuq. Qəzet və jurnal-larımızda, hətta nəşriyyatlarımızda şeir və hekayə əvəzinə, istənilən qədər cızma-qaraların çap olunmasına imkan yara-dırıq. Bu cür üzdənirəq əsərləri yalnız cavanlar yazmırlar. Bəzən bir neçə kitabın müəllifləri də mətbuat səhifələrində dayaz, sözcülüklə dolu, bədiyyata dəxli olmayan yazılarla çıxış edirlər. Bu daha qorxulu haldır. Ona görə ki, bir sıra gənclər bu cür yanlış ədəbi təcrübəni nümunə kimi götürür və ona istinad edirlər. Ancaq mən gənclərə məsləhət görərdim ki, həmişə yaxşı nümunələri əsas götürsünlər.

Gənc yazıçılar ilk növbədə onların əsas silahı olacaq dili mükəmməl öyrən-

məlidirlər. Bizim Azərbaycan dilinin zən-gin poetik imkanlarından istifadə etməli-dirlər. Sadəliklə adiliyi seçə bilməlidirlər. Elə ifadələr tapmalıdırlar ki, hər sözün özündə belə daxili dramatizm olsun. Ancaq çox vaxt dilin adi axınıny duyma-yan, qrammatik qaydaları belə bilməyən adamların roman və povestlərinə rast gəlirik. Bəzən belə hallar da olur ki, hər şey yerindədir, ancaq əsərin emosional təsir gücü hiss edilmir. Kəlmələr ölü olur. Yazıçı bu barədə düşünməlidir.

Bədi əsərlərimizin böyük qüsurların-dan biri də təhkiyəçilikdir. Bir sıra əsər-lərimizdə hadisələrin dramatik təsviri, proseslərin, psixoloji vəziyyətlərin göstə-rilməsi əvəzinə, xarakterlərin açılması əvəzinə, yazıçının nağılına rast gəlirik. Bu cür nağılları oxucu dinləmək istəmir. O, görmək istəyir. Əgər qəhrəmanın qoçaq-dırsa, sözlə yox, təsvirlə göstərməlisən. Belə olduqda hadisələr də, insanlar da canlı çıxacaq və emosional təsir gücü çox olacaq.

Nəhayət, bir məsələ üzərində də da-yanmaq lazımdır. Bir sıra gənclərimiz var ki, poetik istedadına arxayın olub öz üzərlərində işləmirlər. Axtarış və narahat-lıq hissindən məhrum olurlar. Özlərindən

razı qalır və elə zənn edirlər ki, hər şeyi bilirlər. Unudurlar ki, mənəviyyatı və zehni inkişafı zəngin olmayan adam müasir tələblərlə ayaqlaşma bilməz. Ona görə də, yazıçılarımız poetik istedadla zehni zənginliyi birləşdirməlidirlər. Zamanın məsələlərini təhlil etməyi bacarmalı və müstəqil fikir söyləməyə qadir olmalıdırlar.

*Ədəbiyyat və mədəniyyətimizin bəzi məsələləri**

(ixtisarla)

Bizim yazıçılar həmişə olduğu kimi, indi də yaxşı dərk edirlər ki, sənətkarın vətəndaşlıq mövqeyi onun yaradıcılığında başlıca amil olmuş və olmaqdadır. Lakin bunlarla yanaşı, etiraf etmək lazımdır ki, yazıçılarımız arasında ədəbiyyatımızın qarşısında duran sosial vəzifələrdən, vətəndaşlıq borcundan qismən uzaqlaşanlar, subyektiv hisslərlə yaşayanlar və

bunları bədii ədəbiyyata gətirməyə çalışanlar da vardır. Bu cəhət şəirimizdə, xüsusən lirik şəirimizdə özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Açıq demək lazımdır ki, son illərdə siyasi lirikamız zəifləmişdir. Halbuki bu sahədə bizim çox gözəl poetik ənənələrimiz var. Vaxtilə unudulmaz xalq şairimiz Səməd Vurğun "Ölüm kürsüsü", "Zəncinin arzuları", "Leninin kitabı", "Zamanın bayrağı" kimi dərin fəlsəfi məzmunlu, siyasi cəhətdən kəsərli poemalar yazmışdır. S.Rüstəm, R.Rza, O.Sarıvəlli kimi şairlərimizin vətənpərvərlik, beynəlmilətçilik ruhu ilə dolu olan odlu-alovlu şeirlərini dönə-dönə oxumuşuq.

Onların şeirlərində vətəndaşlıq və döyüş ruhu həmişə aparıcı amil olmuşdur. Amma indi, xüsusən gənc yazıçılarımızın əsərlərində bir məhdudluq duyulur. Onlar özlərini, bir-birilərini təkrar edirlər. Mövzu dairələri dardır. Şeirlərin çoxunda mənasız sızıltılar var. Onların qəhrəmanları kənddən şəhərə gəlir, burada darıxır, evlərinin, kəndlərinin, gözü yolda qalan qızların xiffətini çəkirlər. Məsələ burasındadır ki, bu lirik qəhrəmanların çoxu şəhərdə özlərinə yer tapa bilmir, boş-boş,

* Məqalə respublika partiya fəalları 1984-cü il iyun ayının 25-də çağırılmış ideoloji müşavirəsində edilmiş çıxış əsasında işlənmişdir.

veyil-veyil gəzirlər. Ortaya belə bir haqlı sual çıxır: Bu adamların, daha dəqiq desək, heç bir işlə məşğul olmaq istəməyən, valideynlərinin hesabına tüfeyli həyat keçirən adamların bədii əsərlərin müsbət qəhrəmanı olmağa haqqı varmı? Biz nə qədər onların mənasız şıltaqlıqları ilə oynayacağıq? Nə vaxta qədər bunlarla mətbuat səhifələrində qarşılaşacağıq? Yeri gəlmişkən bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm. O da ədəbi gəncliyə münasibət məsələsidir. Hamıya məlumdur ki, gənclik bizim gələcəyimizdir, ona qayğı bəsləmək borcumuzdur. Amma istedadla istedadsızlığı bir-birindən ayırmaq şərti ilə. İndi, qoy yoldaşlar məndən inciməsinlər, şeir xəstəliyi, yazıçı olmaq həvəsi yaman yayılmışdır. Əli qələm tutan gənclərin əksəriyyəti şeir yazır, şeir yazmaq isə çox asanlaşmışdır. Ona görə ki, yenilik, novatorluq adı altında vəznə, qafiyəsiz, məzmunuz söz yığınınu alt-alta düzüb ortaya çıxartmaq dəb düşmüşdür. Belə adamları vaxtında başa salmaq əvəzinə, onlara mətbuat səhifələrində bol-bol yer verir, televiziya ekranlarına çıxardır, radio dalağalarına buraxırıq. Burada bir cəhəti də

qeyd etmək lazımdır ki, mətbuatımızda vahid estetik ölçü yoxdur. Bir qəzetin, ya da jurnalın bəyənmədiyi əsər o birilərində çox asanlıqla çap edilir. Zəif bir əsər haqqında elə tərifnamələr yazılır ki, bu cür tərfi nə Füzuli, nə Puşkin, nə də Səməd Vurğun eşidib. Belə vəziyyətdən isə istedadsızlar, həya və ismətdən məhrum olanlar bol-bol istifadə edirlər. Bir də görürsən öz ana dilində iki şeiri çıxmayan bu üzdənirəq “şairlər” başqa dillərə tərcümə edilirlər, mərkəzi mətbuatda, Moskvanın hörmətli qəzet və jurnallarında özlərinə yer tapırlar. Bu cür adamlara qapı açanların içərisində bizim öz ədəbiyyatçılarımızla yanaşı, Moskva şair və tərcüməçilərinə də təsadüf edirik. Keçə il yaradıcılıq evlərinin birində olarkən Moskva şairlərindən biri ilə rastlaşdıq. O, şeirlərini tərcümə etdiyi bir neçə azərbaycanlı şairin adını çəkdi. Onların heç birini tanımadığımı, belə adamların imzasına respublika mətbuatında rast gəlmədiyimi biləndə duruxdu və mənə “nə üçün belə təsadüfi adamların “şeirlərini” mərkəzi mətbuata çıxardırsınız?” sualımı zarafata salıb dedi ki, “bəs nə edim, hambal kimi belləri

əyilə-əyilə çamadanla evimə gəlirlər, onların sözünü necə yerə salım?" Bu, təsadüfi hal deyil. Bizə məlumdur ki, ədəbi dostluq, şəxsi ünsiyyət xalqların dostluğuna, ədəbiyyatların dostluğuna səbəb olur. A.Fadəyevlə, K.Simonovla, Libedinski ilə, N.Tixonovla Səməd Vurğunun, Mehdi Hüseynin, Süleyman Rüstəmin, Rəsul Rzanın, Mirzə İbrahimovun dostluğu, onların Nazim Hikmətlə otub-durması əqidə və məslək birliyi ilə bağlı idi. Onlar poetik yaxınlıqdan, dostluqdan sonra bir süfrə arxasında oturur, deyib-gülür, yeyib-içirdilər. Amma indi tərsinədir. Dostluq əvvəl yeyib-içməkdən başlayır. Beləliklə də, M.Şoloxov demişkən, "bulanlıq bir axın" hər şeyi ağzına götürüb gedir. Jurnalist yazçıya qarışır, yazıçı dönüb "alim" olur, alimlərsə "yazıçıya" çevrilirlər. Özləri də çalışırlar ki, həm alim, həm jurnalist, həm də yazıçı kitabçalarını ciblərində gəzdirsinsinlər. Başa düşmək olmur, bu xəstəlik haradan əmələ gəlib?

Son illərdə istedadsızların meydana gəlməsinə, heç şübhəsiz, M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutu da kömək edir. Respublika yazıçılar təşkilatının zəmanət

verdiyi istedadlı gənclərin çoxu geri qayıdır, onların yerini isə təsadüfi adamlar tutur.

Məni narahat edən məsələlərdən biri də yaradıcılığın əlavə bir məşğuliyyətə, necə deyərlər, əyləncəyə çevrilməsi hallarıdır. Bir də görürsən, gözəl bir həkim, yaxşı bir alim işini-gücünü buraxıb şairlik eşqinə düşür, poetik dəyərdən məhrum olan cızma-qaralar yazır və çox təəssüf ki, bu cür "əsərlər" mətbuat səhifələrində də özünə yer tapır. Nəinki özünə yer tapır, haqlarında bol-bol mədhnamələr də yazılır. Elə buna görədir ki, adicə orfoqrafik qaydaları bilməyən, öz adını yazanda iki-üç səhv buraxan təqaüdçülər, istifadə olanlar böyük romanlar, memuarlar yazmaq fikrinə düşürlər. Hələ bu harasıdır? Bir də görürsən hansı yollarla çoxlu pul qazanan və yaradıcılığa dəxli olmayan bəzi adamlar öz adlarını tarixdə əbədləşdirmək fikrinə düşərək pulla "şeir", "roman" yazdırır və bunları çap etdirməyə cəhd göstərilir. Təəccüblü burasıdır ki, bəzən buna müvəffəq də olurlar. Bərbəkli, zər-zibalı kitablarını dalbadal nəşr etdirirlər. Bütün bu kimi halların nəticəsində bədii yaradıcılıqda heç bir

qabiliyyəti olmayanlar ədəbiyyatın müqəddəs məbədinə doluşurlar, həm də qapıdan yox, pəncərədən, bacadan. Belə halların yaranmasının əsas səbəbi isə mətbuatımızda, nəşriyyat orqanlarında, yaradıcı təşkilatlarda tələbkarlıq və prinsipiallığın olmamasıdır.

İdeoloji məsələlərdən danışırkən təbliğat vasitələrindən biri olan musiqi və nəğmələrdən, eləcə də kinofilmlərdən bir neçə kəlmə deməyi lazım bilirəm. Hər hansı bir xalqın musiqisi o xalqın fəlsəfi idraki, əxlaqi keyfiyyətləri ilə bağlıdır. Musiqi və rəqslə o xalqın psixoloji anlarını, mənəvi keyfiyyətlərini belə təyin etmək olar. Xanəndənin, sazəndənin, aşığın, rəqqas və rəqqasənin geyimi, səhnə davranışı mənsub olduğu xalqın haqqında təsəvvür yaradır. Bilirsən ki, bu mahnını yaradan xalq müdrikdir, həyat hadisələrinin qavranışında mütəfəkkir kimi düşünür, yoxsa idraki anlayışı cılızdır, dayazdır. Yaxud rəqslərə tamaşa edəndə görürsən ki, bu rəqsi yaradan, oynayan xalq ağayanadır, təmkinlidir, qürurludur, yoxsa dingirişdir. Bu baxımdan yanaşdıqda son zamanlar yaranan və oxunan mahnıların əksəriyyəti adamı

qane etmir. Ona görə ki, hamısı bir-birinə oxşayır, sözlər bayağı və əttökəndir, melodiya və aydın motiv yoxdur, hamısı diringi üstündə yazılıb. Çox zaman da zəif mahnıları və mətnləri xalq mahnısı adı ilə dinləyicilərə çatdırırlar.

Nə üçün biz siyasi məzmunlu, pak insani keyfiyyətləri, yurdumuzun gözəlliklərini tərənnüm edən, insanları dostluğa, qardaşlığa çağıran, sədaqət, kişilik, mərdlik təbliğ edən mahnılar yaratmaq? Mənə bəziləri etiraz edib deyə bilərlər ki, belə mahnıların ömrü az olur, xalq onu dinləmir. Heç şübhəsiz, belə fikrə düşənlər yanılırlar. Kim deyə bilər ki, Səməd Vurğunun sözlərinə yazılan "Azərbaycan" mahnılarının (qəsdən mahnıları deyirəm, çünki bunların sayı çoxdur, hətta şairin sözlərini öz adına çıxanlar da var) ömrü azdır?! Kimə aydın deyil ki, bu mahnılar dillər əzbəri olmuş, müxtəlif ifalarda müxtəlif ölkələri dolaşmış və indi də dolaşmaqdadır. Yaxud "Mən sülhə səs verirəm" mahnısına otuz ildən artıq qulaq asırıq, yenə köhnəlmir. Çünki mahnının sözləri də (Hüseyn Arif), musiqisi də (Səid Rüstəmov), ifaçıları da (Bülül, Gülağa Məm-

mədov) gözəldir. Bəs “Dərələr” (sözləri Nəbi Xəzrinin, musiqisi Emin Sabitoğlunun, ifaçısı Şövkət Ələkbərova) mahnısı necə? Bəs ölkəmizin hər yerində, eləcə də xaricdə oxunan “Tələbək illəri”, “Qara gözlü cavanlığım” (sözləri Cabir Novruzun, musiqisi Oqtay Kazımovun, ifaçısı Zeynəb Xanlarova) mahnıları haqda nə deyə bilərsiniz? Demək, söhbət sənətkarlıqdan, gözəl söz, musiqi və ifaçılıqdan gedir. Qoy xanəndələrimiz, bəstəkarlarımız inciməsinlər, onların çoxu klassik şeirimizi, şeirimizin vəzlərini bilmirlər. Çox vaxt qoşmanı harada, qəzəli nə zaman oxumaq lazım gəldiyini ayırd etmirlər. Ona görə də yüngül, bayağı, meşşan ruhlu, ara şairlərinin quraşdırdıqları sözlərə uyğun olaraq diringilər üstə musiqi bəstələyir və oxuyurlar.

Rəqslərimizin vəziyyəti də o qədər yaxşı deyil. Xüsusilə kişilərin rəqsi adamda ikrah hissi doğurur. Mahnı və rəqs ansamblarındakı kişilər oyun zamanı durna kimi süzən qızların ətrafında qürurla, təmkinlə hərhlənmək əvəzinə, məni bağışlayın, sərçə kimi atılıbdüşürlər, dizlərini yerə qoyub çiyinlərini oynadırlar. Birdəfəlik bilmək lazımdır ki,

kişi heç zaman çiyinini oynatmaz! Dediklərimizə onların geyimlərini də əlavə etsək, mənzərə tamamilə aydınlaşar. Səhnədə milli paltar adı ilə aktyorlarımızın geyindikləri libasla da qətiyyətlə razılaşmaq olmaz. Doğrudan da, qərībədir və mən başa düşə bilmirəm ki, bizim rəsəmlər milli geyim eksizləri hazırlayarkən niyə dağa-daşa düşürlər? Niyə onların gözləri özgə qapılarına dikilib? Nə üçün hansı bir köçəri qəbilənin hansı əsrdəsə geydiyi paltarlar bizim milli libasa çevrilir? Nə üçün rəqqasələrimizin başına çalma qoyulur, əyinlərinə çaxçur geyindirilir, paltarın ətkələri bellərinə sancılır və adama elə gəlir ki, onlar bu saat at belinə qalxıb mal-qara haylayacaqlar. Gəlin Vaqifi yada salaq, onun sözlərini xatırlayaq:

*Ucu əşrəfili bulud kimi saç,
Dal gərdəndə hər höriyü bir qulac.
Kələğayı əlvən, qəsəbə qıyğac,
Altından cunası hayıf ki, yoxdur!*

Bundan aydın nə demək olar? “Zər haşiyə al nimtənə üstündə”, “gümüş biləklərin, bəyaz qolların, sarı kəhrəbası hayıf ki, yoxdur”. Məgər böyük şairin bu

misraları qadınlarımızın, qızlarımızın milli paltarlarının eskizi deyilmi?

Başqa qorxulu bir hal da yaranıb. Çalğıcılarımız getdikcə milli zəmindən uzaqlaşır, özlərindən kərdiyər havalar yaradırlar. Onların çaldıqları havada, oxuduqları mahnılarda Azərbaycan xallarından başqa hər nə desən tapmaq olar. Hind, ərəb, rumın, türk, qaraçı, ispan havaları bizim musiqimizin canına hopub, biz onları zorla öz musiqimizin tərkibinə daxil edib, hərc-mərclik yaratmışıq. Keçmişdə yoxluqdan arpa və buğda ununu qarışdırıb çörək bişirirdilər. Bu çörək nə xalis arpa, nə də buğda dadı verərdi. Ona kərdiyər deyərdilər. İndi isə bolluqdan musiqimiz kərdiyər olub. Belə getsə, bir neçə ildən sonra özümüzü tapa bilməyəcəyik. Əslinə qalsa, heç özümüzü axtaran da olmayacaq. Çünki qondarma toy çalğıcıları cavanlarımızı elə çaşdırıblar ki, onlar nəyə qulaq asdıqlarını, hansı havaya oynadıqlarını belə bilmirlər. Gəlin bu cür kərdiyər musiqinin, kərdiyər mədəniyyətin qarşısını vaxtında ala, yoxsa gec olar. Buna bənzər halı bəzi filmlərimizdə də müşahidə etmək olur. Məlumdur ki, xalqın milli keyfiyyətlərini, milli

xüsusiyyətlərini göstərməkdə çəkilən filmlərin çox böyük rolu var. Yaxşı çəkilmiş bir film bir xalqı dünyaya tanıtdıra bilər, onun haqqında bütöv təsəvvür oyada bilər. Buna görə də çalışmaq lazımdır ki, istehsal etdiyimiz filmlərdə xalqımızın tarixi keçmişini, milli və psixoloji xarakteri aydın, real və dəqiq göstərsin. Lakin son vaxtlar çəkilən filmlərin bəzilərində xalq həyatından, milli zəmindən uzaqlaşmaq təhlükəsi var. Mövzularda da, bədii xarakterlərdə də mənsubiyyətsizlik nəzərə çarpır. Elə bilirəm ki, bütün bunlar haqqında birlikdə düşünmək lazımdır.

Nəhayət, bir-iki kəlmə də dilimizin vəziyyəti haqqında danışmağa ehtiyac duyuram. Hamıya məlumdur ki, Azərbaycan dili Sovet hakimiyyəti illərində daha da zənginləşmiş, onun qrammatik qaydaları elmi əsərlərlə işlənmiş, ərəb-fars tərkiblərindən təmizlənmiş və daha da təkmilləşmişdir. Belə bir dili: Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Sabir, Səməd Vurğun, Aşıq Ələsgər dilini qoruyub daha da zənginləşdirməliyik. Amma çox zaman mətbuat səhifələrində, elmi-publisistik əsərlərdə, tənqidi məqalələrdə, dərslərdə, kino

dilində, xüsusilə tərcümə ədəbiyyatımızda dilimizin şeiriyətini, təbii axarını pozuruq, lazım olmadığı halda gəlmə sözlərlə, istilahlarla onu ağırlaşdırır və anlaşılmaz bir hala salır. Hətta elə alimlər də tapılır ki, bu anlaşılmazlıqları elmi cəhətdən əsaslandırmağa çalışır və belə bir fikir ortaya atırlar ki, oxucu bu yazıları anlamaq üçün mütləq qarşısına lüğət qoymalıdır. Həm də birini yox, bir neçəsini. Sual olunur: məgər Belinski, Çernuşevskini, Dobrolyubovu oxuyanda, onların dərin fəlsəfi-estetik fikirlərlə zəngin olan əsərləri ilə tanış olanda lüğətlərəmi müraciət edilir? Yaxud Mehdi Hüseynin, Məmməd Arifin, Mikayıl Rəfilinin, Cəfər Cəfərovun, Məmməd Cəfər Cəfərovun, Mirzə İbrahimovun tənqidi mülahizələri ilə tanış olanda lüğətlərdənmi istifadə edilir? Hünər sadə fikri dolaşlıq ifadələrlə, qəliz ibarələrlə verməkdə, məntiqi dumanlı və dolaşlıq hala salmaqda deyil; hünər zəngin və dərin fikirləri sadə ifadələrlə oxuculara çatdırmaqdadır.

Dilə münasibət məsələsində televiziya və radio verilişlərində işləyən yoldaşlar daha ehtiyatlı olmalıdırlar. Çünki onların

tamaşaçı və dinləyiciləri milyonlardır, sərhədlərimizdən kənarlarda da onları dinləyən var.

Aydın məsələdir ki, hər dilin öz xüsusiyyəti var. Ona görə də tərcümələrdə mütləq qarşılıqlı ifadələri axtarıb tapmaq lazımdır. Məsələn: “Живая вода” sözünü eynilə tərcümə etsək, “canlı su” olacaq. Amma vaxtilə Məmməd Arif В.Кожениковун bu əsərini dilimizə çevirərkən daxili mənanı axtarıb tapmış, suyun canlı olmasını yox, həyata, torpağa can verməsini əsas götürərək “Dirilik çeşməsi” kimi tərcümə etmiş və əsərin adı olduqca şairanə bir məziyyət almışdır. Yaxud “Далеко от Москвы” əsərinin adını eynilə tərcümə etsək, “Moskvadan uzaqda” olar. İlk baxışda adama elə gəlir ki, hər şey yerindədir, amma hiss edirsən ki, nəşə çatmır. Fəhmlə duyursan ki, Azərbaycan dilində “uzaq” sözünün axırına mütləq bir “lar” şəkilçisi artırılmalıdır və əsərin adı “Moskvadan uzaqlarda” kimi tərcümə edilməlidir.

Dil daim hərəkətdə, dəyişmədə təkmilləşmədə olan canlı bir orqanizmdir. Onu durğun hala salmaq olmaz. Ona görə də dil cəhətdən bizim dərsləklərə,

xüsusən tərcümə edilən dərsliklərə bir də baxmaq, orfoqrafiyamızı yenidən nəzərdən keçirmək lazımdır. Hələ də aydın deyil ki, nə üçün cins bildirən və müsbət hal olan “müəllimə”, “katibə”, “şairə”, “ədi-bə”, “talibə”, “rəqqasə” və s. bu kimi sözlər dilimizdən çıxarılmışdır. Yaxud dilimizin fonetik qanunlarına uyğun gəlməyən orfoqrafik qanunlar verilmişdir. Hamı bilir ki, “x” hərfi iki sait arasına düşəndə “ğ”-ya çevrilir. Bəs belə isə nə üçün “Yevlağa” əvəzinə “Yevlaxa”, “Qazağa” əvəzinə “Qazaxa” yazılsın?!

Dilimizin fonetik xüsusiyyətlərinə və ayrı-ayrı səslərin tələffüz edilmə qaydalarına da ciddi fikir vermək lazımdır. Son illərdə məktəblərimizin və gənclərimizin bir qismi (çox təəssüf ki, bu qisim getdikcə çoxalır) ayrı-ayrı səsləri düzgün tələffüz etmirlər. “R” səsini “ğ”-ya bənzər bir hala salır və dildə süni pəltəklilik yaradırlar. Bu hal xüsusilə azərbaycanlı uşaqlar rusca danışanda daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Başqa bir misal: Azərbaycan dilində “c” səsi var. Özü də tələb edir ki, tələffüz zamanı vurğunu bərk deyəsən. Ancaq son vaxtlar bu səs deyiliş zamanı təhrif edilir, yumşaldılır, nəticədə də “c”

səsi dönüb “g”-ya bənzər bir hala düşür, bəzən də “dz” kimi tələffüz edilir. “Ç” səsinin deyilişi də pis haldadır. Onu da çox vaxt dilimizdə olmayan “ts” şəklində tələffüz edirlər. Beləliklə də, “c”, “ç”, “ğ” səsləri qarışdırılır. Bunu məktəblilərə vaxtında şərh etməsək, həm şifahi danışıda, həm də yazıda daha çox səhvlər buraxılacaq, anlaşılmazlıq bir qədər də artacaqdır. Mənə elə gəlir ki, dilimizlə bağlı olan bu məsələləri birdəfəlik həll etmək üçün Elmlər Akademiyasının, nəşriyyat və mətbuat orqanlarının, yaradıcılıq təşkilatlarının iştirakı ilə respublika miqyaslı böyük, əməli, elmi müşavirə keçirmək lazımdır.

Bütün bu dediklərim mənim şəxsi mülahizələrimdir. Ola bilsin ki, mübahisəli cəhətlər də vardır. Amma bir şeyə əminəm ki, yuxarıda toxunduğum məsələlər haqqında mütləq düşünmək və müəyyən qərara gəlmək zəruri bir ehtiyaca çevrilmişdir. Belə ki, geniş müzakirə açmağa, fikir mübadiləsi aparmağa ehtiyac vardır.

Xalq həyatı tükənməz ilham mənbəyidir

(ixtisarla)

Ədəbiyyat, hər şeydən əvvəl, obrazlı təfəkkürdür. Yazıcının məharəti və üstünlüyü orasındadır ki, o, təlqin etmək istədiyi ideyanı bədii boyalarla bəzəyə bilir. Bunun üçün yazıcının əsas silahı bədii dildir. Bədii dilə sahiblənməyən, onun incəliklərini, məna çalarlarını, ifadə duyumlarını bilməyən adamdan yazıçı olmaz. Belə adamların yazılarında hər şey qrammatik cəhətdən bəlkə də yerli-yerində olsun, amma sözlər ölü doğulduğundan təsir gücü hiss edilməyəcək. Ona görə də dilimizin zənginliklərini araşdırmaq, köklərə qayıtmaq, klassik irsimizdən və folklor nümunələrindən bəhrələnmək ən ümdə şərtlərdəndir. Çox təəssüf ki, bu sahədə həqiqəti bəzi hallarda unuduruq. Unuduruq ki, ədəbiyyat, hər şeydən əvvəl, “söz sənətidir” (Aristotel). Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan, mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyil. Bütün bunlar bizi bədii yaradıcılığın

ən ümdə məsələlərindən biri olan dil gözəlliyi uğrunda mübarizəyə çağırır. Biz gərək quru, cansız təsvirlərdən, quru cansız misralardan yaxa qurtarmağa çalışaq. Gərək elə edək ki, sözün əlində əsir olmayaq, söz əlimizdə mum kimi yumşalsın, onu istədiyimiz şəkildə işlədə bilək.

Qurultayın diqqət mərkəzində mövzu aktuallığı və bunun yüksək bədii həlli məsələsi də durdu. Burada iki meylə qarşı mübarizə aparmaq aydın şəkildə şərh edildi. Məlum olan ədəbi həqiqət bir daha aşkarlaşdı və göstərilirdi ki, böyük idealı, amalı olmayan, cılız fikirlərə, cılız adamlara arxalanan əsərlərin ömrü az olur. Bədii əsərlərin gərək fikri, ideyası da böyük olsun, sənətkarlığı da. Bədii əsərlərə dərin psixoloji halların təsviri, böyük xarakterlərin verilməsi zəruridir. Lakin epiklik naminə uzunçuluq, dayazlıq, bəsitlik kimi halların ədəbiyyatda görünməsi də dözülməzdir. Eyni zamanda göstərildi ki, yazıçı gərək həyat həqiqətlərini, ictimai gerçəklikləri obyektiv şəkildə qələmə alsın. Nə hadisələrə bəzək-düzək vursun, nə də onu qara boyalarla göstərsin. Ədəbi təcrübəmizdə rast gəldiyimiz bir məsələ də qurultayın müzakirəsinə verildi. Bəzən

elə yazıçılara rast gəlirik ki, onlar öz istedadsızlığını gizlətmək üçün aktual mövzuları əllərində bayraq edirlər. Belə adamların vurduğu zərbə onunla nəticələnir ki, ən gözəl mövzular, ən yaxşı məsələlər gözdən düşür, poetik istedad çatmadıqda fikir də yoxsullaşır.

Bəzi məsələlər

(ixtisarla)

Mənim toxunmaq istədiyim məsələlərdən biri də tərcümə problemidir. Hamıya məlumdur ki, ayrı-ayrı sənətkarların dostluğu ədəbiyyatların dostluğu ilə, ədəbiyyatların dostluğu isə xalqların dostluğu ilə nəticələnir. Bu dostluğun körpüsü isə, heç şübhəsiz, bədii tərcümədir. Bu sahədə bizim böyük təcrübə və nailiyyətlərimiz var. İstər klassik, istərsə də müasir Azərbaycan ədəbiyyatının ən gözəl nümunələri rus dilinə tərcümə edilmiş və bu dilin vasitəsi ilə başqa xalqların dillərinə çevrilmişdir. Demək, tərcümə sahəsində bizim gözəl ənənələrimiz var. Amma qüsurlarımız da yox deyil. Vaxtilə

ədəbiyyatlarımızın böyük nümayəndələri əvvəlcə bir-birilərinin yaradıcılıqları ilə tanış olur, necə deyərlər, yaradıcılıq əməkdaşlığı ilə dostlaşır, sonra özlərinin şəxsi əlaqə və dostluqları başlayırdı. Bu da gözəl bəhrələr verirdi. K.Simonov, P.Antokolski, M.Aliger, Adalis, N.Tixonov, Luqovskoy, M.Svetlov, V.Pasternak və neçə-neçə sənətkarların Azərbaycan ədəbiyyatı ilə tanışlığı belə başlamışdı. Onların Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm kimi sənətkarlarla dostluqları belə zəmin əsasında yaranmışdı. İndi də bizim ədəbiyyatı ürəkdən sevib tərcümə edən sənət dostlarımız var. Amma təsadüfi hallara da rast gəlirik. Ürək ağrısı ilə qeyd etmək lazımdır ki, bizim elə yazıçılarımız tapılır ki, onları tərcümənin keyfiyyəti az maraqlandırır. Onlar necə olur-olsun, kitablarını rus dilində çap etdirməyə çalışırlar. Buna görə də öz əsərlərinin taleyini təsadüfi adamlara tapşıırırlar. Bunun da nəticəsində zəif, təsadüfi tərcüməçilər zəif nəsr əsərlərini, təsadüfi şairlərin şeirlərini rus mətbuatına çıxarırlar. Bir də görürsən, şairliyə dəxli olmayan bir adamın yazısı mərkəzi və nüfuzlu qəzet səhifəsində özünə yer tutur, azacıq sonra

adı ədəbi-tənqidi məqalələrdə çəkilir. Zənnimcə, belə halların kökünü kəsmək lazımdır. Başa düşmək gərəkdir ki, öz xalqı və milləti tərəfindən qəbul edilməyən sənətkar, zor və kənardan təzyiqli vasitəsi ilə yaşaya bilməz.

Azərbaycan radiosunun suallarına cavab

(ixtisarla)

**Bədii tərcümənin rolu haqda fikrini-
zi bilmək istərdik.**

Tərcümə məsələlərinə müxtəlif ölkələrdə müxtəlif münasibət var. Keçən il Almaniyada Federativ Respublikasında olan Bohem universiteti tələbələri ilə görüşdə Bəxtiyar Vahabzadə ilə mən qəribə bir halla rastlaşdıq. Biz Höte və Şillerin Azərbaycan dilində çap olunmuş əsərlərini onlara təqdim etdik. Həm şadlandılar, həm də təəccübləndilər. Müsahibə zamanı aydın oldu ki, onlar tərcümə məsələsinə fərdi iş kimi baxırlar. Belə ki, kimə başqa dillərdə yazılmış elmi, yaxud bədii əsər lazım olsa, o adam çalışır ki, həmin

dili öyrənsin və ona lazım olan, məhz lazım olan, qazanc gətirən kitabı oxusun. Bizim ölkədə isə tərcümə dövlət işidir, ümumxalq tələbidir. Bizdə, Marksın təbirincə desək, “bəşəriyyətin qazandığı biliklər sərvəti ilə hafizəni zənginləşdirmək” prinsipi əsas götürülür. Həm də bu biliklər sərvəti ilə bir dəstə ziyalı və mütəxəssis yox, hamı zənginləşir. Elə bu məqsədlə də bizim Azərbaycanda tərcümə məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Mərkəzi Komitənin bu barədə xüsusi qərarı vardır. İndi tərcümə sahəsində rast gəldiyimiz pərakəndəlik, təsadüfi hallar aradan qaldırılır. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat Komitəsi, “Azərnəşr”, “Yazıçı” və “Gənclik” nəşriyyatları bir neçə on il davam edəcək planlarını tutub təsdiq etmişlər. Ayrı-ayrı klassiklərin əsərlərinin bütöv nəşri, eləcə də çoxcildliklər nəzərdə tutulmuşdur. “Gənclik” nəşriyyatında uşaq və gənclər üçün dünyanın ən gözəl əsərlərindən ibarət çoxcildli silsilə çap ediləcəkdir. Həm də tərcümələri ən ixtisaslı adamlar edirlər. Gördüyümüz kimi, bu sahədə çox böyük işlər görülməkdədir. İndi vəzifə bu iş ətrafına mütəxəssis tərcüməçiləri və yazıçıları cəlb etməkdən

ibarətdir. Həm də çalışmaq lazımdır ki, tərcümələr mümkün qədər orijinaldan edilsin, bu sahədə yeni mütəxəssislər yetişdirilsin.

Həyatın tələbi

(ixtisarla)

Yaradıcılıq tədbirlərindən danışarkən bilmək istərdik ki, cari ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı hansı problem-məsələlərə həsr olunmuş plenum, müşavirə, yığıncaq və başqa tədbirləri keçirməyi nəzərdə tutmuşdur?

-Yeni ildə bir sıra ciddi yaradıcılıq məsələlərinə həsr edilmiş plenum və müşavirələr keçirəcəyik. Hər şeydən əvvəl, çoxdan hazırlaşdığımız bir plenum-bədii dil məsələlərinə həsr etdiyimiz tədbiri keçirəcəyik. Bildiyiniz kimi, son illərdə istər şeirimizdə və nəsrimizdə, istərsə də dramaturgiya və tənqidimizin dilində bir sıra mübahisəli məsələlər ortaya çıxmışdır. Neçə yüz illiklərdən bəri dəyişə-dəyişə püxtələşmiş və kamilləşmiş ədəbi dilimizin yeni mərhələsində onun

daha da zənginləşməsinə və gözəlləşməsinə çalışan alim, yazıçı və şairlərimiz son onilliklərdə çox iş görmüşlər. Lakin bununla yanaşı, dilimizi geriyə çəkmək, arxaikləşdirmək, məhəlli sözlərlə yersiz yerə doldurmaq, obrazlı, canlı, dildən uzaqlaşmaq, qrammatik quruluşda hərc-mərclik yaratmaq, dilin öz poetik imkanlarından istifadə etmək əvəzinə cansız, mən deyərdim ki, ölü, quru dil yaratmaq meylləri də müşahidə olunur. Bütün bu məsələlər ətrafında plenumumuzada canlı söhbət gedəcəkdir.

Ədəbiyyatımızın ideyalılığı və sənətkarlıq problemləri də bizi düşündürən məsələlərdəndir. Bu sahədə nailiyyətlərimizlə bərabər qüsurlarımız da vardır. Ədəbiyyatda cılız mövzulara, ideyaca o qədər də əhəmiyyəti olmayan məsələlərin təsvirinə, həddən artıq "özünə qapılıb" intim hisslərin qoynunda itib-batmaq hallarına da rast gəlirik. Məhz buna görə də kətiblik qərara almışdır ki, bu mühüm məsələyə həsr edilmiş geniş plenum keçirək.

Bunlardan başqa, "Bədii tərcümənin vəziyyəti", "Azərbaycan uşaq nəsrinin vəziyyəti və vəzifələri", "1983-cü ilin ədəbi yekunları" (Azərbaycan SSR Elmlər

Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu ilə birlikdə), SSRİ Yazıçılar İttifaqı ilə birlikdə Zaqafqaziyada rus dilində çıxan jurnalların müzakirəsi, həmçinin ənənəvi Nizami, Vaqif, Sabir, S. Vurğun poeziya günləri keçiriləcəkdir.

Azərbaycan KP MK-nın "Respublikada tərcümə işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərarında klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatı əsərlərinin SSRİ və xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcüməsi məsələlərinə də toxunulmuşdur. Bu barədə nə deyə bilərsiniz?

- Bildiyiniz kimi, Azərbaycan KP MK-nın tərcümə məsələlərinə həsr edilmiş qərarından sonra respublikamızda xeyli iş görülmüşdür. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Dövlət Nəşriyyat Komitəsi ilə bir yerdə planlar hazırlamış və bu planların həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Nizaminin əsərlərinin rus və Azərbaycan dilində nəfis şəkildə nəşrini göstərə bilərik. Nəşriyyat Komitəsi başqa respublikaların, eləcə də demokratik ölkələrin poliqrafiya idarələri ilə əlaqəyə girərək klassiklərimizin əsərlərini zəif illustrasiyalarla çap etdirir. Bu günlərdə Nizaminin əsərlərinə çəkilmiş miniatürlər, eləcə də alman rəs-

samlarının çəkdiqləri şəkillər ayrıca kitab şəklində çapdan çıxmışdır. Klassik yazıçıların əsərlərinin rus, alman, ingilis, fransız, fars və başqa xalqların dillərinə tərcüməsi işi planlı şəkildə davam etdirilir. Onu da qeyd etmək istərdim ki, nəşriyyatlarımız Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrini öz imkanlarımızdan istifadə edərək rus və xarici dillərdə nəşr etməyə təşəbbüs göstərir. Bu, yaxşı haldır və heç şübhəsiz, gələcəkdə bu işi davam və inkişaf etdirmək lazımdır. Azərbaycan yazıçılarının əsərləri istər ayrılıqda, istərsə də toplu şəkildə alman, çex, rumın, macar, polyak, türk və s. dillərdə çap olunur. Eləcə də özbək, türkmən, tacik, belorus, Ukrayna, eston, latış və Litva dillərində nəşr edilir*.

("Kommunist" qəzeti,
2 fevral 1984-cü il)

* İxtisarla çap olunmuş bu məqalələr ("Daim axtarışda", "Geniş əhatəli yazıçı", "Hər şeydən əvvəl", "Köhlənin dayanması", "Hər oxuyan Molla Pənah olmaz", "Şairanə şair", "Ərzumun gədiyindən Azərbaycan diyarına", "Bolqar – Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin tədqiqi", "Mənalı ömür yolları", "Yaxşı nədir, pis nədir...", "Ürəklərə yol tapmalı", "Ədəbiyyat və mədəniyyətimizin bəzi məsələləri", "Bədii tərcümənin rolu haqda fikrinizi bilmək istərdik", "Həyatın tələbi") barədə bax: İsmayıl Şıxlı. Daim axtarışda. B., Yazıçı, 1988

M Ü N D Ə R İ C A T

GƏNC NASİRLƏRİN DİLİ.....	3
BƏDİİ DİL, BƏDİİ ÜSLUB	
MƏSƏLƏLƏRİ	18
DİLİN ESTETİK MAHİYYƏTİNDƏN	
SEÇMƏLƏR.....	45
<i>Onun səsi qulağımızdadır (ixtisarla)</i>	<i>46</i>
<i>Janrın tələbləri (ixtisarla).....</i>	<i>56</i>
<i>Gözəl təşəbbüs (ixtisarla).....</i>	<i>59</i>
<i>Aşıq yaradıcılığı haqqında (ixtisarla).....</i>	<i>61</i>
<i>Sənət xalqla birgə nəfəs almalıdır (ixtisarla).....</i>	<i>63</i>
<i>Mehdi Hüseyn (ixtisarla).....</i>	<i>65</i>
<i>Səməd Vurğun yenə sıramızdadır (ixtisarla).....</i>	<i>68</i>
<i>Hər şeydən əvvəl (ixtisarla)</i>	<i>72</i>
<i>Ədəbiyyatda müasirlik (ixtisarla)</i>	<i>72</i>
<i>Ürəklərə yol tapmalı (ixtisarla)</i>	<i>76</i>
<i>Dahiyanə sadəlik (ixtisarla)</i>	<i>79</i>
<i>Daim axtarışda (ixtisarla)</i>	<i>82</i>
<i>Geniş əhatəli yazıçı (ixtisarla).....</i>	<i>99</i>
<i>Hər şeydən əvvəl (ixtisarla)</i>	<i>107</i>
Köhlənin dayanması	
<i>(Osman Sarıvəllinin anadan olmasının</i>	
<i>80 illiyi, ixtisarla).....</i>	<i>107</i>

<i>Hər oxuyan Molla Pənah olmaz</i>	
<i>(ixtisarla)</i>	<i>110</i>
<i>Şairanə şair (ixtisarla).....</i>	<i>115</i>
Ərzurumun gədiyindən	
<i>Azərbaycan diyarına (ixtisarla).....</i>	<i>122</i>
Bolqar- Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin	
tədqiqi (ixtisarla).....	131
<i>Mənalı ömür yolları (ixtisarla)</i>	<i>133</i>
<i>Yaxşı nədir, pis nədir... (ixtisarla)</i>	<i>135</i>
<i>Ürəklərə yol tapmalı (ixtisarla)</i>	<i>139</i>
Ədəbiyyat və mədəniyyətimizin bəzi	
məsələləri (ixtisarla)	142
Xalq həyatı tükənməz	
<i>ilham mənbəyidir (ixtisarla).....</i>	<i>158</i>
<i>Bəzi məsələlər (ixtisarla)</i>	<i>160</i>
Azərbaycan radiosunun	
suallarına cavab (ixtisarla)	162
<i>Həyatın tələbi (ixtisarla)</i>	<i>164</i>

Buludxan Əziz oğlu Xəlilov

*İSMAYIL ŞIXLININ
DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİ*

Bakı - 2014

Çapa imzalanıb: 18.02.2014

Format: 84x90 1/32

Ofset çap üsulu

Fiziki çap vərəqi: 5,4 c.v.

Sifariş: 50

Sayı: 500